

T.C
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAMDAKİ TEMEL İBADETLERİN AHLÂKİ BOYUTU

Mürüvvet TEZEKİCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2007

T.C
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAMDAKİ TEMEL İBADETLERİN AHLÂKİ BOYUTU

Mürüvvet TEZEKİCİ

Danışman: Prof. Dr. Nasi ASLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2007

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Nasi ASLAN
(Danışman)

Üye Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

Üye Doç. Dr. Zeki Salih ZENGİN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../...../.....

Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET
İSLÂM'DAKİ TEMEL İBADETLERİN AHLÂKÎ BOYUTU

Mürüvvet TEZEKİCİ

Yüksek Lisans Tezi; Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nasi ASLAN

Eylül 2007 - 84 Sayfa

Bu tez İslamdaki temel ibadetlerin ahlâkî boyutunu incelemeyi hedeflemektedir. İslam'da ibadetlerin çok geniş bir konu olması nedeniyle, araştırmanın sıhhati açısından çalışma temel ibadetler olan namaz, oruç, zekât ve hacla sınırlandırılmıştır.

İslamın beş temel prensibi burada her yönüyle anlatılmamıştır. Buna bu safhada gerek olmadığı gibi imkan da yoktur. Burada sadece İslâm'daki bu temel ibadetlerin ahlâkî yönüne ağırlık verilmiştir. Bunu yaparken tabiatıyla bu prensiplerin tariflerine de işaret edilmiştir.

Araştırma, altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın amacı, konusu, önemi hakkında bilgi verilirken ikinci bölümde ibadet ve ahlâk hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde namaz ibadetinin tanımı, önemi, etkisi, muhtevası ve ahlâkî boyutu ele alınmış, namazın vicdan, tevbe, şükür-vefa, sabır, diğerkâmlık, alçakgönüllülük ve doğruluk dürüstlük ilişkisi ortaya konulmuştur.

Dördüncü bölümde, zekât; beşinci bölümde oruç; altıncı bölümde hacc ve ahlâkî boyutu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Vicdan, Tevbe, Şükür, Vefa, Sabır, Alçakgönüllülük, Doğruluk, Dürüstlük, Ahlâkî Boyut.

ABSTRACT**MORAL DIRECTION OF THE ISLAM’S BASIC RITUAL PRAYERS****Mürüvvet TEZEKİCİ****Master Degree Thesis; The Department of the Basic Islamic Sciences****Süpervisor: Prof. Dr. Nasi ASLAN****September 2007 - 84 pages**

This thesis tries to examine the moral direction of the Islam’s basic prayers. For truth of the research determined this study with the moslem ritual prayer and fasting and alms prescribed by Islam and pilgrimage which basic ritual prayers because of prayer is a very wide subject in Islam.

Five basic principles of the Islam didn’t explained lengthy. This isn’t necessary in this degree. Besides this is impassible. In this context paid attention to moral direction of the Islam’s basic prayers only.

The study contists six chapters. The chapter one explain ritual prayers and morals in brief. The chapter three, definition and importance and effect and moral direction of the moslem ritual prayer is given place to. In addition tries to put forward the relation of the moslem ritual prayer with conscience and repentance and gratitude and fidelity and patience and humble and straightness and honesty.

The chapter four explains the the alms prescribed by Islam and its moral direction; the chapter five explains fast and its moral direction; the chapter six explains the pilgrimage to Mecca and its moral direction.

Key Words: The Moslem Ritual Prayer, Fast, Alms Prescribed By Islam, Pilgrimage To Mecca, Conscience, Repentance, Gratitude, Fidelity, Patience, Humble, Straightness, Honesty, Moral Direction.

ÖNSÖZ

Bugün bütün insanlar için geçerli sayabileceğimiz ahlâk kaidelerinin hepsi dinde vardır. Esasen İslâm dini, kaynağını Yüce Allah'tan alan bir ahlâk sisteminden ibarettir. Suyun bulunduğu yerde, nasıl hayat varsa, insanların bulunduğu yerde de ahlâk vardır. İnsanlara düşen iş, ahlâkı en iyi bir şekle sokmaktır. Ahlâk bir inanç ve değerler sistemidir.

İslam toplumunda ibadetler, inançlar ve ahlâk birbirine bağlı, iç içe ve birbirini tamamlar görünümde olup, adeta birinin devreden çıkıp tek başına değerlendirilmeye tabi tutulması halinde düzen, ipi kopmuş dizi gibi dağılır.

Hz. Peygamber, bir hadisinde İslâm'ın Allah'tan başka ilah bulunmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve haccetmek olduğunu vurgulayarak, İslam'ın hassasiyetle üzerinde durduğu konuları ortaya koymaktadır.

Çoğunlukla ibadetler hakkında yapılan çalışmalar, ibadetlerin şeklî yönünü ele almışlardır. Ancak ibadetlerin şeklî bir yönü bulunmasına rağmen şeklin çok ötesinde bir anlamı ve özü olduğu da bir gerçektir. İbadetlerin bu anlamı ve özü kavrandığı ve buna uygun olarak uygulandığı zaman insanların ahlâkları üzerinde anlamlı ve önemli bir etki göstermesi beklenir.

İbadetlerin daha çok şeklî yönüne vurgu yapan ilmihal kitapları, ibadetlerin insanların ahlâk gelişimi üzerindeki olumlu etkisini göz ardı etmektedirler. Halbuki ibadetlerin güzel ahlâkın kazanılmasında olumlu etkisini ifade eden çok sayıda ayet ve hadis bulunmaktadır. Çalışmamız bunların incelenmesine ağırlık vermesi yönüyle önem taşımaktadır.

En yüksek devlet kademesinden en aşağı hizmetçisine kadar herkesi aynı safta omuz omuza bir araya toplayan namaz, konuyu daha da ileri götürüp, aynı statüde olmaktan öte aynı giyiniş biçimiyle de her kademedен insanı aynı duygularla bir araya toplayan hac, açlığın, yoksulluğun, fakirliğin ne demek olduğunu fiilen tattıran oruç ve bütünüyle zekat birer ibadet olmaları yanında oluşturdukları birliktelik ruhuyla, sosyal dayanışma, sosyal denge ve hatta sosyal güvenliğin oluşmasında küçümsenemeyecek etkileri olan ibadetlerdir. Kısaca İslam'daki bütün ibadetlerin bir de dünyaya bakan yönleri vardır ve sosyal içerikli ibadetlerdir.

Çalışmamızda İslam dininde önemli bir yer tutan namaz, oruç, zekât, hac gibi temel ibadetlerin ahlâkî yönünü incelemeyi kendimize amaç edindik. Temel olarak Kur'an ayetlerini

ve Hz. Peygamber'in hadislerini ön planda tuttuk. Zaman zaman konumuzu ilgilendiren ayetlerin daha önce yapılmış olan yorumlarını da yol gösterici olarak kabul ettik.

Araştırma, bir giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve metodu hakkında bilgi vermeyi amaçladık. Birinci bölümde ibadet ve ahlâk hakkında kısaca bilgi verdik. İkinci bölümde namaz ibadetinin tanımı, önemi, etkisi, muhtevası ve ahlâkî boyutunu ele aldık, namazın vicdan, tevbe, şükür-vefa, sabır, diğerkâmlık, alçakgönüllülük ve doğruluk dürüstlük ilişkisini ortaya koymaya çalıştık.

Üçüncü bölümde, oruç; dördüncü bölümde zekât; beşinci bölümde de hacc ve ahlâkî boyutu üzerinde durduk.

İF2006YL5 no ile Ç.Ü. Araştırma Projeleri birimi ile desteklenen bu çalışmada, konunun seçim ve çerçevesini tayinden tamamlanmasına kadar, yapıcı ve yol gösterici ikaz ve alakalarıyla yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Nasi ASLAN'a ve çalışma boyunca değerli fikirlerini ve bilgi birikimini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e ve değerli arkadaşım Hayriye BUYURAN'a en samimi teşekkürlerimi sunarım.

Mürüvvet TEZEKİCİ

Adana-2007

İÇİNDEKİLER

Jüri Onay Sayfası.....	iii
Özet.....	iv
Abstract.....	v
Önsöz.....	vi
İçindekiler.....	viii
Kısaltmalar.....	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2

İKİNCİ BÖLÜM

İBADET VE AHLÂK

2.1. İbadetin Tanımı.....	4
2.1.1. İbadetin Önemi ve Etkisi.....	5
2.1.2. İbadetin Hedefi.....	9
2.2. Ahlâkın Tanımı.....	10
2.2.1. İslâm'da Ahlâk.....	11
2.3. İbadet Ahlâk İlişkisi.....	12

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAMAZ

3.1. Namaz İbadetinin Tanımlanması.....	16
3.2. Namaz İbadetinin Önemi ve Etkisi.....	17
3.3. Namaz İbadetinin Muhtevası.....	19
3.4. Namazın Ahlâki Boyutu.....	24
3.4.1. Namaz Vicdan İlişkisi.....	28
3.4.2. Namaz Tевbe İlişkisi.....	29
3.4.3. Namaz Şükür-Vefa İlişkisi.....	30

3.4.4. Namaz Doğruluk- Dürüstlük İlişkisi.....	31
3.4.5. Namaz Sabır İlişkisi.....	32
3.4.6. Namaz Diğerkâmlık İlişkisi.....	34
3.4.7. Namaz Alçakgönüllülük İlişkisi.....	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZEKÂT

4.1. Zekât İbadetinin Tanımlanması	37
4.2. Zekât İbadetinin Önemi ve Etkisi	38
4.3. Zekâtın Ahlâkî Boyutu	41
4.3.1. Zekât Vicdan İlişkisi	42
4.3.2. Zekât Tevbe İlişkisi	44
4.3.3. Zekât Şükür-Vefa İlişkisi.....	44
4.3.4. Zekât Doğruluk- Dürüstlük İlişkisi.....	44
4.3.5. Zekât Sabır İlişkisi.....	46
4.3.6. Zekât Diğerkâmlık İlişkisi.....	46
4.3.7. Zekât Alçakgönüllülük İlişkisi.....	48

BEŞİNCÜ BÖLÜM

ORUÇ

5.1. Oruç İbadetinin Tanımlanması	50
5.2. Oruç İbadetinin Önemi ve Etkisi	50
5.3. Orucun Ahlâkî Boyutu	52
5.3.1. Oruç Vicdan İlişkisi.....	53
5.3.2. Oruç Tevbe İlişkisi.....	54
5.3.3. Oruç Şükür-Vefa İlişkisi.....	55
5.3.4. Oruç Doğruluk- Dürüstlük İlişkisi.....	55
5.3.5. Oruç Sabır İlişkisi.....	57
5.3.6. Oruç Diğerkâmlık İlişkisi.....	58
5.3.7. Oruç Alçakgönüllülük İlişkisi.....	60

ALTINCI BÖLÜM

HAC

6.1. Haccın Tanımı ve Tarihçesi.....	61
6.2. Hac İbadetinin Önemi ve Etkisi	65
6.3. Haccın Ahlâkî Boyutu	68
6.3.1. Hac Vicdan İlişkisi.....	69
6.3.2. Hac Tевbe İlişkisi	70
6.3.3. Hac Şükür-Vefa İlişkisi.....	71
6.3.4. Hac Doğruluk- Dürüstlük İlişkisi.....	72
6.3.5. Hac Sabır İlişkisi.....	74
6.3.6. Hac Diğerkâmlık İlişkisi.....	74
6.3.7. Hac Alçakgönüllülük İlişkisi.....	76
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ	84

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
b.	: bin
bkz.	: bakınız
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
H.	: Hicrî
İ.F.A.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
MÜFİD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: Milâdî
s.	: sayfa
sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ty.	: tarih yok
Çev.	: Tercüme
Yay.	: Yayınları
Neşr.	: Neşriyat
Matb.	: Matbaası
vd.	: ve devamı
vb.	: ve benzeri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

İnsan sadece bedenden ibaret olan bir varlık değildir. İnsanın gerçek varlığı ve onu yaratıklardan üstün kılan özellik onun özünde, cevherindedir. O cevher ise; ruhtur. İnsan ancak bu ruh sayesinde bir değer kazanır. İnsanda olan bu cevherin değer kazanması ise, Allah’a ibadetle, O’na yakınlaşmakla, O’nun tavsiyelerini yerine getirmekle olmaktadır. Her ne kadar dinin esası iman ise de inanan insan kuru bir iman ile yetinemez. İnsanın inanç, düşünce ve duygu dünyasında yaşanan sübjektif olguları diğer bir ifade ile kalplerin derindeki dinî yaşanış ve tecrübeler davranış halinde dışa aksederler ki genel anlamda bunlara ibadet denir.

İslâm dini, en geniş manada tamamen bir ahlâk sisteminden ibarettir. İslâm’da ahlâka verilen yüksek paye başka hiçbir dinde görülmez. İslâm ahlâklılığının prensipleri Kur’ân-ı Kerim’de açık seçik verildiği gibi bu ahlâklılığı zatında temsil eden Hz. Peygamber’in hayatından da çıkarmak mümkündür. Nitekim Kalem Sûresin’de “*Gerçekten Sen büyük ahlâk sahibisin*” buyrulmaktadır.

İslâm’da ahlâk kuralları dinin özünü oluşturur. Namaz, oruç, zekât, hac, fitre, sadaka ve kurban gibi ibadetlerin ahlâkî yönleri de vardır. Bu anlamda ahlâkla dini birbirinden ayırmak mümkün değildir. İbadetler ahlâklı insan tipini vücuda getirmenin en etkili yoludur. İslâm bir itikat ve ibadet dini olduğu kadar bir ahlâk dinidir. Bu bağlamda araştırmanın konusunu İslâm’daki temel ibadetlerin ahlâkî boyutunu incelemek oluşturmaktadır.

Araştırmamız, bir giriş ve beş bölümden oluşmaktadır

Çalışmamızın giriş bölümünde araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, önemi ve yöntemi hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Birinci bölümde ibadet ve ahlâk üzerinde durularak; ikinci bölümde namaz ve ahlâkî boyutu; üçüncü bölümde zekât ve ahlâkî boyutu; dördüncü bölümde oruç ve ahlâkî boyutu; beşinci bölümde de hac ve ahlâkî boyutu derinlemesine incelenecektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapmış olduğumuz bu çalışma, İslâm'daki temel ibadetler olarak vasıflandırılan namaz, oruç, zekât ve haccı ahlâkî açıdan incelemeyi hedeflemektedir.

Çoğunlukla ibadetler hakkında yapılan çalışmalar, ibadetlerin şeklî yönünü ele almışlardır. Ancak ibadetlerin şeklî bir yönü bulunmasına rağmen şeklin çok ötesinde bir anlamı ve özü olduğu da bir gerçektir. İbadetlerin bu anlamı ve özü kavrandığı ve buna uygun olarak uygulandığı zaman insanların ahlâkları üzerinde anlamlı ve önemli bir etki göstermesi beklenir.

İbadetlerin daha çok şeklî yönüne vurgu yapan ilmiyal kitapları, ibadetlerin insanların ahlâk gelişimi üzerindeki olumlu etkisini göz ardı etmektedirler. Halbuki ibadetlerin güzel ahlâkın kazanılmasında olumlu etkisini ifade eden çok sayıda ayet ve hadis bulunmaktadır. Çalışmamız bunların incelenmesine ağırlık vermesi yönüyle önem taşımaktadır.

Bu ibadetleri sadece şeklî ve ilmiyalî tarzda ele alan eserler ve buna dayalı öğretim usulleriyle yetişen insanların güzel ahlâk sahibi olmamaları bu ibadetlerin ahlâkî güzelleştirici bir fonksiyonu olmadığı anlamına gelmez. Bu ibadetleri yerine getiren insanların yeterli ahlâkî olgunluğa ulaşamamaları, bu ibadetlerin sadece şeklî ve yüzeysel düzeyde yerine getirilmesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda ayet ve hadisler ışığında algılanan duygu-bilinç düzeyi yüksek olarak ifa edilen bu ibadetlerin güzel ahlâk üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisinin olacağı açıktır.

Araştırmamızda namaz, oruç, zekât ve haccın sorumluluk duygusu, vicdanlılık, sabır, sosyal ve ahlâkî değerleri koruma, tevbe, diğerkâmlık, alçakgönüllülük, doğruluk ve dürüstlük, şükür ve vefa gibi karakter özellikleriyle ilgili olarak ahlâk gelişimi üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bir rahmet dini olan İslâm; dünya ile ahiret, fert ile toplum, iman - ibadet - ahlâk ile hukuk arasında kendine has özellikleri ile denge kurmuş, insanın yaratana ile münasebetlerini ve toplumsal ilişkilerini, genelde ana hatlarıyla bazen de detaylarına inerek ele alıp düzenlemiştir. Bu düzenlemelere uymayı da kulluğun gereği saymıştır.

İslâm, iman, ibadet ve ahlâk üçlüsünden meydana gelmektedir. Yalnız bu üç unsur birbirinden bağımsız olmayıp, tamamen birbiriyle iç içe ve birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Örneğin; kişi kuru bir imanla asla yetinmez, imanını olgunlaştırmak için

ibadetlere ihtiyaç duyar. İbadetler de sadece bir takım şekillerden ibaret değildir. İslâm'ın fertlerden yapmalarını istediği ibadetlerin tümünde insana kazandırdığı iyi alışkanlıklar ve ahlâkî bakımdan büyük faziletler vardır. Biz bu çalışmamızda temel ibadetler olan namaz, oruç, zekât ve haccı ahlâkî açıdan ele alacağız. Bunu yaparken de konuyu, Kur'ân ve Sünnet ışığında temellendirmeye çalışacağız.

Çalışmamızda, tümevarım (kazuistik ve örnekleme) metodu takip edilecektir. Konunun özelliğinden dolayı, genel ilkelerden hareket edilerek tümdengelim metodu da kullanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

İBADET

2.1. İbadetin Tanımı

İbadet kelimesi Arapça “abd” fiil kökünden türemiş; kulluk etmek, tapmak, itaat etmek, boyun eğmek anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ibadet ise; Allah’a yakınlaşmak gayesiyle, usulüne uygun olarak yapılmasında sevap olan hareket ve davranışların tümüdür.¹ İnsanın Allah’a karşı olan bağlılığını söz ve davranışlarla ifade etmesidir.² Ayrıca yine ibadet; insanın Allah’ın sonsuz güç ve kudretini bilmesi, O’nun karşısında aciz olduğunu idrak etmesi³, tevhid inancına bağlı olarak Allah Teâlâ Hazretlerini en üstün mertebede tazim etmesi, O’nun rızasına uygun hareket etmesi⁴ demektir. Allah’a yakınlaşmak için yapılan dinî davranışlar diye tanımlanan ibadet, dinî inanç, duygu ve düşüncenin objektif dünyadaki bir uzantısıdır.⁵ Ayrıca Allah’a inancı ve bağlılığı simgeleyen bütün davranışlar ibadet olarak isimlendirilir. Başka bir ifade ile ibadet kavramı; “kutsal zaman ve mekanlara saygı” , “dünya düzeni ve Tanrının iradesinin geniş bir yorumu sonucunda girilen bazı eylemler” ve “belli bir amaca ulaşmak için yapılan basit törenler” (dua, kurban, hac vb.) olmak üzere çok geniş bir davranış ve uygulamalar sistemini içerir.⁶

İnsan yaratılışı gereği kendisine iyilik yapana teşekkür etmek ister. Bu isteğini de ancak ibadetlerle yerine getirebilir. Allah’ın insanlara bahşetmiş olduğu nimetler ve insanın yaratılışındaki özellikler göz önüne alındığında, ayrıca Allah-insan ilişkisi olarak konuya bakıldığında bu istek kendini ibadet olarak gösterir. Allah insana sınırı belli olmayan sayılamayacak kadar çok nimetler vermiştir. Nitekim bir ayette “*Allah’ın nimetlerini birer birer saysanız (bu, ne mümkün, onu) sayamazsınız.*”⁷ Sayılamayacak kadar çok olan bu nimetlerin hepsi insan içindir. İşte insanın bu nimetler karşısında teşekkür gayesiyle yapmış olduğu hareketler, ibadetlerdir.

¹ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşr., İstanbul 1982, I, s. 95.

² Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, III. Baskı, İstanbul 1982, s. 189.

³ Kardavî, Yusuf, *İbadet*, çev. Hüsamettin Cemal, Pınar Matb., Trabzon 1986, s. 40.

⁴ Yavuz, A. Fikri, *İslâm İlmihali*, İstanbul 1977, s.39.

⁵ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, XI. Baskı, Samsun 2000, s. 112-113.

⁶ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 233.

⁷ Nahl, 16/18.

İnsanın kalbini kötülüklerden arındırması ancak ve ancak Allah'ı şuura yerleştirmesiyle mümkündür, Allah'ı şuura yerleştirme ise O'nu hatırlamak ve zikretmekle olur. Bütün ibadetler her yönüyle Allah'ı anma ve zikretme vasıtalarıdır. İbadetlerin esası, Allah'ı zikirdir. “Şüphesiz Ben Allah'ım, Ben'den başka ilah yoktur: Bana kulluk et ve Ben'i zikr için namaz kıl.”⁸, “ Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-i Haram'da anın. O'nu size gösterdiği şekilde zikredin...”⁹ vb. ayetlerde anma zikr olarak tarif edilmektedir.¹⁰

İnsan ibadet ederken bütün benliğiyle samimi bir şekilde ibadet etmesi gerekir. Kalbindeki kötü duyguları atması, Allah'ın istediği şekilde bir kul olması lazımdır. Çünkü ibadet, sadece belli hareketleri yapmak demek değildir. İbadet insanın yaratılışı gereği ruhunun ve bedeninin gıdası için Rabbini yüceltmesi ve O'nunla beraber olması için yapmış olduğu bir vazifedir.¹¹ Daha genel olarak ifade edecek olursak; Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla yapılan her iş ibadettir.¹²

Sonuç olarak İslâm'daki ibadetler tabiat ve yapılış şekilleri yönünden basit; fakat taşıdıkları manalar yönünden oldukça zengin vazifelerdir. İbadetler top yekun bir hayat tarzıdır.

2.1.1. İbadetin Önemi ve Etkisi

İnsan sadece bedenden ibaret olan bir varlık değildir. İnsanın gerçek varlığı ve onu yaratıklardan üstün kılan özellik onun özünde, cevherindedir. O cevher ise; ruhtur. İnsan ancak bu ruh sayesinde bir değer kazanır. İnsanda olan bu cevherin değer kazanması ise, Allah'a ibadetle, O'na yakınlaşmakla, O'nun tavsiyelerini yerine getirmekle olmaktadır.¹³

Her ne kadar dinin esası iman ise de inanan insan kuru bir iman ile yetinemez. İnsanın inanç, düşünce ve duygu dünyasında yaşanan sübjektif olguları diğer bir ifade ile kalplerin derindeki dinî yaşanış ve tecrübeler davranış halinde dışa aksederler ki genel anlamda bunlara ibadet denir.

İman, ibadetlerle kuvvetlenmektedir. İbadetlerle kuvvetlenen iman ise, ferdi Allah'a yaklaştırmakta, daha çok iyi ve güzel işleri işlemeye yöneltmekte, nefsin kötü arzu ve isteklerini frenlemekte ve kişinin toplum içinde saygın bir değer kazanmasında

⁸ Tâhâ, 20/14.

⁹ Bakara, 2/ 198.

¹⁰ Bayrakdar, Mehmet, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 1987, s.9.

¹¹ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm*, Matbaa-i Ebu Ziya, İstanbul 1943, s.43.

¹² Kardavî, *İbadet*, s. 42-70.

¹³ Kardavî, *a.g.e.*, s. 127.

etkin bir rol oynamaktadır. İslâm, fertleri ayırım gözetmeksizin kadın-erkek, köle-efendi, işçi-memur ne olursa olsun herkesi ibadet etmeye davet etmekte ve ibadetle olgunlaşmalarını istemektedir.

Kendi var oluş imkanlarıyla tam ve mükemmel olmayan insanın her şeyini borçlu olduğu mükemmel ve yüce varlığa karşı itaat ve yaklaşma isteği, ibadetlerle anlam kazanmaktadır. İnsan, ibadet ve dinî uygulamalar vasıtasıyla kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyişinin dışına çıkarak üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselmektedir.¹⁴

İnsan maddî ve manevî açıdan huzur ve mutluluğu ancak ibadetler sayesinde kazanabilir. Bu husus Kur’ân’da şöyle ifade edilmektedir: “ *Bunlar iman edenlerdir. Allah’ın zikriyle gönülleri huzur-u sükuna kavuşanlardır. Haberiniz olsun ki; kalpler ancak Allah’ı anmakla mutmain olur. İman edip de güzel işler işleyenler, ne mutlu onlara...*”¹⁵

Asrımızda insan müthiş bir ahlâkî erozyona maruz kalmıştır. Maddeye olan vurgu, manadan uzaklaşmayı getirmiş, bunun neticesinde de ahlâkî hayat kökünden ifsat olmuştur.

Ahlâk tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Bu nedenle sadece ahlâkçıların değil, hemen hemen bütün ilim dallarının ilgi alanındadır.

Bir vasıta nasıl insanı bir yerden bir yere götürürse, ibadetler de insanı kötülüklerden alıp, iyiliklere faziletlere güzel hal ve hareketlere götürür.¹⁶ İslâma göre ibadetler; doğru, usûlüne ve adabına uygun bir şekilde yapıldığı zaman, kişiyi hem dünyada, hem de ahirette rahat ve huzura kavuşturur. Zaten İslâm ibadetlerle insanın iki dünyadaki mutluluğunu hedeflemektedir.¹⁷

Yüce Allah’ın insanları ibadetle sorumlu tutmasının hikmeti, kendisine bir faydası olduğu, mülkü, hakimiyeti, itibarı vs. arttığı için veya insanları bununla terbiye etmek istediği için değildir. Zira Allah yaratıklarına ve onların yapacak olduklarına muhtaç değildir. O her türlü ihtiyaçtan münezzehtir. O’nun insanları ibadetle sorumlu tutması, bir zenginin bir işçiyi çalıştırıp onun hizmetinde yarar sağlaması gibi de değildir. İnsanların ibadete ihtiyacı hasta olan kişinin ilaca olan ihtiyacı gibidir.¹⁸ İnsan ancak kendisini yaratan Rabbine karşı ibadet etmekle bir değer kazanır. Kazandığı bu

¹⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 243.

¹⁵ Ra’d, 13/28-29.

¹⁶ Kanar, Yüksel, *İbadet*, Zafer Matb., İstanbul 1984, s.86.

¹⁷ Gazzâlî İmam-ı Zeynu’l-Dîn, *Amellerde İlâhî Terazi*, Batur Matb., İstanbul 1971, s.65.

¹⁸ İsfahânî, Ebu’l-Kasım Ragıp, *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Lütü Doğan, Bahar Yay., İstanbul 1983, s. 157.

değer sayesinde manevî olarak yükselir, gerçek ruhî ve vicdanî huzuru bulur. Çünkü ibadetlerin özü, sadece bir takım bedenî hareketlerden ibaret şekiller değildir. Ruhun derinliklerinden gelen bir samimiyet ifadesidir.¹⁹

İslâm'ın şartlarını sayarken; namaz, oruç, hac, zekat, Kelime-i Şehadet diyerek bir cümle ile ifade ederiz. Ancak mesele zannedildiği gibi o kadar basit değildir. Bu ibadetleri yaşamak ve gerçeğine erişmek gerekir. Şunu peşin olarak söylemeliyiz ki, yukarıda sayılan emirler gerek fertler, gerekse toplumların ayakta durması için son derece önemlidir. Bu ilâhî emirlerin derinliklerine inmeden bir kimsenin Müslümanlığı tamamlanamaz. Günlük yaşamımızda, bizim için son derece gerekli olan ilâhî emir ve hükümlerin en ince noktalarına kadar inerek bunları tanımak, gereğince yaşamak en başta gelen ödevimizdir. Yaşanmayan bilginin Allah katında da insanlar katında da hiçbir değeri yoktur.²⁰

Allah'a gerçek manada kulluk, ibadetlerin bütün manalarını duyarak ve manaları bizzat yaşayarak olur. Bu şekilde yapılan kulluk da insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmasını sağlar.

Allah'ı tam manasıyla, ruhen, kalben, cismen ve malen zikir olan ibadetlerin tümü, O'nu insanın şuurunda müteâl, hâzır ve nâzır olarak şuurlaştırmaya yöneliktir. Allah'ı insanın şuurunda şuurlaştırma vasıtası olan ibadet-zikir o kadar önemlidir ki, bir yandan insanı ibadet-zikrin dışında her an Allah'ı anmaya götürür, öbür yandan insana Allah aşkı, iyi ahlâklılık, yetkinlik ve mutluluk kazandırır. Nitekim “ *Ey Muhammed! Kitap'tan sana vahy olunanını oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve fenalıktan alıkor. Allah'ı zikretmek ne büyük şeydir! Allah yaptıklarınızı bilir.*”²¹ , “ *Onlar inanmışlar ve kalpleri Allah'ı zikretmekle huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalpler Allah'ı zikretmekle huzura kavuşur.*”²² buyrulmaktadır.²³

Kaynaklara göre beş vakit namaz, Müslümanlara farz kılınan ibadetlerin ilkidir. Mekke'de İsrâ gecesinde farz kılınmıştır. Sonra Medine'de namazın arkasından hicrî ikinci senede oruç farz kılındı. Bu arada oruçla beraber oruçlu için hatalardan bir temizlenme ve bayram günü miskinlere bir yardım olmak üzere fitır sadakası yani zekât. Daha sonra da hacc emrolundu.²⁴

¹⁹ Kardavî, *İbadet*, s.104.

²⁰ Yavuz, Yunus Vehbi, *Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşu Olarak ZEKAT*, Tuğra Neşr., İstanbul 1992, s.11.

²¹ Ankebut, 29/45.

²² Râ'd, 13/28.

²³ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s.11.

²⁴ Özek, Ali; Karaman, Hayreddin; Aydın, M. Âkif; Erkal, Mehmed, *İbadet ve Müessesese Olarak Zekât*, s. 17-18.

Namaz ve oruç gibi ister bedenle yapılanlar olsun, zekât gibi ister malla yapılanlar olsun ve hac gibi, ister hem beden hem de mal ile yapılanlar olsun bütün farz ibadetlerde belirlenmiş bir zaman unsuru ve şartı vardır. Hiç şüphesiz bununla ibadetler insanda zaman şuurunu yerleştirmeyi ve ona zamanın değerini hatırlatmayı hedef almıştır. Mesela; namaz, insana günde en az beş defa, günün çeşitli vakitlerinde akıp giden zamanı hatırlatmaktadır: Sabah namazını kılan bir kimse, öğleyi kılınca, aradaki zamanın ve dolayısıyla ömrünün ân be ân yok olduğunu hatırlamalıdır. Bunun akabinde de daha dikkatli davranmalıdır. İnsanın bu dünya hayatında tecrübe yapamadığı tek olay, ölüm ve ölüm-ötesidir. Çünkü ölüm bu dünyaya ait bir olgu değildir. Bununla birlikte ibadetler bu dünyada insana ölümü ve ölüm ötesini hatırlatıcı özellikte olması itibariyle ahiret hayatını düşünmeye sevk eder. Böylece de insan daha fazla iyilik yapmaya ve ahlâkını güzelleştirmeye meyleder.²⁵

İslam'daki ibadetlerin bir hedefi de, insanı ruhen ve bedenen sağlam tutmak, rûhî ve bedenî hastalıklara karşı korumaktır. İslâm, bir iman-ibadet sistemi olarak her türlü hastalığa karşı hem koruyucu bir hekimlik, hem de iyileştirici etkin bir ilaçtır. Bütün ibadetler birer terapidir.²⁶

İslâmın fertlerden yapmalarını istediği ibadetlerin tümünde insana kazandırdığı iyi alışkanlıklar ve ahlâkî bakımdan büyük faziletler vardır. Allah'ın emrettiği şekilde günde beş vakit namaz kılmak; nefsinin bütün kötü istek ve arzularını reddederek oruç tutmak, alın teri ve el emeği ile kazandığı, canı gibi sevdiği malını karşılık beklemeden seve seve vermek, büyük sıkıntı ve zahmetlere katlanıp uzun yolculuklar neticesinde Hacca gitmek elbette kolay bir iş değildir. Bütün bu faaliyetleri sırf Allah kendisinden istediği için yapan birey elbette nefsinin kötü arzu ve isteklerden uzaklaştıracaktır. Böylece yalnız Allah'a kul olacaktır.²⁷

İbadetler beden, ruh ve mal temizliği için birer vasıtaadır. İslâm, abdest ve yıkanmayı namaz için ön şart kabul eder. Bilindiği gibi, abdest, daha çok insanın her an çevre kirliliği ile karşı karşıya gelen el, ayak, yüz gibi açık uzuvlarının yıkanması demektir. Hele bu günde beş vakit tekrarlanırsa uzuvlarda kirden eser kalmaz. Bunun neticesinde de kişi sağlıklı olur. Çünkü abdest, her türlü çevre ve atmosferik kirlilik ile karşı karşıya kalan insanlar için son derece önemli, koruyucu bir tedbirdir.

²⁵ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s.60-61.

²⁶ Bayrakdar, *a.g.e.*, s. 26.

²⁷ Gazzâlî, *Amellerde İlahî Terazi*, s. 65.

İbadetler insandaki din duygusunun kuvvetlenmesini sağlar. Fert, ibadetlerle kendi özünden kaynayıp gelen bir duyguyla Allah'ı içinde sezebilmekte, ruhu Allah ile birleşebilmekte, bu birleşmenin mutluluğunu yaşamaktadır. Her gün belirli vakitlerde Allah'ın huzuruna çıkan bir fert diğer günlük işleri yaparken Allah'ı düşünür. Bu duygu ve düşünce onu kötülüklere yaklaşmaktan, onlara meyletmekten alıkor. Böylece kötü ihtiras ve emellerinden vazgeçer, Allah'a yönelir, O'na bağlanır.

2.1.2. İbadetin Hedefi

İslâma göre gerçekten samimiyetle yapılan bir ibadet nefis ve kalpleri temizlemek, insanları yüceltmek için en güzel vesiledir. İbadet eden kişi her şeyin üstünde her şeyin hakimi olan yüce bir kudret önünde eğilir. O'na karşı olan samimiyetini bizzat davranışlarıyla gösterir.

İnsan ibadet ederken; Allah'ın kendisinden istediklerini yaparak O'nu kalbine yerleştirmesi, O'nunla beraber yaşaması, her an Allah'ı hatırlaması²⁸ böylece kötü isteklerini engellemesi, kendisinde bulunan şefkat, merhamet gibi duygularını doyuma ulaştırması ve bu tertemiz olan duygularını kirletmemelidir.²⁹

Allah'ın insanlara ibadeti emretmekteki maksadı onları maddî ve manevî hastalıklardan temizlemek ve onların temiz kalplerine musallat olan nefsî hastalıkları gidermek içindir.³⁰ İbadet, insanı nefsin her türlü kötü istek ve arzularından uzaklaştırır. Nitekim Allah'a ibadet eden insanların çok olduğu bir toplulukta, büyüğün küçüğü tanıdığı, insanların birbirlerine her zaman saygılı olduğu, anne babaya hürmetin gösterildiği bir toplum düzeni görülür.³¹

İnsan kalbindeki imanı ancak Yüce Allah'ın emir ve yasaklarından ibaret olan ibadetleri yapmakla muhafaza eder ve kuvvetlendirir. İnsan ibadet ederken alemden ve tüm benliğinden sıyrılarak ma'buduna tam bir huşu içinde hürmetle itaat ve boyun eğmelidir. Zira ibadetlerle insan Allah'a yaklaşacak, O'nunla beraber olacaktır. Zaten ibadetin özü de budur.

²⁸ Kardavî, *İbadet*, s.127.

²⁹ Olgun, Tahiru'l-Mevlevî, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, II. Baskı, Bilmen Basımevi, İstanbul 1963, s.15.

³⁰ Isfahânî, *Mutluluğun Kazanılması*, s. 157.

³¹ Gazzâlî, *Amellerde İlahî Terazi*, s. 56.

İbadet, kibir, riya, gurur gibi kötü huylarla birleşmez. İnsan Allah'ın önünde tam bir acizlikle eğilir, kendisinden büyük bir varlığı kabul ettiği ve O'na ibadet ettiği için diğer insanlar karşısında bu gibi kötü hareketlerde bulunmaktan vazgeçer.³²

İnsanın bilerek, duyarak, anlayarak ve ilahî zevkine vararak yapmış olduğu bir ibadet, insanı ahlâkî bakımdan olgunluğa götürür. İnsanları maddî şeylere bağlanıp kalmaktan kurtarıp düşünce ufkunu genişletir. Ayrıca ibadet vasıtasıyla tabiat aleminin üstünde ve tabiatın her zerresine hakim olan Allah'a iltica eder. Böylece insanlar maddiyat içinde boğulup kalmaktan kurtulurlar. Bunun sonucu olarak da maddî ve manevî olarak yücelirler.

2.2. Ahlâkın Tanımı

Ahlâk sözü, Arapça “*huy*” anlamındaki “*hulk*” kelimesinin çoğuludur. “ el-Hulku ” ve “ el-Huluk ” kelimeleri lügatte; seciye, din, tabiat, insanın iç dünyasını (nefisini) ve dış dünyasını ifade eder.“ Hulk ”, insanın ruhundaki “huy” dediğimiz bir meleke, özel bir hal demektir. Böyle bir meleke, ya hayırlı bir semere verir veya hayırsız ve zararlı bir semere verir. Ahlâk, insana özgü temel bir değerdir. Her insanın yapısında ve doğasında mutlaka şöyle veya böyle bir ahlâk bilinci, bir ahlâk duygusu vardır. Bu bakımdan ahlâk özellikleri güzel ve çirkin diye ikiye ayrılır. Şöyle ki; güzel huylara ve bunların güzel meyve ve neticelerine “ ahlâk-ı hasene, ahlâk-ı hamide, mehâsin-i ahlâk, mekârim-i ahlâk (güzel huylar) adı verilir. Aksine çirkin huylara ve bunların meyvelerine de “ahlâk-ı kabiha, ahlâk-ı zemîme, mesâvi-i ahlâk, rezâil-i ahlâk (çirkin huylar) denir. Ahlâk, nefiste iyice yerleşen melekedir ki, fiil ve davranışlar; fikrî bir zorlama olmaksızın ortaya çıkan haldir.³³ Bir davranışın ahlâkî olduğunu gösteren iki unsur vardır: İyi-kötü gibi bir değer taşıması; iradî ve kastî olmasıdır.

“İbn Miskeveyh, Gazalî, Birgivî, Kınalızade Ali; son devirden A. Behçet, A. Nâzimâ, A. Şeref, A. İrfan, A. Nazif ve birçok ahlâkçılara göre AHLÂK: Nefiste (ruhta) köklü bir şekilde yerleşip kendisinden fiil ve davranışlar, düşünmeden, zorlamaya ihtiyaç duymadan, suhûletle (kolaylıkla) meydana gelen “ Heyet-i Rasiha”ya denir.³⁴

İşte bütün bu huylardan ve neticelerinden bahseden ilme “*Âhlâk İlmi*” denilmektedir. Ahlâk olanı değil, olması gerekeni konu alan normatif bir ilim dalıdır.

³² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, s.101-103.

³³ Gazzâlî, *İhya*, III, s. 53.

³⁴ Erdem, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde AHLÂK*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 1996, s. 55.

Temel ahlâk kuralları/normları evrenseldir. Her zaman, her yerde, her toplumda ve herkes için geçerlidir.

Ahlâk ilmi, nazarî ve amelî ahlâk diye iki kısma ayrılır: Nazarî ahlâk; ahlâk esaslarına ve kanunlarına ait görüşleri ve fikirleri gösterir. Amelî ahlâk ise; ahlâk ile ilgili görevlerin nelerden ibaret olduğunu bildirir.

İnsanın fiilleri ve yapıp ettikleri ahlâkın konusuna girdiği gibi, yapmadığı bazı şeyler de ahlâkı ilgilendirir. Sokakta kalmış bir bebeğe ya da acından ölmek üzere olan birine veya yaralı ve hasta birine yardım etmemek gibi. Şu halde insan, ahlâkî açıdan hem yaptıklarından hem de yapmadıklarından sorumludur. Ahlâk hem fiil hem de terikle ilgilidir. Yapılmaması gerekeni yapmak kadar, yapılması gerekeni yapmamak da ahlâkın konusudur.

Ahlâkın bilgi duygu ve davranış olmak üzere üç boyutu vardır:³⁵ Ahlâkî bilgi, ahlâkî değerler hakkında bilgi demektir. İsterseniz bu bilgi boyutuna ahlâkî düşünce veya ahlâk anlayışı da diyebilirsiniz. İşte bu bilgi veya düşünce ahlâkî davranış için bir kılavuz rolü de oynamaktadır. Bir ahlâk kaidesi, belli bir davranışın yapılmasını veya yapılmamasını tavsiye eder niteliktedir: Zayıf ve yoksul kişilere yardım etmek vs. Biz böyle durumlarda yukarıdaki kaideye göre veya onun dışında bir davranışta bulunuruz. Şu halde, ahlâkın ikinci boyutu, ahlâkî hareket veya davranış oluyor. Üçüncü olarak, bir ahlâk kaidesi kendisine bağlı bir takım his ve heyecan halleri de gerektirir: Kötü bir ahlâkî davranış yaptığımız zaman, suçluluk hissi veya vicdan azabı duyarız, iyi ve doğru bir hareket ise bize vicdan huzuru ve sevinç verir.³⁶

2.2.1. İslâm’da Ahlâk

Ahlâk, bir hayat tarzı, bir yaşam biçimidir. Hayatı niteleyen, değer yükleyen, anlamlandıran unsurdur.

Din, zaman, zemin ve kişilere göre değişmeyen temel, evrensel, kalıcı ve sağlam ahlâkî esaslar getirmiştir. İslâm insanın yemesinden içmesine, konuşmasından susmasına, gezmesinden eğlenmesine, çalışmasından dinlenmesine, uyumasından uyanıklığına, öksürmesinden aksırmasına ve en ince davranış biçimlerine kadar ahlâkî prensipleri va’z ederek keyfîliği önlemiş, insanı başkasının maskarası, oyuncağı olmaktan kurtarmıştır. Yani, ona göre, buna göre, şuna göre bir hayat tarzı değil, Kur’ân hakikatlerine göre yaşama tarzını getirmiştir.

³⁵ Güngör, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997. s. 40.

³⁶ Güngör, *a.g.e.*, s.41.

Ahlâkın zirvesindeki Hz. Peygamber, “ *Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*” , “ *Terazide en ağır basan amel, güzel ahlâktır*”³⁷, “ *Kişinin asaleti ahlâkıdır*”³⁸, “ *En hayırlınız, huyu en güzel olanınızdır*”³⁹ buyurmaktadır. İlk insan, ilk peygamber Hz. Adem (a.s.) ile başlayan güzel ahlâk, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ile kemaline ulaşmıştır.

İslâm, bu dünya hayatını yarını olmayan bir gaye olarak görmez, ruhla ilişkisi olmayan bir beden varlığını kabul etmez. İslâm, iyiliğin övgüsünü ve kötülüğün yergisini yapmakla yetinmez. Bunlara hem maddî hem de manevî ödül ve cezalar da öngörür. İnsanın haksızlık işlemesini ve başkalarının hakkını çiğnemesini engellemek için, bütün tedbirleri alır. Bu yüzdendir ki kimse zorlamadığında bile güzel ahlâklı olmak için gayret gösterir ve kötülüğe meyletmez.

İslâm ahlâkı tıpkı iman gibi ilahî emirlere yani vahye dayanır. İslâm'ın ahlâk anlayışı; kuru kaideler manzumesi değil; bir hayat tarzı, bir yaşam biçimidir. Rûh, kalp, akıl, vicdan, beden ve bunun gibi insanla ilgili ne varsa, her birinin yaratılış maksadına uygun olarak yaşama yolu ve yaklaşım uslûbudur. Kısaca ahlâk, insanın Yaratanı, kendisi, âilesi, toplumu, çevresi ile ilgili yaklaşımını, davranış biçimini belirleyen vicdânî bir esastır. Dolayısıyla davranış ve fiillerimizin tüm alanlarını kapsar.

2.3. İbadet Ahlâk İlişkisi

İnsan, biri duyularla müşahade edilen beden, diğeri de akıl ile idrak olunan ruhtan müteşekkil bir bütünlük içindedir. İnsan, varlıklar arsında alemde var olan eşyanın ruhânî ve maddî varlıkların bütün özelliklerini özet olarak ihtiva etmektedir. İnsan bedeniyle madde âlemine bağlanırken, ruhuyla da ulvî ve yüce bir âleme yükselmektedir. Eğer insan engellenmezse cinsiyet, mülkiyet ve iktidar arzularında aşırı artma, ihtiras ve arzu temayülleri oluşur. Bu artış ve azgınlık insanda iç sıkıntısı meydana getirmektedir. Dolayısıyla insan kendisine manevî bir tatmin yolu arar. Bu tatmin edici unsurların basit, değersiz, zararlı ve maddî cinsten olmaması gerekmektedir.⁴⁰

Toplumdaki insanlara baktığımızda bir grup insanları, günah eğilimleri karşısında kendilerini koruyabilen ve sürekli iyilik, merhamet telkin eden iyi kimseler

³⁷ Tirmizî, *Birr*, 61.

³⁸ Muvatta, *Cihad*, 35.

³⁹ Buharî, *Edeb*, 38.

⁴⁰ Çamdibi, H. Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 12-13-16.

olarak görürüz. Bu gruptaki kişilerin hiçbir yönetime ve denetime ihtiyaçları yoktur. Bir grup insanlar da vardır ki tam aksine kötü ve yola gelmez kimselerdir. Bu insanların kötülüklerini engellemek için mümkün olan her yola başvurulur. Bu iki grup insanların arasında yer alanlar ise; bir gözetim veya bir cezalandırma ile mecbur tutulurlarsa gayet güzel ahlâk örnekleri sergilerken, kendi hallerine bırakıldıkları taktirde ihmalkâr davranıp, başkalarına haksızlık edebilirler. Bu üçüncü grup insanların ezici çoğunluğunu oluşturur. Bu üçüncü tip insanları meşru şekilde davranmaya sevk eden bir takım güçlere ihtiyaç vardır ki bunların en önemlilerinden birisi de dindir.⁴¹

İnsan din ile irtibatını güçlü tuttuğu oranda iyi ve olgun olur.⁴² Diğer insanlarla intibak etmeyi öğrenmek, insan hayatının en mühim problemlerinden biridir. Tüm hayatı boyunca her ferdin mevcudiyeti, huzuru geçimi, saadeti diğer insanların tavır ve hareketlerinin gidişine bağlıdır.⁴³

Ahlaki davranışın esaslarından pek çoğu dinden gelmektedir. Din ahlaki hayatımızın yegane kaynağı değildir, ama en büyük kaynaklarından biridir. Din, güzel ahlâktır.⁴⁴

Bütün ilâhî dinlerin geliş amaçları öncelikle ahlâkı kurmak ve temellendirmektir. Bu sebeple bütün ilâhî dinler ve bilhassa da İslâm dini ahlâka büyük değer vermiştir. Allah'ın göndermiş olduğu bütün ilâhî dinler ve bu dinlerden bazılarına verilen kutsal kitaplarda ahlâkın önemi ve gerekliliği üzerinde durulmuş, insanların insanca yaşamalarını sağlayacak bir takım esaslar, ilkeler ve yaşam kuralları getirilmiştir. İlâhî dinleri yeryüzünde yaymakla görevli olan peygamberler de bu ahlâk ilkelerini kural olarak anlatan, öğreten; ama bizzat en güzel şekilde yaşayarak da örnek bir model niteliğinde sergileyen ve gösteren yüce insanlar olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır.

İslâm'da ahlâk kuralları dinin özünü oluşturur. Namaz, oruç, zekât, hac, fitre, sadaka ve kurban gibi ibadetlerin ahlâkî yönleri de vardır. Bu anlamda ahlâkla dini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Mesela, Kur'ân'da “ *Şüphesiz ki namaz kötülüğe ve arsızlığa engel olur*” buyrulmaktadır.⁴⁵ İbadetler ahlâklı insan tipini vücuda

⁴¹ Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, çev: Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, s. 149.

⁴² Okutan, Ahmet, *İslâm Dininin Evrensel Güzellikleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 147.

⁴³ Cole Luella, John J.B. Morgon, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. Belkıs Halim Vassaf, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, s. 148.

⁴⁴ Gazzâlî, *İhya*, III, s. 48.

⁴⁵ Ankebut, 29/45.

getirmenin en etkili yoludur. İslâm bir itikat ve ibadet dini olduğu kadar bir ahlâk dinidir.

İslâm dini, en geniş manada tamamen bir ahlâk sisteminden ibarettir. İslâm’da ahlâka verilen yüksek paye başka hiçbir dinde görülmez. İslâm ahlâklılığının prensipleri Kur’ân-ı Kerim’de açık seçik verildiği gibi bu ahlâklılığı zatında temsil eden Hz. Peygamber’in hayatından da çıkarmak mümkündür. Nitekim “ *Gerçekten Sen büyük ahlâk sahibisin*” buyrulmaktadır.⁴⁶

İslâm ahlâkı, kaynağı itibariyle ilâhîdir.

İslâm ahlâkının dayandığı en önemli prensiplerden birisi insan şahsiyet ve iradesidir. Güzel bir ahlâklılık için, gelişmiş bir şahsiyet ve iradeye ihtiyaç vardır. İbadetlerin konusu ve unsurları insan şahsiyet ve iradesini geliştirici özelliklere sahiptir. Mesela insanın beş vakit namazı gereği gibi günde beş kez tekrarlaması kuvvetli bir azim ve iradeye ihtiyaç gösterir.⁴⁷

İslâm ahlâkının dayandığı prensiplerden birisi de, tabiat ve insan sevgileriyle Allah sevgisini bir arada, birbirinden ayrılmaz olarak gören gerçek fiilî bir sevgiye dayanır ki böyle bir sevginin temelinde de Allah sevgisi vardır. Kişinin Allah’ı sevmesi, kuru bir sevgiden ibaret olmaması ancak onun Allah’ın emrettiklerini yapmak, yasaklarından sakınmakla ve fiilen işlerinde O’nu zikretmekle olur.⁴⁸

İslâm ahlâkının başka bir önemli prensibi de iyilik ve doğruluktur. İslâm ahlâkına göre iyilik ve doğruluk bir fikir ve düşünce değil, doğru ve iyi olan fiilleri bizzat yapmak ve kötü fiilleri yapmamaktır: “ *Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlara bakmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.* ”⁴⁹

“Bütün ibadetlerin kendileri bizatihi iyilik ve doğruluktur; insanların şuuruна iyi ve doğruyu nakşetmek, onların güzel fiiller işlemelerine itici güçlerdir. Özellikle zekât ve sadaka maddî iyiliklerdendir. Genelde dinin, özelde namaz ve zekât gibi ibadetlerin iyilik ve doğrulukla alakasına bize şu ayet işaret etmektedir: “*Ey Muhammed! Dini yalanlayanı gördün mü? Öksüzü kakıştıran, yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimse işte odur. Vay o namaz kılanların haline ki, onlar kıldıkları namazda gâfildirler. Onlar gösteriş yaparlar. Onlar basit şeyleri dahi vermezler.*”⁵⁰

⁴⁶ Kalem, 68/4.

⁴⁷ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s.22.

⁴⁸ Bayrakdar, *a.g.e.*, s.23.

⁴⁹ Nahl, 16/90.

⁵⁰ Mâun, 107/1-7.

Dindar insan genel olarak daha itaatkardır ve daha az toplum düzenine aykırı hareketlerde bulunur. Toplumsal ve ahlâkî değerleri koruma noktasında duyarlı hareket etme eğilimindedir.

İbadetler ahlâkî yönleri haricinde, emir ve yasaklarıyla, tavsiye ve yönlendirmeleriyle sosyal bağları kuvvetlendiren, sosyal bütünleşme ve uyumu sağlayan önemli motivasyonları içerir.

Genel olarak; İslâm bireyi, aileyi ve toplumu yüksek ahlâk ile yoğurup terbiye ederek maddî ve manevî hayatını dengeler. Sevgi, yardım, fazilet, doğruluk gibi hasletler, İslâm eğitim ve terbiyesiyle yani ibadetlerle insanın benliğine mal edilerek ahlâkî meleke haline getirilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAMAZ

3.1. Namaz İbadetinin Tanımlanması

Namaz ibadetinin Arapça aslı “salat” kökünden gelmektedir. Salat “dua, tebrik, iki varlık arasında cereyan eden birincisinin diğerine yüceliğini, kudsiyetini, şerefini ve ululuğunu bütün samimiyetiyle ifade etmesi”⁵¹ anlamlarına gelmektedir. Namaz, kılan bireyin Yüce Yaratıcısını eksik ve kusurlardan tenzih etmesi, namaz sayesinde kendini Allah’ın azabı olan yakıcı ateşten uzaklaştırarak izale etmesi, istiğfar, rahmet, övgü, bağlılık, tazim, O’na layık olan yüceltme ve şeref ifadeleriyle Yüce Yaratıcı’yı anması anlamına gelmektedir.⁵²

Namaz ibadeti; kalbin, beden, dilin ve aklın iştiraki ile yerine getirilmesi gereken bir ibadettir. Yani sadece tekbir, hamd, dua, ayet ve salavât gibi dil ile yerine getirilen sözlü unsurlar eşliğinde gerçekleştirilen birtakım beden hareketlerinden ibaret değildir.⁵³

İslâmın temel kaynakları olan Kur’an ve Sünnette en çok değer verilen ibadet namazdır. Allah’ın ibadetlerden ilk emrettiği vecibedir.⁵⁴ Namazın ibadetler içinde hiçbir zaman terk edilmesine ruhsat verilmemiş, yapılması ise ısrarla istenmiştir. Çünkü namaz, Hadiste de belirtildiği gibi “amellerin en faziletlisi”, “cennetin anahtarı” ve “dinin direğidir.”⁵⁵ Nitekim Serahsî de bu hadise atıfta bulunarak, çadır kurmak isteyen bir kişi nin işe direkleri kurmakla başladığını söyleyip kendisi de ansiklopedik bir kitap olan Mabsûr’una dinin direği olduğu için namazla başlamıştır.⁵⁶

Kur’ân-ı Kerim’de “*Muhakkak namaz hayasızlıktan ve fenalıktan vazgeçirir*”⁵⁷ buyrulmaktadır. Yani namaz ibadetinin en önemli yönlerinden biri insanı açık çirkinlikten, edepsizlikten, kötülüklerden, ahlâksızlıktan, aklın ve dinin beğenmeyeceği

⁵¹ Serahsî, Ebubekr b. Muhammed, Beyrut-Lübnan ty., I, s.4.

⁵² el-İsfahanî, Ragıb, *el-Müfredat fi’l-Garibi’l-Kur’ân*, Karaman Yay., İstanbul 1986, s. 420-421.

⁵³ el-Mekkî, Ebu Talib, *Kutü’l-Kulub*, çev. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 1999, III, s. 318-319.

⁵⁴ Mevlevî, Faysal, *Fıkhü’l-İbadât*, Beyrut ty., s. 63.

⁵⁵ Gazzâlî, İmam-ı Zeynüd-din, *İhyâ-u Ulûmî’d-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, III.Baskı, Bedir Yay., İstanbul 1974, s. 399-440.

⁵⁶ Serahsî, *a.g.e.*, I, s. 4.

⁵⁷ Ankebut, 29/45.

uygunsuzluklardan kurtarması ve uzaklaştırmasıdır. Kurallarına uygun olarak namaza devam edildikçe güzel davranışlar artar ve gelişir.⁵⁸

Namaz ibadetini sadece şeklî ve ilmihalî tarzda ele alan eserler ve buna dayalı öğretim usulleriyle yetişen insanların güzel ahlâk sahibi olmamaları namaz ibadetinin ahlâkî güzelleştirici bir fonksiyonu olmadığı anlamına gelmez. Namaz kılan insanların yeterli ahlâkî olgunluğa ulaşamamaları, namaz ibadetinin sadece şeklî ve yüzeysel düzeyde yerine getirilmesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda ayet ve hadisler ışığında algılanan duygu-bilinç düzeyi yüksek olan bir namaz ibadetinin güzel ahlâk üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisinin olacağı açıktır.

3.2. Namaz İbadetinin Önemi ve Etkisi

İnsan ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır. Beden kendisi için gerekli olan gıdaya ihtiyaç duyduğu gibi, ruhun da gıdaya ihtiyacı vardır. Ruhun gıdası ise, iman ve onun neticesi olan ibadetlerdir. Kur'ân, insanların Allah'a ibadet için yaratıldıklarını belirtmektedir.⁵⁹ İbadet ruhu yücelten, ahlâkî olgunlaştıran, insanı kötülüklerden koruyan bir motivasyondur. İbadetlerle insan Allah'a yaklaşmakta ve olumsuz davranışlardan onun vasıtasıyla uzaklaşmaktadır. Böylece sıkıntılarından, ümitsizliklerinden, bunalımlarından kurtulmaktadır.⁶⁰

İbadetler fertleri sık sık Allah'ın huzuruna götürerek kalbin, nefsin ve duyguların kötülüklerden arınmasına, ahlâkının güzelleşmesine yardımcı olur. Şüphe yok ki bu fonksiyonları yerine getiren ibadetlerin başında da namaz gelmektedir.

Namaz bütün ibadetlerin özeti ve onları kendinde toplayan bir özelliğe sahiptir. Namaz, Müslümanlara farz kılındığı gibi ilâhî vahyin ulaştığı diğer insanlara da farz kılınmış bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Kur'ân'da Hz. Musa'ya daha vahyin ilk saatlerinde namaz kılması emredilmekte⁶¹, Hz. İbrahim'in duasında namaz anlatılmakta⁶², Hz. Lokman oğluna vasiyetinde ondan namaz kılmasını istemekte⁶³, Hz. İsa'dan beşikte namaz kılması istenmektedir⁶⁴ ve Hz. Muhammed'e hitaben de: “(Ey Muhammed) Sana vahyedilen Kitab'ı oku. Namazı da dosdoğru kıl.

⁵⁸ Sabûnî, M. Ali, *Safvetü't- Tefâsir, Tefsirlerin Özü*, çev. S.Gümüş, N.Yılmaz, Ensar Neşr., İstanbul 1990, IV, s. 48.

⁵⁹ Zariyat, 51/56.

⁶⁰ Yazıcı, Seyfettin, *Temel Dînî Bilgiler*, Gaye Matb., Ankara 1991,s.58.

⁶¹ Tâhâ, 20/13-14.

⁶² İbrahim, 14/40.

⁶³ Lokman, 31/17.

⁶⁴ Meryem, 19/32.

Çünkü namaz edepsizlikten, akıl ve şeraite uymayan her şeyden alıkoyar”⁶⁵ denilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de “*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Rasûle itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız*”⁶⁶ buyrulmaktadır. Allah'a yaklaşmak ve O'nun sevgisini kazanmak ancak ibadetlerle; namaz kılmakla, oruç tutmakla, zekât vermekle, hacca gitmekle olacaktır.

Namaz, ferdin yaşantısını her bakımdan düzenleyen, onu Allah ile baş başa bırakan, insanlara karşı saygılı, sevgili, davranışlarında son derece ölçülü olmasını sağlayan bir ibadettir. Meâric Sûresinde *insanın tutarsız (helu'an) yaratılmış olduğu*⁶⁷ vurgulanmıştır. Yani insanın kendini hem başarılarla hem de memnuniyetsizlik ve hayal kırıklıklarına sürükleyen bir iç tutarsızlığı ile donatıldığı ifade edilmiştir. Ancak bu sûrede de işaret edildiği gibi namaz ibadetini hakkıyla yerine getiren insanlar söz edilen bu fitrî tatminsizliği pozitif bir güce çevirebilecek ve böylece içsel huzur ve tatmini sağlamayı başarabileceklerdir.⁶⁸

Duygu düzeyi yüksek olan bir namaz ibadeti; sorumluluk duygusu, vicdanlılık, sabır, diğergamlık, doğruluk, dürüstlük, şükür, vefa ve alçakgönüllülük gibi iyi ahlâk özelliklerinin kazanılmasında insanlar üzerinde olumlu etkilerde bulunmaktadır. Su insandaki maddî kirleri giderdiği gibi namaz da manevî kirleri gideren, manevî bir temizlik ilacıdır. Bu husus bir hadiste şöyle açıklanmaktadır: Peygamberimiz “*Herhangi birisinin kapısında günde beş vakit yıkandığı bir nehir olsa, o kimsenin üzerinde kir kalabileceğini tasavvur edebilir misiniz?*” buyurunca ashap: “-Kir kalmaz” dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed “*İşte beş vakit namaz da böyledir. Allah bununla günahları giderir.*”⁶⁹ buyurdu.

Namaz Allah'ı hatırlamayı ve O'na yakınlaşmayı sağlayan, ruhu kötülüklerden temizleyen, kalbi güzelliklerle aydınlatan, insana miraç hayatı yaşatan bir ibadettir.⁷⁰ Namaz kılan mü'minin en azından dört kazancı bulunmaktadır: Birincisi maddî temizlik; ikincisi kalp, beden ve ruh sağlamlığı ve sağlığı; üçüncüsü vaktin

⁶⁵ Ankebut, 29/45.

⁶⁶ Bakara, 2/110.

⁶⁷ Meâric Sûresi 70/19.

⁶⁸ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 1997, s. 1187, 1188.

⁶⁹ Müslim, Mesacid 51.

⁷⁰ Gazzalî, *Amellerde İlâhî Terazi*, s. 60.

düzenlenmesi; dördüncüsü ise toplumsal bütünleşme”dir.⁷¹ Bütün bu kazançları elde eden bir insanın da olumsuz ahlâk özellikleri sergilemesi düşünülemez.

Namazı cemaatle kılan insan “Mahşer” gününü hatırlar.⁷²

Namaz insanın yalnızlık psikolojisine çaredir. İnsanların birbirinden isteyerek veya istemeyerek uzaklaştıkları ve fertçiliğin giderek hakim olduğu çağın hastalığı olan yalnızlık hissine günde beş kez deva olmaktadır. Çünkü o, yalnız kılındığı halde, insanı Allah’ın huzuruna götürmekle, insana yalnız olmadığını hatırlattığı gibi, cemaatle kılındığı halde insanı yine Allah ile karşı karşıya getirmekle, hem de diğer insanlarla bir arada bulundurarak yalnızlık hissini giderir. Bu açıdan cemaatle kılınan namaz daha önemli ve etkilidir.⁷³

İnsan namaz ibadeti esnasında kibleye yöneldiğinde ve sallı barikler ile bütün ümmetler ve peygamberlere, Rabbenâ dualarında ise bütün inananlara dua ettiğinde güçlü bir sevgi ve kardeşlik doğar. Zaten toplum hayatının gelişip olgunlaşması için atılan ilk adım kardeşlik, sevgi, minnet ve dualaşma hislerini canlandırmaktadır.⁷⁴

Namaz, aynı zamanda diğer farz ibadetlere değer ve anlam kazandırır. Oruç, hac ve zekât ibadetleri ancak namazla anlam kazanmaktadır. Namaz kılmaksızın haccetmek, oruç tutmak veya zekât vermek sağlıklı bir dînî yaşayış değildir.⁷⁵

Namaz ibadetlerde devamlılığı sağlar, iyiliğe yöneltir, kötülüklerden sakındırır.

3.3. Namaz İbadetinin Muhtevası

Bütün ibadetlerde ilk hedef yaratıcının hatırlanmasıdır. İslâm’ın istediği namazda da amaç budur. Akıl ve şuur tam olarak verilip kalp huşu içinde Allah önünde, O’nun büyüklüğü düşünülerek, O hatırlanılarak namaz kılınmalıdır. İnsan Kâ’be’ye yöneldiğinde, kalbini mâsivâdan ayırıp Allah’ın emirlerine bağlanmalıdır. Namaza başlar başlamaz sukûnet içerisinde hiçbir haricî şeyle dikkatini dağıtmayarak, Allah’ın huzurunda durup, dilin söylemiş olduğu kelimelerin anlamını düşünmelidir.⁷⁶

Namaz kılan birey önce niyet eder. Niyetle insan, Allah’ın sevgisini umarak cezasından korkarak, düşüncesini, kalbini, zihnini namaza odaklar. Namaz kılan kişi için niyet, namazın bütün unsurlarında, eksikliklerden ve hatalardan uzak olan Allah’ın

⁷¹ Ece, Hüseyin, *İslâm’ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 57.

⁷² Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s. 62.

⁷³ Bayrakdar, *a.g.e.*, s. 30.

⁷⁴ Seni, Saffet, *İbadet’in Getirdikleri*, Nil Yay., İzmir 2000, s. 11.

⁷⁵ ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdîrahman, *Huccetu’llâhi’l-Baliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1994, I, s.269.

⁷⁶ Sunar, Cavit, “*Namazdan Maksat Nedir*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965, s.31.

sevgisini O'nun sevgisine duyduğu ihtiyaç ve içtenlik duyguları içerisinde namaza hazırlanma sürecidir. Kişinin, Allah'ın namazı en güzel şekliyle yerine getirme hususundaki emrine icabet etme ve bu emri yerine getirme noktasındaki kararlılığını ifade eder. Namaz kılan kişinin ellerini omuzlarına doğru kaldırması, düşüncesini ve duygularını dünyadan bütünüyle uzaklaştırması, namazın manevî iklimine hazırlanması demektir.⁷⁷

Gerçekte niyet sayesinde namaz kılan birey Rabbi ile kul-Rab bağlantısı kurduğunun farkındadır ve namaza ait her bir şartı yerine getirme noktasında kararlılık içerisinde namaza duygusal, ruhsal, zihinsel olarak odaklanmıştır. Böylece kul, Rabbi ile samimi bir sohbetin gönüllü bir misafiri olabilmıştır.

Kişi kıyamda Allah'ın huzuruna insan olarak çıkan daha sonra da inanan ve O'na tam manasıyla teslim olarak boyun eğen özgün bir şahsiyet, kendisine değer verilen, Yaratıcı'nın huzurunda kabule cevap vermesi beklenen şahsiyet sahibi, özgün bir benlik olarak ayakta durabilen tek canlıdır.

Kıyam, ilahî huzurda saygı ile duruştur, Allah'a saygı göstermek maksadıyla, kişinin yönünü gönlünü O'na çevirmesidir. Namaz kılan birey yalnızca O'na olan saygı ve sevgisinden dolayı ayağa kalkmıştır ve Allah'tan başka hiç kimsenin önünde önünde bu şekilde durmanın uygun olmadığını idrak etmiştir. Niyetten sonra ilk söylenen söz "Allah-ü Ekber" sözüdür. Kıyam duruşunda namaza başlama tekbiri sırasında birey şunu ifade etmek ister: "Ben şu anda bütün dünyevî kaygıları ve maddî düşünceleri, kısacası Hakk'ın dışındaki her şeyi elimden tersiyle arkaya atıyor ve Yüce Mevla'nın huzuruna çıkıyorum." Bu niyet ve duyguyla ibadete başlayan birey, namaz sırasında Allah'a tam bir yakınlık içinde olacaktır. Nitekim miraç sırasında Hz. Peygamber, nasıl ki, Allah'a yakınlığının son noktasını yaşamışsa, Müslüman için de namaz, Allah'la beraber olmanın yoludur⁷⁸.

Ayakta okunan Sübhaneke duasını, Fatiha Suresini, Kur'an'dan parçaları ifade eden kıraat Allah ile yapılan özel bir konuşma gibidir. Tekbirden sonra, "Allah'ım seni tesbih ve tenzih ederim. Senin mübarek ismin kutsal, senin azamet ve celalin pek yüksektir. Senden başka ilah yoktur" anlamındaki Sübhâneke duası okunur. Allah'ı tesbih etme, "O'nu yaratılmışlara ait bütün eksikliklerden, hatalardan ve noksan

⁷⁷ Tabbare, Afif Abdü'l-Fettah, *Ruhu's-Salati-fi'l-İslâm*, Daru'l-İlim, Beyrut 1979, s. 41.

⁷⁸ Demirci Mehmet, "İbadetlerin İç Anlamı", *Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi*, Sayı: III, Yıl.1, Ankara 2000, s. 16.

sıfatlardan tenzih etmek” anlamını taşır.⁷⁹ Dikkat edilecek olursa bu duada baştan sona Allah’ı tazim, takdis, ihlas, tevhid ve yalvarış olduğu görülüyor. İşte namaz kılan kişi bu dua ile Allah’ın büyüklüğünü hissetmek, ameline ihlaslı olmak, ruhunu uyarmak ve harekete geçirmeyi hedeflemektedir.⁸⁰ Çünkü namaz kılan kişi tüm varlığı ve duygularıyla bu manaları yaşadığı vakit, ruhu yücecek, namazın ilahî atmosferiyle nefisini temizleyecek, ruhsal azıkla namazdan çıkacak ve o sayede her türlü yasaklardan, kötülüklerden sakınabilecektir.

Sübhâneke duasını kovulmuş olan şeytandan Allah’a sığınmak anlamını ifade eden “eûzü besmele” takip eder.⁸¹ Çünkü şeytan her an insana vesvese vermek istemektedir. İşte bu dua ile ondan uzaklaşılmış, Allah’ın rahmetine sığınılmış olacaktır. Daha sonra Fatiha Sûresi okunur. Fatiha namazın ruhudur; bu yüzden her rekatta okunulması gerekir. Bu nedenle sûrenin anlamına kısaca göz atmakta fayda vardır:

“Elhamdülillâhi Rabbi’l-âlemîn” “Hamd, alemlerin Rabbi Allah’adır.”

Allah’ı hamd, yani minnet, takdir, övgü, şükran duyguları içerisinde anma, insanlar ile Yüce Yaratıcı arasında samimi, içten bir ilişkidir.⁸²

Övgünün Allah’a sunulacağını, nimetlerin sahibinin Allah olduğunu fark eden insan, kendilerine verilen nimetlerden dolayı kibre, gurura kapılmayacaktır.

“Er-Rahmâni’r-Rahîm”

“Rahman” ve “Rahîm” sıfatları Allah’ın iki özel sıfatıdır. Namaz kılan kişi için Allah merhamet, sevgi, şefkat ve güven kaynağıdır. İslâm her namazda mensubunun gönlüne Allah’ın Rahmân ve Rahîm olduğunu yerleştirir. Bu durumda namaz ibadeti, kişiyi maddî ve manevî sıkıntılar, marazî ızdıraplar, ölüm korkusu gibi insanı içten ve dıştan tehdit eden her ciddî duruma karşı insanı garantiye alma ve onu koruma fonksiyonuna sahiptir. Allah’ın bu iki sıfatını bilen insan hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmaz ve bir hata yaptığı zaman, ondan pişman olduğunda affedileceğini bildiği için, ruhen huzurlu olur.

“Mâlîki yevmi’d-dîn” “Allah hesap gününün sahibidir” ayeti ile birey hesap gününün sahibinin sadece Allah olduğu bilinci ile hesaba çekilmeden önce her namazda kendisini hesaba çeken bir anlayış içerisine girmektedir. Zira Allah rahmet sıfatını

⁷⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredat*, s.324-325.

⁸⁰ Tabbara, Abdulfettah, *Ruhu’d-Dini’l-İslâm*, XXVII. Baskı, Daru’l-İlmi’l-Meleyyin, Beyrut 1988, s. 244.

⁸¹ Nedvî, Ebu’l-Hasen Ali Hasenî, *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun*, çev. İsmet Ersöz, İslamî Neşr., Konya 1969, s. 39.

⁸² Shaikh, Muhammad al- Ghazali, *A Thematic Commentary on the Qur’an*, çev. Ashur A. Shalmis, International Institute of Islamic Thought Herndon, Virginia USA 1997, s.11-14.

beyan ettikten sonra, buna güvenerek kötülük işlenmemesini ifade ile kendisinin din gününün maliki olduğunu belirtmiştir.

“İyyâke na'büdü ve iyyâke nesteîn” “Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım isteriz” ayetinde ise tevhid ve ibadetten bahsedilmektedir.

Namazda insan bu ayet ile Allah'tan başka ibadet edilecek, hakikî anlamda dost olunabilecek, sığınılacak, yardım dilenilebilecek hiçbir varlığın olmadığı, Yüce Yaratıcısı'nın sürekli kendisinin yardımcısı ve dostu olduğunun, farkına varmaktadır. Bunun sonucunda Allah'a duyduğu güven duygusuyla rahatlar, karamsar duygulardan uzaklaşmaya çalışır ve daha sabırlı hareket etmeye gayret eder.⁸³

“İhdina's-sırata'l-müstegîm” “Bizi doğru yola hidayet eyle” ayetiyle namaz kılan insan günde kırk defa Allah'ın kendisini en doğru yola istikamet üzere iletmesini dileyerek O'na duada bulunur. Kalbi huzur bulur, karşılaştığı korkulara karşı da güç kazanır.⁸⁴ Çünkü dua, insanda yaratılışı gereği olan bir histir. İnsan zorlukla karşılaştığı vakit Allah'ın rahmetini umarak O'na yönelir. Çünkü insan, hayattaki olaylar karşısında güçsüzdür. Bunun için duadan başka dayanacak dalı yoktur. Dua rûhî hastalıklar için bir ilaçtır.

Gerçekte namaz kılan bir kişi, “istikamet üzere en doğru yola iletme” isteği içerisinde şehvî işler, öfke dolu fiiller vb. davranış özelliklerinde olduğu gibi ahlâkî yapının ifrat ve tefrit olmak üzere iki tarafından da kaçınmak üzere tedbir almayı dilemektedir.⁸⁵ Bu açıklamalar bize göstermektedir ki namaz kılan kişi davranışlarında ölçülü ve tutarlı olmayı, dünya ve ahiret amacına ulaşmayı Allah'tan dilemektedir.

Namazdaki rûkû eğilişi, Allah'ın insana verdiği eşsiz niteliklere karşı insanın alçakgönüllü bir boyun eğişini ve Allah'ın insana duyduğu sevgi ve saygıya karşılık bizim de saygı içerisinde eğilişimizi sembolize eder. Namaz kılan birey, rûkûya eğildiği zaman “Azîm olan Rabbimi yaratılmışlara ait bütün eksiklerden tenzih ederek tesbih ederim” anlamına gelen ifadeyi okumaktadır.

Mevlana rûkûnun Allah ile namaz kılan birey arasında bir saygı ve sevgi iletişimi olduğunu anlatmıştır. Bu nedenle Mevlana, insanın “o yüksek yolda ilerlemek ümidiyle, mihrap önündeki bir mum gibi ayakta durarak daima namaz kılmasının” önemine işaret etmektedir.⁸⁶

⁸³ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 245.

⁸⁴ Tabbara, *Ruhu'd-dîni'l- İslâm*, s. 247.

⁸⁵ Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, s. 2-3.

⁸⁶ Köroğlu, Nuri, *Hiz. Mevlana'nın İrşadı*, Adım Yay., Konya 2002, s. 228-229.

Secde, kişinin yüzünü Yüce Allah'ın huzurunda toprağa sürmesi anlamını taşır. Kıyam duruşu, Allah'a saygı ve sevgi gösterilişinin ilk aşaması, rükû ikinci aşaması, secde ise Allah'a sevgi ve saygı hislerinin gösterilişinin en ileri aşamasıdır.⁸⁷

İnsan namazda kıyamda iken, dikey; rükûda yatay; secdede ise başı yerde bulunur. Secde halinde iken insan, Allah'a en ileri derecede yaklaşır. Secde, sadece Allah için yapılan mutlak bir teslimiyet ve mutlak bir saygı demek olan yere kapanma halini ifade eder. Sevgi, saygı, itaat ve tefekkürün son sınırı, dünyadan tamamen uzaklaşılan bir anın yaşanmasıdır. Burada fert Allah'ın kendisine verdiği nimetleri hatırlayıp “Ya Rabbi senin bana verdiğin nimetler o kadar çok ki, sana nasıl şükredeyim” beni affet sen yücesin, sen izzet ve azamet sahibisin. Beni bağışla, yapmış olduğum ibadetleri kabul et, diye Allah'ın önünde aczini ifade ederek secdesini yapar. Kur'ân, insanları secdeye davet eder⁸⁸. Çünkü Allah'ın rahmeti kibirlenenlerle ve taşkınlık yapanlarla olmayıp, bilakis zaaf ve acz gösterenlerle birliktedir⁸⁹. Secde hali insanın Rabbi'ne en yakın olduğu zamandır. Kur'ân'ın birçok yerinde geçen secde⁹⁰ Allah'a itaat ve boyun eğmenin en anlamlısıdır. İnsan Allah karşısında maddî olarak ne kadar eğilir ve küçülürse, manen o nisbette büyür ve yücelir.⁹¹ Çünkü kibir, gurur ve şirk gibi her türlü olumsuz ahlâk özelliklerini ortadan kaldıracı idrak derecesine yükselir.

İnsan zihni sadece Allah düşüncesi üzerinde odaklanarak diğer bütün düşünce ve duygulardan sıyrılır.

Namaz kılan insan, tahiyat duasında, “bütün dualar, selamlar, senalar, bedenî ve malî ibadetler, selamlamaların en güzeli ve her çeşidi, salatın her çeşidi, sözlerin en temizini Allah içindir. Ey Nebî Allah'ın selamı, bereketi, rahmeti senin üzerine olsun. Selam bize ve Allah'ın salih kullarının üzerine olsun. Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ibadet edilmeye layık hiçbir varlık yoktur. Yine şahitlik ederim ki Hz. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.”⁹² diye duada bulunmaktadır.

Tahiyat duası, Hz. Muhammed'e Allah'ın selamının, rahmetinin ve bereketinin sunulması için namaz kılan bireyin O'na ettiği dua, selam ve sevginin bir ifadesidir. Tahiyat duası esnasında namaz kılan bireyin Allah'a, Rasûlüne,

⁸⁷ ed- Dihlevî, *Huccetullâhi'l- Baliğa*, I, s.268-269.

⁸⁸ Alak, 96/ 19.

⁸⁹ Tabbara, *Ruhu's-Salat fi'l-İslâm*, s. 50.

⁹⁰ İnsan, 76/26; Alak, 96/19; Necm, 53/62; Hacc, 22/ 77; Âl-i İmran, 3/43; Feth, 48/29; Tevbe, 9/112.

⁹¹ Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: III, s.16.

⁹² Akseki, A. Hamdi, *Namaz Sûrelerinin Türkçe Terceme ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1972, s. 57.

peygamberlere, meleklerle ve iyi insanlara olan sevgi, saygı, minnet, vefa duyguları güçlenmektedir. Çünkü Allah’a ve Allah’ın yaratmış olduğu bütün canlılara karşı duyulan güzel duygular, olumlu ahlâk özelliklerinin gelişmesine doğrudan katkıda bulunmaktadır.

Namaz kılan insan, dua otururunda “ Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver, bizi ateş azabından koru”⁹³ , “ Rabbimiz hesabın görüleceği gün, beni, ana-babamı ve bütün inananları bağışla”⁹⁴ diye duada bulunmaktadır. Bu bağlamda Tahiyat, Salavat ve Rabbenâ duaları vasıtasıyla Yüce Yaratıcı, bütün peygamberler ve insanlık ailesi arasında yayılan vefa, sevgi, minnet duyguları namaz kılan kişi üzerinde güven duygusunun oluşmasını sağlayacak. Böylece daha mutlu olacak.

3.4. Namazın Ahlâkî Boyutu

İbadet, şekil ve mana olmak üzere iki ana unsurdan meydana gelmektedir. İbadeti, bir cesedin kemikleri gibi ayakta tutan onun şeklidir. Mana da cesetteki ruh gibi, ibadete değer kazandırır. İbadetin özünde bir mana olmadığı zaman, ibadet bir takım şekil ve hareketlerden öteye geçemez.

İbadetler her an Allah’la ilgi kurma vasıtasıdır, O’nu unutmamızı önler. Ruh ve bedenimizi Allah’ın emirlerinde birleştirerek, irademizi kuvvetlendirir ve yaşantımızın her anında O’nu hatırlatarak davranışlarımıza yön ve şekil verirler. Kişi, Allah’ın huzurunda bütün yaptıklarından hesap vereceği bir günün geleceğini hatırlayarak içsel bir otokontrol mekanizmasıyla kendini sorgular. Bütün davranışlarını bu sorgu sürecinden geçirerek sorumluluk şuuru ile yerine getirir.

Namaz, insanları maddî ve manevî kirlilerden arındıran, nefsi arzu istek ve kötü duygulardan temizleyen bir ibadettir. Fert namazla yavaş yavaş kemal noktasına ilerleyerek olgun bir insan olacaktır. Devamlı namaz kılan kişi nefsinin, arzu ve isteklerini kontrol altına alacak her zaman kendisi ve insanlık için iyi ve yararlı işler yapma yolunda güzel adımlar atacaktır. Çünkü namaz, her an bizi Allah’la beraber yapan bir ibadettir. Her an Allah’la beraber olan bir kişinin kötülüklere gidebilmesi mümkün değildir. Bu da huzurlu ve mutlu bir toplum hayatına doğru atılmış olan olumlu bir adımdır.

⁹³ Akseki, *a.g.e.*, s.59.

⁹⁴ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1997, V, s. 29-30.

Namaz kılan birey kendini Allah, hesaba çekmeden önce hesaba çekecektir. Bireyin kendini hesaba çekişi, kötü eğilim ve davranışlarını tespit ederek kendisini daima takip eden canlı bir ilâhî şuur bilinci nedeniyle olumlu eğilim ve davranışlara yönelmesine neden olacaktır.

Kur’ân-ı Kerim’de “*hakkıyla namaz kılan bireylerin hesap gününün doğruluğunu tasdik ederek Rablerinin azabından korktukları*”⁹⁵ ifade edilmiştir. Bu ayete göre namaz kılan bireyler sorumlu tutuldukları hususlarda, böylesi korku ve endişeyi beş vakitte hatırlayarak emirleri hakkıyla yerine getirmeye, kusur etmemeye çaba gösterirler.⁹⁶ Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de “Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olan takva sahibi bireylerin en önemli özelliklerinin, namaz ibadetleri hususunda dikkatli ve devamlı olmaları”⁹⁷ *namazlarını dosdoğru kılmaları*”⁹⁸ olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda takva sahibi namaz kılan bireyler, Allah’ın her zaman ve her yerde hazır olduğunun farkında olan; bu farkında oluşun bilinci ile kötülüklerden sakınan, sorumlulukları konusunda dikkatli olan, ilahî sorumluluk bilincine sahip bireylerdir.⁹⁹

Namaz belirli şekil ve kalıplara bağlanmıştır. Fakat bu hareketler ruhsuz, hayatsız, kalıplaşmış bir nizam veya güçsüz, rastgele bir askerin yaptığı askerî disiplin gibi de değildir. Namaz cismin, aklın ve kalbin iştirak ettiği ve ortaklaşa meydana getirdikleri bir ibadet şeklidir. Bu yüzden namaz için gönlün huzurlu ve namaza odaklanmanın mümkün olduğu zamanlar seçilmeli; bu durumu motive edecek fırsatlar oluşturulmalıdır. Huzursuz ve ilâhî şuur odaklanması olmaksızın kılınan bir namaz gerçek namaz değildir. Böyle kılınan namaz, sadece şekilden ibarettir. Gerçek namaz, kulun gönül huzuru ile, kendisini Allah’a teslim ederek kıldığı namazdır.¹⁰⁰

Namaz, insanı düzenli hayat sürmeye, işlerinde düzenli davranmaya yöneltir. Dünya hayatında insanı yaratılış gayesinden alıkoyan gafletten uzaklaştırarak, ruhu gerçek doyuma ulaştırır. Fert namaz sayesinde yumuşak huylu ve her hareketinde aşırılıktan uzak olur. Bunun neticesi kişi devamlı olarak iyi şeyleri düşünmeye çalışır.¹⁰¹

⁹⁵ Meâric, 70/26-27.

⁹⁶ er-Razi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi’l-Ğayb*, çev. Suat Yıldırım, Lutfullah Çelebi, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara 1988, XXII, s. 134.

⁹⁷ Esed, *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir*, s.4.

⁹⁸ Bakara 2/2-3.

⁹⁹ Esed, *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir*, s.4.

¹⁰⁰ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, IV, s. 346.

¹⁰¹ Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, Acar Matb., İstanbul 1990, I, s.386.

Namaz gibi belirli zamanlarda yapılan ibadetler, hayatı düzenlerler. Namazın hayatımızı düzene sokmasının nedeni günün belirli vakitlerine yayılmış olmasıdır.¹⁰² Aslında namaz vakitleri, namaz kılan bireyler için bir zaman ve çalışma programıdır. Böylece birey günlük çalışma programını, hayatı belli bir düzen içerisinde belli zaman dilimlerine bölerek değerlendirmeyi öğrenecek; başarıyı ve tatmin dolu bir yaşamı yakalayabilecektir. Çünkü namaz kılan fert kalben ve ruhen Allah’a karşı vazifesini yerine getirdiği için her zaman huzurludur. Namaz kıldığı sürece vazifesini yerine getirmenin mutluluğu içinde yaşar. Ruhu sıkılmaz. Onu rahatsız edecek küçük hadiseler onu streslere sürükleyemez. Zorluklar ve güçlükler, imkansızlıklar karşısında ümitsizliğe kapılmaz. Manevî huzur ve mutluluk içerisinde hayatını sürdürecektir ve olabildiğince stresten uzak kalabilecektir. Hayatı düzenli olduğu için insanlarla münasebeti de o oranda mükemmelleşecektir. Bir insana söz verdiğinde sözünde duracak, stresten uzak kaldığı için de ahlâkı güzelleşecek, daha yumuşak bir tabiata bürünecektir.

Günde beş defa namaz kılan bir kişi diğer işlerinde de samimi olarak Allah’ın kendisinden memnun olmasını isteyecektir. Eğer namaz devamlı kılınmasaydı, insan Allah’a verdiği sözden uzaklaşabilirdi. Bunun neticesi Allah’la irtibatı azalmış olurdu. Fakat namaz, insanı Allah’a biraz daha yaklaştıran ve ferdi devamlı surette kontrol altında tutan bir ibadettir.

Bütün kötülüklerin başlangıcı ve anahtarı Allah korkusunun ve sevgisinin kalplerden silinmesidir. Allah’ı unutmak, bütün kötülüklerin her türlü günah ve çirkinliğin kaynağı olunca, kalplerde Allah’ı ve ahiret hayatını hatırlatacak bir uyarıcı lazımdır. İşte bu uyarıcı da günde beş defa kılınması gereken namazdır. İnsan bu görevi yerine getirmekle Allah’a bağlanır, O’nu devamlı olarak hatırında tutar. Her namazı kıldıkça Allah’ı hatırlar, bu hatırlama da onu günahlara karşı korur ve uyarır.¹⁰³

Bencillik, rekabet ve yıkıcılık, toplumun devamını sağlayan ahlâkî değerlere uzak bireylerin, yaşamlarını sürdürmelerinin koşuludur. Namaz ibadeti ise, bu olumsuz özelliklerin aksine Allah’a ve insanlara karşı yapılmış olan hataların yol açtığı utanma duygusu diyebileceğimiz “haya” ve her hususta haddini bilerek kendi hak ve özgürlüklerinin bilincinde olma neticesinde başkasının hakkını da çiğnememeyi ifade eden “edeb” özelliklerini geliştirerek bireyi toplumun devamını ve bütünlüğünü sağlayan ahlâkî değerleri korumaya yönlendirir.

¹⁰² Nisa, 4/103.

¹⁰³ Gazzâlî, *Amellerde İlâhi Terazi*, s.62-63.

Kur’ân-ı Kerim’de Lokman (a.s.), “*oğluna namazını dosdoğru kılmayı tavsiye ettikten hemen sonra doğru ve yararlı olan şeyleri emredip, kötülüklerden vazgeçirmeye çalışmasını*”¹⁰⁴ emretmiştir. Yani bu ayetle namaz kılan bireyler, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmayla sorumlu tutulmaktadır. Demek ki namaz kılan bireyler, toplumu devam ettirecek ahlâkî değerleri korumakla beraber; ifade edilen bu değerleri topluma emredip, bu değerlere aykırı durumlardan da onları vazgeçirmeye çalışmakla sorumludurlar. Bu bağlamda ma’ruf kavramı, “Kur’ân ve sünnetle gelen emirler, toplumda bilinen her hayır, adalet, hak kavramlarına denk düşen faydalı, güzel, iyi işleri” kapsar. Münker ise “Kur’ân ve sünnetle gelen yasaklar, toplumda kötü, zulüm, zararlı, aşağılık kabul edilen durumları” kapsar. Namaz kılan bireyler sadece toplumsal düzenin devam etmesini sağlayan ahlâkî değerleri korumakla kalmayıp bu değerleri topluma yaymaya çalışarak toplumu iyiliğe, doğru ve güzele yönlendirip kötü, zararlı ve aşağılık durumlardan onu uzaklaştırma duyarlılığına sahip iseler, toplumsal düzende anarşi, başboşluk ve kaos önlenir; insanlar doğru ve faydalı işlere yönlendirilerek toplumsal düzen ve fayda sağlanmış olur.¹⁰⁵

Namaz ibadeti sayesinde toplumsal düzenin ayakta kalmasını sağlayan ahlâkî değerlerin korunması duyarlılığını kazanan bireyler ruhlarını, ailelerini ve toplumlarını olumsuz her durumdan korurlar. Olumsuz fiillerden, akla, sağduyuya ve ahlâkî emirlere aykırı olan tutum ve düşüncelerden, mahrem yerlerini akıl ve duygularını koruyarak temizlenirler. Böylece gönüllerini toplumsal bütünleşme ve düzene aykırı düşecek noktalara odaklanmaktan korumuş olurlar. Soyun, ailenin, cemiyetin hesapsız mahvolmasını ve beşerî şehvî güdülerin olumsuz etkilerini önlemiş olurlar¹⁰⁶.

Namaz kılan kişiler iffet, namus gibi sembolik değerlerin yanında ahlâkî olduğu düşünülen toplumun devamını sağlayan bütün değerleri koruma konusunda duyarlıdır. Sosyal ve ahlâkî değerlerin korunmasında duyarlı olan bireyler kendi değerlerinin korunmasına özen gösterdikleri gibi diğer insanların ve hatta aynı dini ve dünya görüşünü paylaşmadıkları insanların değerlerini korumaya özen göstermekle sorumludurlar. Nitekim “*inanan ve namaz kılan bireylerin, Allah dışındaki varlıklara tapan kimselere sövmemeleri gerektiği, bu hataya düşüldüğünde onların da düşmanca*

¹⁰⁴ Lokman, 31/17.

¹⁰⁵ Derveze, İzzet M., *et-Tefsîru’l- Hadis*, çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekin Yay., İstanbul 1998, III, s. 168.

¹⁰⁶ Kutub, Seyyid, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, çev. M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüller, Hikmet Yay., İstanbul 1968, X, s. 301; Kutub, *a.g.e.*, XV, s.239.

ve cahilce Allah’a sövecekleri”¹⁰⁷ vurgulanmıştır. Demek ki namaz kılan bireyler insanlığın değerlerine saygı göstermek ve toplumun devamını sağlayan ahlâkî değerleri yaşatmakla sorumludurlar. Aksi taktirde başkalarının değer ve yaşamlarına saygı duymadıkça kendi değer ve yaşamlarımıza gerçek anlamda saygı duyulmasını bekleyemeyiz.

İslâm dini Müslümanların günde beş defa camide toplanmalarını tavsiye etmiş, haftada bir defa toplanmayı farz, bayram günleri senede iki defa toplanmayı vacib, her sene bütün dünya Müslümanlarının bir kere Mekke’de toplanmalarını mecburi kılmıştır.¹⁰⁸ Böylece namaz kılan kişi, toplumsal sorunlara daha duyarlı, toplumu ayakta tutacak ahlâkî değerlere daha uyumlu olacaktır. Çünkü cemaat kuru bir kalabalık demek değil, tek bir ruhla hareket edebilen düzenli ve yek vücut bir heyet demektir. Yani cemaatin teşekkülü bir ruha ve sosyal bir ahitleşmeye bağlıdır. “Cemaat” ruhu öncelikle fertte oluşur. Ferdin vicdanına ne zaman kardeşlik duygusu girer ve onu kibirden, darlıktan, bencillikten çıkararak genişletirse o vicdan kapasitesi oranında bir “cemaat”e namzet olur... (çünkü) Vicdan darlığı cehalet ve kibir ile iç içedir. Cemaatle, insanlar arasında duygu birliği sağlanır. Irk ve kültürün daraltıcı bağlarından kurtularak ahlâken olgun bir insan gerçeğinin derinliklerine nüfuz etmeyi başarabilirler.

3.4.1. Namaz Vicdan İlişkisi

Vicdan, insanı hayvandan ayıran, belli norm ve değerlere sahip kılan, kendisi ve diğer insanların hakkına riayet etmesini sağlayan, fiil ve davranışlarını beşerî planda hür iradesiyle gerçekleştirmesini temin eden bir olgunluk derecesidir. “Vicdanlı kişi denildiğinde de başkalarının halini anlayabilen, kendisini onların yerine koyarak “empati” yoluyla hem kendisine, hem de diğer insanlara sevgi ve şefkatle bakabilen bir şahsiyet kastedilmektedir.¹⁰⁹ Mesela Allah’a kulluk görevini ihmal eden bir müslümandan, ahlâkî bir tutum, vicdan muhasebesi beklemek boşunadır.¹¹⁰ Bu bağlamda namaz ibadeti bireyin kendisini önce Allah’a sonra da insanlara karşı sorumlu hissetmeye motive ederek kişinin insanlık ailesine karşı ahlâkî bir tutum ve vicdan muhasebesi geliştirmesine katkıda bulunmada etkilidir.

¹⁰⁷ En’âm, 6/108.

¹⁰⁸ Uludağ, Süleyman, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001, s. 83.

¹⁰⁹ Uysal, Veysel, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, T.D.V. Yay., Ankara 1994, s. 157.

¹¹⁰ Çam, Ömer, “Ahlâk Eğitimi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: III, Yıl. 1996, İstanbul 1996, s. 11.

3.4.2. Namaz Tevbe İlişkisi

İslâm'da kin, nefret, düşmanlık, intikam, hased v.b. kötü huylar sonradan ruha bulaşan kir ve lekelerdir. Yaratılışı gereği temiz olan insanları, kalplerine bulaşan kirlilerden ve lekelerden ancak namaz temizleyebilir.¹¹¹ Namaz sahibini heva ve hevesten korur. Kendilerine nimet verilenlerin safında yer alınmasını sağlar. Nitekim namaz kılan kişi, bu durumu Fatiha ile Rabbi'nden talep etmiştir. Namazla fert devamlı tevbe halindedir. Nefisteki devamlı tevbe ise, ahlâk güzelliklerine bağlanma, kötülüklerden uzaklaşma gibi neticeleri ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda namaz, fert için bir tevbe, günahları için bir son ve onu kötülük ve haramlardan koruyan bir duvardır. Fert kılmakta olduğu namaza devam etmekle ruhu basit ve bayağı şeylerden arınıp, yüce bir saflığa, berraklığa kavuşacaktır. Bu da onun ferdî hayatta kötülüklerden kaçan ve başkalarını da koruyan ideal bir fert olması demektir.

Namazda birey, hata yaptığında Allah'ın huzurunda durunca hemen bunu anımsar, utanır ve pişmanlık duyar. Bu olay şahsı düşünmeye iter, yanlışlardan el çekmeye yönlendirir.¹¹² Burada da vurgulandığı üzere “iyilikler kötülükleri giderir” ayeti ile iyiliklere tevbe yoluyla yönlendirme anlamı taşıyan namaz ibadeti, kötülükleri giderir.¹¹³ Böylece beş vakit namaza devam edildikçe insanlık icabı yapılan küçük günahların etkisi silinerek, büyük günahların işlenmesi de her namazda iyiliğe motive olan bir kişi için zorlaşır. Bu nedenle Peygamber Efendimiz, (s.a.v.) “*büyük günahlardan uzak durulduğu sürece namaz kılmak, iki namaz vakti arasındaki günahlara da kefarettir.*”¹¹⁴ buyurmuştur. Bu noktada namaz ibadeti, insanı çirkin fiillerden ve akla, sağduyuya aykırı olan her davranış ve tutumdan uzaklaştırdığı¹¹⁵ için namaza devam edildikçe, genellikle namaz kılan bireylerde kötülüklerle ve günahlara karşı nefret duygusu gelişir.¹¹⁶ Zaten kişi, “*bizi doğru yola ilet*”¹¹⁷ diye duada bulunurken Allah'tan doğru bir yönelişe yönlendirilmesini dilemektedir.

Namaz müminin o ana gelene kadar işlediği hata ve günahların farkına varması ve bunlardan dolayı af dilemesi için ele geçmez bir fırsattır. Böyle bir fırsatı değerlendiren mümin kendi kendini hesaba çekecek, Rabb'inden af ve bağışlanma

¹¹¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 109.

¹¹² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, III, s. 492.

¹¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s. 20.

¹¹⁴ Müslim, Taharet 16.

¹¹⁵ Ankebut, 29/45.

¹¹⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, VIII, s. 277.

¹¹⁷ Fatiha, 1/5.

dileyecek¹¹⁸ ve Kur’ân’ın diliyle adeta şu ifadeleri “ *Ey Rabb’imiz artık bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört canımızı da iyilerle beraber al*”¹¹⁹ diye terennüm edecektir. Diğer taraftan namaz kılan fert, bir yandan namazını daha mükemmel bir hale getirmeye çalışırken, bir başka açıdan da salih ameller yaparak, iyilik ve ihsanlarda bulunarak kötülüklerini örtmeye çalışacaktır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de, “*inançlı namaz kılan bireylerin, gündüzün başında ve sonunda, bir de gecenin erken saatlerinde namazlarını dosdoğru kılarak namazlarında devamlı olmaları*” emredilerek bu ayetin gerekçesi hükmüne geçecek bir ifade ile “*çünkü iyi eylemler kötü eylemleri giderir*”¹²⁰ denilerek namazın hataların olumsuz etkilerini silerek, bireyi olumlu eylemlere yönlendireceği vurgulanmaktadır. Zira namazla insan hatalardan pişmanlık duyup, Allah’tan bağışlanma dileme yoluyla kötü fiillerini terk eder. Böylece güzel ahlâk yapısı meydana gelir.

Namaz ibadeti ile inanan insanların Allah’ın merhameti ile bağışlanacağı düşüncesi, bireyin gelecek günlerinin geçmiş günlerinden daha iyi olacağına dair umudunu artırır. Kıldığı namaz sayesinde günahlarının örtüleceği ve ettiği dualar ile bağışlanacağı umudunu taşıyan bir insan ise, ruh hastalıklarının oluşmasında esas sayılan, strese sebep olan günahkarlık duygusunun yıkıcı etkileri ile başa çıkma noktasında önemli bir güç kazanacaktır. Çünkü namaz sebebiyle günahlar affedilir, nefis hata kirlerinden temizlenir. Allah’ın bağışı ve rızası konusunda bağışlanma ümidi her namazda dirilir.¹²¹ Bu nedenle “*Rasûl (s.a.v.) : Ne dersiniz, birinizin evinin önünden bir ırmak aksa, günde beş kere onda yıkansa, o kişide kir kalır mı? Kir diye bir şey kalmaz*” cevabını verdiler. *İşte beş vakit namaz böyledir; Allah onunla bütün günahları siler*”¹²² buyurdu. Bu hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bireyi bağışlanma ve doğru istikamete yönlendirmeye motive eden namaz ibadetinin hataların olumsuz etkilerini gidererek bireyi olumlu duygu, düşünce ve güzel ahlâk özelliklerine yönlendirmiş olduğunu vurgulamıştır.

3.4.3. Namaz Şükür Vefa İlişkisi

Şükür, Allah’ın nimetinin etkisinin kulun dilinden “ itiraf ve övgü”, kalbinde “ şahitlik ve muhabbet”, organlarında da “ itaat etme ve boyun eğme” olarak ortaya

¹¹⁸ Meşhur, Mustafa, *Namazla Dirilme*, çev. Orhan Aktepe, Ziya Ofset, İstanbul 1990, s. 27.

¹¹⁹ Âl-i İmran, 3/193.

¹²⁰ Hud, 11/114.

¹²¹ Necati, Muhammed Osman, *Hadis ve Psikoloji*, çev. Mustafa Işık, Fecr Yay., Ankara 2000, s. 325,326.

¹²² Müslim, Mesâcid, 51,666.

çıkmasıdır. Şükür, nimet sahibini bilip onu övmek demektir.¹²³ Bu yönüyle namaz ibadeti, şükürün her çeşidini içine almakla beraber, nimet sahibinin bilinip O'nun övülmesi anlamına gelen hamd da kapsamaktadır.

Zekât, veren müslümanın ruhunda Allah'ı zikretmek kendisine yaptığı ihsan ve iyiliklerini itiraf etme halini uyandırır.¹²⁴

Vefa duygusu, yapılan bir iyilik karşısında minnet duymayı, yapılan iyiliği unutmuyarak, iyiliğe yine iyilikle karşılık vermeyi motive eden ahlâkî bir erdemdir. Vefa duygusunu hisseden birey teşekkür ve takdir etmeyi görev sayan, kendisine yapılan iyiliğin değerini anlayan ayrıca iyilik yapana karşı saygı ve memnuniyet duygusu taşıyan insan demektir. Birey namaz ibadetinde Allah'ı nimetlerin sahibi olarak tanıyarak, O'nun sunduğu nimet ve iyiliklere karşı övgü, minnet, teşekkür hislerini sunmayı tecrübe ettiği için insanların iyiliklerine de teşekkür, takdir ve övgü ifadeleri içerisinde karşılık vermeyi öğrenecek, kendisine yapılan iyilikleri, iyiliklerin gerçek sahibi Yüce Yaratıcı'yı her namazında hatırladığı için unutmayacaktır.

3.4.4. Namaz Doğruluk Dürüstlük İlişkisi

Namaz ibadeti esnasında, her vakit namaz için tekrarlanan niyet vasıtasıyla, insanın Allah'a söz vermesi ile insanın bu sözüne sadık kalarak namaz kılması ve her namazında Allah'ın kendisini doğru yola iletmesini dileyerek duada bulunması bireyi yalancılıktan uzaklaştırarak şahsiyet bütünlüğünden doğan bir doğruluk ve dürüstlük anlayışına götürür.¹²⁵

Kur'ân-ı Kerim'de namaz ibadetini yerine getiren bireylerin emanetlerine ve ahitlerine riayet edecekleri¹²⁶ vurgulanmıştır.. Yani namaz kılan bireyler, kendilerine emanet edilen söz, hâl, fiil, mal, evlat, görev ve sorumluluklara Allah haklarına ve kul haklarına riayet ederler. Onlar Allah'a, Rasûlüne, insanlara, ailelerine, çocuklarına, komşularına, yabancılara ve yakınlarına vermiş oldukları ahit ve sözlere uyarak onları tutarlar; ahit ve sözlerini bozmaktan onlara ihanet etmekten sakınırlar. Çünkü her namazda Allah'a ve insanlara karşı vermiş oldukları sözleri Allah huzurunda iken hatırlama imkanları vardır. Allah ve Rasûlünün emrettiği bütün emirler ve Onların bizim üzerimizdeki hakları birer emanet olduğu gibi, Allah'ın kullarına vermiş olduğu mal, çocuk, makam, mevki, akıl ve diğer nimetlerin hepsi de emanettir.

¹²³ Gazzâlî, *İhyâ-ı Ulûmi'd-dîn*, IV, s.642-643.

¹²⁴ Kardavî, *Zekât*, II, s.370.

¹²⁵ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s. 22-23.

¹²⁶ Meâric, 70/32.

Emanetlerini kullanılması gereken yerin dışında kullananlar, tutarlılık ve doğruluk ilkelerine uymayanlar emanete hainlik etmiş olurlar¹²⁷.

Bireyin emanet ve ahitlerine riayet etme bilincini harekete geçiren namaz ibadeti Allah'a verilen kul olma, insanlara insanca davranma sözünü yenilememizi sağlar. İster maddî ister manevî bir emanet olsun, emanete riayet etmemek toplum hayatını altüst edecek kadar büyük dengesizlik ve kaos meydana getirecektir. Doğruluk, toplumsal anlamda sırları, vazifeleri, makam ve konumları, emirleri, insanların can, mal, nesil, akıl, din hürriyeti emanetlerini riayete duyarlı olmak anlamlarını taşır. Doğru söz de doğru olmanın bir gereğidir. Doğru sözlü olmayan insanların oluşturduğu bir toplum da yalancılık sonucu oluşan iftiralar, haksızlıklar, bölünmeler gibi toplumsal kaosa neden olan olaylar olacaktır.¹²⁸

Doğruluk egemen olunca, toplumun bireyleri arasında güven duygusu pekişir, ilişkiler ve işler hak, kolaylık ve hayır çizgisinde gelişme gösterir. Yalan egemen olunca ise bireyler arasında güven kaybolur, toplumsal bünyede çatlama, çökmeler meydana gelir.¹²⁹ Bireyin emanet ve sözlerine riayet etmemesi yalancı bir tabiata sahip olması, inanılan değerler ile davranışlar arasında bir tutarsızlık oluşturur. Bu noktada namaz ibadeti, emanetlere, yapılan şahitliklere ve verilen sözlere duyarlılık, inanç-davranış bütünlüğü oluşturacağı için bütünleşmiş ahlâk özelliklerine sahip, birbirlerine güven duyan şahsiyetlerin gelişmesinde etkili olabilecektir.

3.4.5. Namaz Sabır İlişkisi

Bir işte sebat göstermeyen, hiçbir kararı benimsemeyen bireyler zayıf irade sahibidirler. Bu yapıda olan insanların düşündükleri sonuçsuz, başladıkları her iş eksik kalır. Azim ve sebat sahibi insanlar hedeflerini tayin etmiş oldukları için en güç işleri bile metanetle ve umutsuzluğa düşmeden gerçekleştirirler. Bu duruma göre namaz ibadeti sebat ve azim gücünü motive ettiği için hedeflerine ulaşmak üzere harekete geçmiş, en güç işlerinde bile umutsuzluğa düşmeden onların üstesinden gelen, verdiği makul karardan dönmeyen başarılı, anlık heyecanlarla verdiği karardan vazgeçmeyen tutarlı bireylerin gelişmesine destek olur.

Namaz, günün belli vakitlerinde kılınması hasebiyle iradeyi kuvvetlendirir. Çünkü insanın namaza bir anda değil de belirli vakitler girdiğinde, günde

¹²⁷ er-Razi, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Ğayb*, XXII, s. 136.

¹²⁸ Akseki, A. Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, Üçdal Neşr., İstanbul 1968, s. 172-173.

¹²⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IV, s. 319.

beş kez büyük bir sebat ve kararlılık içerisinde devam etmesini öngörür. Bu bağlamda namaz ibadeti, olumsuz duygu, düşünce ve hareketleri irade gücünü kuvvetlendirme yoluyla ortadan kaldırır. Ayrıca, iradeyi Allah huzurunda namaza odaklamayı¹³⁰ teşvik etmesi yoluyla hırslarını, dünyevî tutkularını, akıl-ahlâk dışı istek, fantezi ve davranışlarını kontrol altına alabilen, hatalarını bilinç düzeyine çıkmadan ortadan kaldıracak bireyler oluşturur.

Kur’ân-ı Kerim’de “*namaz kılan inanan bireylerin, yakınlarına da namazı emretmeleri ve yine namaz kılanların namazlarında devamlı, sebat içerisinde*”¹³¹ olmaları teşvik edilmiştir. Yani namaz kılan bireyler bütün insanlık ailesine namazın anlam ve güzelliklerini anlatacaklardır. Böylece şuurlu ve namazı özümseyen bir toplumun oluşması noktasında bütün namaz kılanlar sorumlu tutulmaktadır.

Allah’ın “namaza sebat ederek devam eyle” buyruğuna gelince, namaz kılan bireylerin namazı anlatıp telkin etmeleri kadar namaz ibadetini bilfiil tecrübe etmeleri, kararlılık içerisinde devam etmeleri çok önemlidir.¹³² Çünkü namaz ibadetinin ahlâk gelişimi üzerinde olumlu bir etki göstermesinde etkili olan en önemli şart, namaza kararlılık içerisinde devam etme işle mümkün olacaktır. Namaz ibadetinin olumsuz duygu ve düşüncelere ya da isteksizlik, yorgunluk gibi irade gücünü zayıflatan unsurlara rağmen yerine getirilmesi, bireyin olumlu ahlâk özelliklerini namaz vasıtasıyla kazanmasında çok önemlidir.

Namaz ibadeti Kur’ân’da sabırla beraber¹³³ ifade edilmiştir. Böylece insan sabrederek iradesini güçlendirir, arzularını engeller ve düzene koyar, alçakgönüllü bir kişiliğe sahip olur. Bu yönüyle insan namaz sayesinde güzel bir ahlâk için gerekli olan gelişmiş bir şahsiyet ve irade gücünü elde edebilecek; kötü sayılan davranışlardan uzaklaşabilecektir.

Namaz ibadeti sabır eğitimi taşıdığı gibi, güçlüklerle direnç noktasında bireye güç ve dayanıklılık sağlar. Hastalık, ölüm vb. olumsuz bir durum karşısında insanlar, dinî değerlere, ibadetlere özellikle de namaza yönelirler.

Bireye kendi davranış ve dürtülerini kontrol etme imkanı veren namaz, kul ile Allah arasında bir bağ ve buluşmadır.

Namaz kalbin kuvvet aldığı, ruhun Allah’a bağlılığını hissettiği, nefsin dünya hayatının değerlerinden daha üstün değerler bulduğu bir bağdır. Rasûlullah zor bir işle

¹³⁰ Mü’minûn, 23/1-2.

¹³¹ Taha, 20/132.

¹³² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, s. 16.

¹³³ Bakara, 2/45.

karşılaştığı zaman hemen namaza dururdu. Bu, vahiy ve ilhamla Allah’a bağlı bulunan bir kalbin yine O’na yönelişi demekti¹³⁴. Ayrıca namaz insanı Allah’ı anmaya, O’nun sevgisini kazanmak uğruna sabır özelliğine sahip olmaya yöneltmektedir. Bu ise ruhun huzura, doyuma kavuşmasının, insan tabiatının yumuşamasının ve olumlu ahlâk özellikleri geliştirmesinin başlıca etkenidir¹³⁵

3.4.6. Namaz Diğerkâmlık İlişkisi

Namaz kılan insanın hem Allah’a hem de insanlara karşı sorumlulukları vardır. Kur’ân-ı Kerim’de namaz ibadetini olması gerektiği şekilde kılanların hemen akabinde insanlara iletişim, dayanışma, paylaşma, yardımlaşma duyguları içerisinde davranmaları tavsiye edilmiştir.¹³⁶

Namaz kılan insanlar, “*mallarında dilenen ve dilenmekten utanan fakir insanlar için hak olduğuna*”¹³⁷ inanırlar. Böylece Allah’ın nimet olarak kendilerine ikram ettiği mal, para ve malî güçler gibi maddî nimetleri ihtiyaç sahibi olan isteyen ya da istemekten çekinen insanlarla paylaşmak zorunda olduklarını hissederler. Yani namaz kılan insan, sadece kendisiyle meşgul olmayı bırakıp kendini başkaları için de çalışmaya adar.

Namaz esnasında rükû ve secde ile insan bencil karakterini bir kenara bırakır.

Namaz bize bütün insanlık için en güzel nimet paylaşımı olan, dua etmeyi öğretmektedir. Biz namazda bütün insanların en doğru yola hidayet edilmesi; dünya ve ahirette iyiliklere mahzar olmaları, temizlenip arınmaları; Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed’in şahsında bütün peygamber ve peygamber ümmetlerinin sevenlerinin, yakınlarının yüceltilmeleri ve bağışlanmaları için dua ederek kendimizin ötesinde geçmiş ve gelecek insanlık için sevgi, saygı, temizlenme, arınma, istikamet bulma, yüceltilme, bağışlanma nimetlerini fedakarca diğer insanlarla paylaşma yeteneğini kazanmaya teşvik eder. Ayrıca “*Alemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun*”; “*Rabbimiz hamd sanadır*” diyerek Allah’ı överken Allah’ın övgü ve sevgisini kazanarak insanlığın övgüye değer bir duruma yükseltilmesini, “*namaza dosdoğru devam eden nesiller dilerken*” nesiller boyunca Allah’ın bize sunduğu fedakarlık merkezli paylaşım ilkesinin

¹³⁴ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, c. I, s. 144.

¹³⁵ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, c. I, s.70.

¹³⁶ Meâric, 70/24-25.

¹³⁷ Meâric, 70/24-25.

namaz yoluyla sürmesini diliyoruz. Bu yönüyle namaz, bütün unsurlarıyla fedakarlık merkezli bir paylaşım, arınma ve gelişmeyi¹³⁸ motive eden bir ibadettir.

İnanan insanların günde beş vakit omuz omuza namaza çağrılması, mahalle halkının günde beş kez birbirleriyle karşılaşp yakından görüşmelerinin sağlanması demektir. Böyle yakın ilişkide bulunan insanlar birbirlerinin her halinden haberdar olurlar. Sevinçlerini, kederlerini paylaşırlar. Yardıma ihtiyaçları olduğunda yalnız kalmazlar.¹³⁹

Namaz esnasında, “ hesap gününün, bütün mülkün ve nimetlerin sahibinin Allah olduğunu” düşünen birey, gerçekte kendisinin sahip olmadığı nimetleri harcama noktasında cimrilik edemez. Dolayısıyla kendisine emanet edilen mülkü Allah’ın yarattığı bütün varlıklarla harcaayabilir. Nitekim bu durum “ *namaz kılan bireylerin emanet ve sözlerine riayet edecekleri*”¹⁴⁰ gerçeğine de ışık tutmaktadır. Ayrıca cemaatle namaz kılma kişideki kibri ortadan kaldırıp bireyi fedakarlık ve sevgi merkezli bir paylaşma yönlendirir.

Toplumdaki bireyler Hz. Peygamberin ifadesiyle “ Bir cesedin uzuvları” gibi birbirine bağılıdır. Ya da Kur’an ifadesiyle “ kurşunla kaynatılmış binalar” gibidirler. (61/4) Allah inananları tek bir vücut kabul ediyor.

Bununla beraber namaz ibadetinin motive ettiği fedakarlık ve sevgi merkezli paylaşım unsurları olan zekât ve infak sayesinde insandaki cimri ve bencil ruh hali etkisini yitirip insanda iyi, cömert, diğerkâm bir ruh hali gelişecektir. Aynı zamanda bu tarz bir psikolojik yapı, hayatı çatışma ve ihtiraslardan uzaklaştırıp sevgi ve yardımlaşmaya sevk eder. Zayıf ve çaresizlere tam bir emniyet ve güven telkin eder.¹⁴¹ Çünkü sevgi ve paylaşımın bittiği yerde, güç savaşları, şiddet ve terör başlar.¹⁴² Aynı zamanda bu paylaşım sayesinde bireyler, sevgi bağları kurarlar, toplumsal dengeyi sağlarlar, kıskançlığı, düşmanlığı, başkasının elindekine göz koymayı, hırsızlığı, rüşveti, haksızlığı azaltmaya çalışırlar; dünya kazancı karşısında küçülmezler, bilakis yücelirler.¹⁴³

¹³⁸ Bakara, 2/45; Müzzemmil, 73/20.

¹³⁹ Bilgin, Beyza; Selçuk, Mualla, Gün Yayıncılık, Ankara 1999, IV. Baskı, s. 96.

¹⁴⁰ Mü’minûn, 23/8.

¹⁴¹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, s. 81.

¹⁴² Jung, C. G., *Keşfedilmemiş Benlik*, çev. Canan Ener Silay, İlhan Yay., İstanbul 1999, s. 118.

¹⁴³ Ece, *İslâmın Temel Kavramları*, s. 305.

3.4.7. Namaz Alçakgönüllülük İlişkisi

Birey namazda Allah'ın huzurunda durup O'nun hesap gününün sahibi olduğunu tasdik ederken, Allah hesaba çekmeden kendisini hesaba çeker; kendi hata ve eksiklerini sorguya çeken insan kendi hata ve eksiklerini görerek kusursuz olanın sadece Yüce Yaratıcısı olduğunun farkına varır. Bu anlayışla birey, Allah'ın huzurunda rükû'ya eğildiği zaman “ O'nun isim ve sıfatlarındaki mükemmelliği kavradım; kendi kusurlarımın, eksiklerimin farkına vararak O'nun eşsizliğini tasdik ederim” demektedir. Bu nedenle birey yine kusurlarının farkına vararak ideal olmadığını anlar ve Allah huzurunda alçakgönüllü olmayı öğrenir. Secde noktasında da birey alnını yere koyarak “O'nun isim ve sıfatlarındaki mükemmelliği fark ederek Allah huzurunda alçakgönüllü bir boyun eğiş içerisinde bulunmaktayım” diyerek tevazusunu ifade eder.

Namaz ibadetinde Allah huzurunda alçakgönüllü bir boyun eğiş ile tevazuyu öğrenen birey insan ilişkilerinde de kibir ve gururdan arınmayı başaracaktır. Kur'ân-ı Kerim'de Lokman (a.s.) oğluna, “*namazı emrettikten hemen sonra yersiz gurura kapılarak insanlara üstünlük taslamamasını ve yeryüzünde küstahça gezip dolaşmamasını*”¹⁴⁴ öğütlemiştir.. Çünkü kibir, gurur ve büyülenme hali, hata ve eksiklerini görme gücünü tamamen zayıflatır; hatasını düzeltme, eksikliklerini giderme yolundaki bir birey için haddini bilme ve tevazudan başka kendisini amacına ulaştıracak hiçbir vasıta yoktur.¹⁴⁵

Kur'ân-ı Kerim'de “ *namaz kılan inançlı bireylerin, namazlarını huşu içerisinde yeri ne getirdikleri*”¹⁴⁶ ifade edilmiştir. Namazında huşu içerisinde olan kimsenin Allah'a karşı sevgi merkezli korku ve ürperti ile beraber nefsinin hor ve hakir görerek son derece itaatkar bir ruh hali içerisinde tevazu ile boyun eğmiş olması beklenmektedir.¹⁴⁷ Huşu duyan kişi, kalbi ve bedeni Allah'a tevazu içerisinde boyun eğmiş, Allah'ın yüceliğini düşünme anında ürperti, korku, umut ve sevgi kalbine hakim olmuş bir kimsedir. Huşu, Allah korkusuyla beraber tevazu duyguları içerisinde kalbin, ruhun, düşüncelerin ve fikirlerin boyun eğerek Yüce Yaratıcı'ya secde etmesidir. Eğer kalp namaz esnasında ifade edilen ruh halini gerçekleştiremezse, ruh, beden ve düşünceler canlanamayacak huşu elde edilemeyecektir.

¹⁴⁴ Lokman Sûresi, 31/18.

¹⁴⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, III, s. 165.

¹⁴⁶ Mü'minûn, 23/1-2.

¹⁴⁷ er-Razi, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, s. 386-387.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZEKÂT

4.1. Zekât İbadetinin Tanımlanması

Zekât, Arapça bir terim olup sözlükte; çoğalmak, büyümek, temizlemek ve bereketlenmek anlamlarını ifade eder. Zekât, Müslümanların mallarını çoğaltıp bereketlendirdiği için bu adı almıştır. Asıl manası ise; belli bir malın, belli bir kısmını belli yerlere vermektir.¹⁴⁸

Lügat itibarı ile artma, bereket, temizlik, malı koruma, Allah’a şükür, iyi hal... gibi genel olarak bütünüyle bereket ifade eden anlamlara gelen zekât, dinî terminolojide ise, belirli hak sahiplerine verilmek üzere malın, Allah’ın tayin ettiği muayyen kısmı, veya bu kısmı çıkarıp verme işleminin kendisi demektir. Kur’an’da zekat diye isimlendiği gibi, sadaka diye de isimlenir. Sadaka oluşu, imanda sadakatin ve ahiret hayatını tasdikini ifadesi olduğundandır.¹⁴⁹

Zekât İslâm’ın temel prensiplerinden birisidir. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim’de sıkça tekrar edilir ve hadislerle de sarıh bir şekilde açıklanır.

Zekat, Kur’ân’da belirlilik takısıyla otuz yerde geçer. Bunların yirmi yedisinde namazla beraber zikredilir. Bu, namazla zekatın sıkı ilişkisini gösterdiği gibi onun, dinde iman ve namazdan sonra üçüncü temel esas olduğunu da gösterir. Zekâtın ifade ettiği anlamı, bir örnekle belirtmek gerekirse şöyle diyebiliriz: Bir kimsenin mal varlığından zekât vermesi, bir bahçe sahibinin bahçesindeki meyvelerin daha çok verimli olmasını sağlamak için, ağaçların dallarını belli usullere göre seyreltmesine benzer. Yahut, bir zirâî tarladaki çeşitli bitkilerin, belli ölçülerde seyreltilip ürünlerin daha gür çıkmasını, verimin birkaç misli artmasını sağlamaya çalışmak gibidir. Zekâtı ödenen mallar, bu ağaç ve bitkilerde olduğu gibi, daha sağlıklı ve daha çabuk büyürler. Zekâtı ödenmeyen mallar ise, ayıklanamayan ve bakımı yapılmayan o bahçe ve tarlanın bitki ve meyve ağaçlarında olduğu gibi, cılız kalır, sağlıklı ürün vermez.¹⁵⁰

Zekâtın farz olduğu Kitap, Sünnet ve İcma ile sabittir. Zekât, hicretin ikinci yılında farz olmuştur. Hz. Peygamber İslâm’ın beş temel esas üzere kurulduğunu,

¹⁴⁸ Mevlevî, *Fıkhu’l-İbadât*, s. 141. Ayrıca bkz. Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, s.33.

¹⁴⁹ Beşer, Faruk, *İslâm’da Sosyal Güvenlik*, s. 101.

¹⁵⁰ Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, s. 13.

bunların; Allah’a ve Peygambere inandığını söylemek, namazı kılmak, zekatı vermek, oruç tutmak ve yolunu bulanların Kabe’yi hacetmesi olduğunu bildirmiştir.¹⁵¹

İnsanlık tarihinde her zaman mutlaka zenginler ve fakirler olmuştur. Hatta bu durum sınıf ayrımına kadar varmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’den önceki peygamberlerden bahsederken onlarda da zekâtın olduğunu öğreniyoruz: Hz. İsa mucize olarak beşikte konuşurken şöyle demişti: “ *Nerede olursam olayım, o beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı zekâtı emretti.*”¹⁵² Ayrıca Enbiya sûresinde geçmiş peygamberlerden bahsedilirken Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub kastedilerek; “ *Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibadet eden kimselerdi.*”¹⁵³

4.2. Zekât İbadetinin Önemi ve Etkisi

İslâm her yönüyle bir bütündür. O, kâinat birliğini sağlarken; insanın huzurunu saadetini temin edici sosyal dengeyi sağlayıcı tedbirleri de beraberinde getirmiştir. İnsanlar arasındaki huzursuzluk nedenlerinden birisi de ictimaî hayattaki ekonomik dengesizliklerdir. Ekonomik sıkıntıların akabinde ortaya çıkan ahlakî buhranları önlemede, zengin-fakir arasındaki dengeyi kurmada zekât vazgeçilmez bir tedbirdir. İslâm’ın beş temel prensibinden biri olan, ilk görünüşte bir ibadet olarak görünse de, temelde sosyal dengeyi sağlamada ve ferdin vicdanında ekonomik sarsıntıları gidererek psikolojik huzursuzlukları ve ahlâkî çöküntüleri gidermede çok önemli bir çaredir. Hiçbir beşerî sistemde bu kadar mükemmel bir sosyal yardımlaşma kurumunu bulmak mümkün değildir. Zekât, İslâm toplumlarının dayanağı, sosyal yapının temel taşı kılınmıştır.

İnanmayanların mü’minlerle kardeş olabilmesinin asgarî şartı, iman etmeleri, namaz kılmaları ve zekat vermeleridir.¹⁵⁴ Hz. Peygamber’in İslam’a davet için yazdığı mektuplarda özellikle üzerinde durduğu üç konu sırasıyla, Allah’a ve peygambere iman, namaz ve zekattır. Bunlar hem İslam’ın hem de İslam toplumunun var olabilmesinin gereğidir. İman işin başı, namaz dinin orta direği, zekat da köprüsüdür. Bu aynı

¹⁵¹ Buhârî, *İman*, 1; Müslim, *İman*, 19.

¹⁵² Meryem, 19/31.

¹⁵³ Enbiya, 21/ 73.

¹⁵⁴ Tevbe, 9/11.

zamanda İslam'da maddî hayatın manevî hayattan ayrı olmadığını gösterir.¹⁵⁵ Kur'an-ı Kerim maddî dayanışmayı manevî bağlarla adeta perçinlemiştir.

Zekât toplumda orta sınıfın çoğalmasını sağlar: Zekât, zengin insanlardan yoksul kesime mal aktarımını sağladığı için, her yıl fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesine, yoksulların sayısının azalmasına ve zenginlerin sayısının çoğalmasına sebep teşkil eder.¹⁵⁶

Dinin insan münasebetleri bakımından en çok önem verdiği şey adalettir. İslamiyet'e göre "Allah adl ve ihsan ile hareket etmeyi emreder."¹⁵⁷ Her din ve mezhepten insanlar İslâm ülkelerinde rahat ve huzur bulmuşlardır. Bir Yahudi'nin hakkı bir Müslüman'ınki kadar korunmuş, yoksul ve düşük mevkili birinin hakkı kudret sahibi kimselere yedirilmemiştir. Bu adaletin sağlanmasındaki en önemli faktörlerden biri de, dinin kul hakkı için koymuş olduğu sıkı hükümlerdir. Dine göre insanlar bir taraftan öbür insanlara, bir taraftan da Allah'a karşı vazife ve mesuliyetlere sahiptirler.

İslâm Dininde muhtaçlara, düşkünlere yardım etmek vazgeçilmez bir prensiptir. İslâm yardımlaşmanın her çeşidini hoş görmüş, teşvik etmiş, yardım edenlere büyük mükâfatlar verileceğini bildirmiştir. İslâm, toplumu bir bütün olarak kabul etmiştir. Sınıf ayrımı, zengin-fakir ayrımı gibi çeşitli tabakalaşma ve gruplaşmalara kesinlikle müsaade etmemiştir. Böyle bir tabakalaşmanın oluşmaması için de getirmiş olduğu tedbir her bakımdan mükemmel olan zekâttır.

Namaz, dinin ve dinî hayatın direği olduğu gibi, zekât da sosyal hayatın dayanak noktasıdır. Zekât, toplumda ictimaî huzuru, fertler arasındaki dayanışma ve yardımlaşmayı getiren, sevgi ve saygı bağlarını kuvvetlendiren bir ibadettir.

Zekât, müslümanın sosyal güvencesidir; çünkü fakirlerin hayatını, ihtiyaçlarını, toplumun kabul edip yüklenmesi, garanti etmesi demektir.

Zekâtla, toplumda kanayan yaralar dindirilmiş olur, yoksulların ve toplumların mallar üzerindeki hakları korunmuş, dolayısıyla, haklar gerçekten hak sahibini bulmuş olur.

Zekât, toplumun yapısını güçlendirir, aynı zamanda ekonomik yapısına önemli ölçüde katkı sağlar, sınıf farklılıklarını ortadan kaldırır, zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumları yok ederek güçlü bir iletişim sağlar. Dolayısıyla, Müslüman'ı yalnız kendisi için değil, aynı zamanda toplumu için yaşayan bir kişi olma üstünlüğüne

¹⁵⁵ Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, s. 102.

¹⁵⁶ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 45.

¹⁵⁷ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 115.

eriştirir, cimrilik duvarlarını yıkar, hayırseverlik kapılarını ardına kadar açar, sosyal bütünleşmeyi sağlar.¹⁵⁸

Zekât malları koruma altına alır: Zekât, kişileri ve toplumları cimrilikten, sosyal dengesizliklerden, düşmanlıklardan, kıskançlıklardan temizler ve bu açılardan gelmesi muhtemel olan tehlikelere karşı korur.

Zekât veren ferdi topluma bağlar. Bu bağın iskeleti sevgi ve kardeşlik bağıdır. İnsanlar birinin kendilerine faydalı şeyler istediğini, hayırları için çalıştığını ve zarardan korumak için gayret ettiğini görünce haliyle onu sever ve gönlü ona meyleder. Zekât aynı zamanda verenin malına bereket katar. Çünkü zenginin zekât olarak verdiği az bir zekât sebebiyle bildiği bilmediği yerden kendisine daha fazlası gelebilmektedir.¹⁵⁹ Aslında fert zekâtını vermekle tüm ulusun mutluluğu için katkıda bulunmuş olur.¹⁶⁰

Sosyal veya iktisadî yönden, hangi seviyede olurlarsa olsunlar, sağlam ve dayanışma içinde bir toplum kurabilmek için insanların karşılıklı yardım ve ilişki içerisinde olmaları gerekir. Bu karşılıklı yardımlaşmanın bulunmadığı toplumlar iktisadî hangi düzeye ulaşırlarsa ulaşsınlar mânen tatmin bulamayacaklar; yabancılaşıma insanlardan kaçış, ihtiras, haset ve bunların sonucu olarak da fesat ve anarşiden kendilerini kurtaramayacaklardır.¹⁶¹

*“İnananlar karşılıklı merhamet, sevgi ve bağlılıklarında bir tek vücut gibidirler. Onun bir uzvu şikayette bulununca diğer uzuvlar da ateşli ve uykusuz bir halde onun imdadına koşarlar.”*¹⁶² *“Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmedemez ve onu yalnız bırakamaz.”*¹⁶³

Zekât, fakirleri tembelliğe götüren bir ibadet olmayıp, bilakis onları çalışmaya teşvik eder. İslâm ortaya koymuş olduğu zekât sistemi ile işsize iş bulmayı, borçluya, fakire yardım etmeyi, yolda kalmış memleketine ulaştırmayı, insanların birbirleri ile olan dostluk ve kardeşliğin pekişmesini hedeflemektedir. Ayrıca fert zekâtla kendisi muhtaç duruma düştüğünde kardeşinin, yanında olacağını bilmesi, onun için büyük moral kaynağıdır. Böyle bir toplumda huzur mutluluk ve saadet parıltıları görmek daima mümkün olacaktır. Zekât alan bir kişi, her zaman kendisine yardım edilmesini beklemeyecek, bu insanlar bana karşılıksız olarak yardım ediyorlar; öyleyse ben de

¹⁵⁸ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 18.

¹⁵⁹ Kardavî, *İbadet*, II, s. 374-378.

¹⁶⁰ Şerif, Reyhan, *İslâmî Topluma Doğru*, çev. Celal Halil, Akebe Yay., İstanbul 1989, s.192.

¹⁶¹ Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, s.37.

¹⁶² Buhârî, Edep, 27; Müslim, Birr, 66.

¹⁶³ Buhârî, Mezalim, 3.

bana yapılan bu yardımla yatırım yapayım da ilerde ben de başkalarına yardım edeyim düşüncesi onu çalışmaya teşvik edici bir güç olarak müsbet bir şekilde ortaya çıkacaktır.

4.3. Zekâtın Ahlâkî Boyutu

İslâm; zekâtı, mutlu, huzurlu bir toplumun meydana gelmesi fertlerin huzurlu ve güven içinde yaşamaları için maddî ve manevî vasıta kılmıştır.

Zekât yoksulluğun ortadan kalkmasına imkan sağlayan bir ibadettir. Cömert ve yardımsever olmayı gönüllü olarak sevdirebilir.¹⁶⁴ Bencilliği giderir, insanlar arası bağlılığı artırır. Böyle bir duyguya sahip bireylerde iç ve dış çatışmalar, haliyle ortadan kalkar. Normal bir ruh sağlığına sahip olur.

İslâm, toplum için zararlı olan kin, buğz, hased gibi sınıf mücadelelerine neden olacak kötü sıfatları hiçbir zaman toplumda görmek istemez.¹⁶⁵ İşte toplumda bu gibi sıfatların yerleşmesini engelleyecek olan ancak zekâttır. Böylece zekât denge sağlayıcı bir fonksiyonu yerine getirir.¹⁶⁶

Zekât toplumu temizler: Zekâtın sözlükteki anlamı temizlemek demektir Yüce Allah Müslümanlara zekâtı emretmiştir ki, müminlerin mallarını kirli kazançlardan temizlesin. Zekât malların kirini temizleyen bir tür deterjan yerindedir. Bu sebeple zekât veren kişiler mallarının kirini temizlemiş olurlar. Zekât sadece kişilerin mallarını temizlemekle kalmaz, bütünü ile toplumu temizler, kazançları helâl kılar, hakları sahiplerine verir. Yüce Allah, konumuzu aydınlatıcı nitelikte şöyle buyuruyor: *“Müminlerin mallarından zekât al ki, onunla kendilerini temizlemiş ve mallarına bereket vermiş olursun. Onlara dua et. Çünkü senin duan müminler için bir huzurdur.”*¹⁶⁷

Zenginden fakire karşı sevgi, şefkat, merhamet duyguları gelişir. Fakirde ise; zengine karşı itaat, hürmet gibi hisler gelişir. Kıskançlık, düşmanlık, haset duyguları kaybolur. Zengin fakire zulmetmediği gibi onu minnet altında da bırakmaz. Fakirde de zengine karşı zillet, kin ve nefret gibi duygular meydana gelmez.

Zekât, yeryüzünde huzur, asayiş ve düzeni bozan dilencilerin ve işsizlerin sayılarını eksiltir. Böylece cemiyetteki suçlar, fenalıklar, karışıklıklar ve dengesizlikler azalmış olur. Çünkü muhtaç bir fakir aç kalınca cemiyette karışıklıklar çıkarmaya,

¹⁶⁴ Nedvî, *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun*, s.124.

¹⁶⁵ Maverdî, Ebul Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Dîn*, Elif Ofset, İstanbul 1985, s.98.

¹⁶⁶ Bodur, Hüsnü, *Sosyo-Ekonomik Açısından İslâm'da Harcama Felsefesi ve İktisadî Dengesizlikleri Önlemedeki Rolü*, Erzurum 1989, s. 5.

¹⁶⁷ Tevbe Sûresi, 9/103.

başkalarının malını çalıp karnını doyurmaya çalışır. Zenginlerin verdiği zekâtı elde edilen parayla karnını doyuran, giyeceğini alan, temel zaruri ihtiyaçlarını gideren, suç işlemekten uzak durur. Toplumu, ailesi ve kendisi için güzel işler yapmaya çalışır.¹⁶⁸ Yani zekât vermek, bir bakıma serbest dolaşmanın bir vizesidir.

Zekât muhsinlerin özelliğidir. Kur’ân-ı Kerim, ihsan derecesine erişen kulların vasfından bahsederken şöyle buyuruyor: “*Şu ayetler, Hakîm olan Kitabın ayetleridir. O Kitap ihsan derecesine ulaşanlar için bir rahmet ve hidayettir. O ihsan sahipleri ki, namazı kılarlar, zekatı verirler, ahirete kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rableri tarafından hidayet üzerindedirler ve kurtulacak olanlar onlardır.*”¹⁶⁹

Bakara suresinin baş tarafında ise kurtuluşa erecek müminlerin vasıflarından bahs edilirken şöyle buyruluyor: “*Bu kitap Allah’tan sakınanlara yol göstericidir. Onlar gayba iman ederler, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızklardan verirler.*”¹⁷⁰

Güzel ahlâklı olmanın göstergelerinden birisi de cimrilik gibi kötü huylardan uzak durmaktır. Yüce Allah “*Kim ki nefsinin cimriliğinden korunursa, işte felah bulanlar ancak bunlardır buyurmuştur.*”¹⁷¹ Zekât, temizlik demektir. Sahibini, tehlikeli olan cimrilik pisliğinden temizler.

Nefsi ve vicdanı ifsat eden, karamsarlık, hırs, egoizm, hırsızlık, gasp, zillet ve haysiyetsizliği ortadan kaldırmak için insanda bulunan mala karşı aşırı düşkünlük, cimrilik gibi kötü huyların tedavi edilmesi ahlâkî bir zorunluluktur. Yüce Allah bu kötü davranışların tedavi edilmesi için zekâtı emretmiştir. Fertleri vermeye alıştıırıp, daha çok vermeye teşvik etmiş, dolayısıyla en güzel huylardan biri olan cömertliğe sahip olmanın yollarını açmıştır. Netice olarak; İslâm zekâtla nefsin cimrilik, ihtiras, egoistlik, mala düşkünlük, kötü kalplilik ve fakirlerin hakkını yemek gibi kötü hasletlerden arınmasını, fakirlere gösterilen şefkat ve merhamet sebebiyle, Allah’ın rızasına ulaşmayı, dolayısıyla kalbin ve malın temizlenmesini sağlar.¹⁷²

4.3.1. Zekât Vicdan İlişkisi

Zekât, ferdi maddeye bağlı kalmaktan kurtaran ve insanı merhametli, şefkatli, nefesine karşı koyan olgun bir fert haline getiren malî bir ibadettir. Zekât, insandaki sınırı

¹⁶⁸ Nakvî, N. Haydar, *Ekonomi ve Ahlâk*, çev. İlhan Kutluer, İnsan Yay., İstanbul 1985, s. 105-110.

¹⁶⁹ Lokman, 31/1.

¹⁷⁰ Bakara, 2/2-5.

¹⁷¹ Haşr, 59/ 9; Teğabün, 64/16; Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, s. 32.

¹⁷² Nedvi, *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun*, s. 123.

olmayan mal mülk edinme hırsını kırarak, merhamet duygusunu geliştirir, şefkat meylini artırır, gönül zenginliği kazandırır. Sert ve kaba olmasını engeller.

Zekât veren birey, Allah'ın hesap gününün sahibi olduğu bilincini taşır; böylece kendini Allah hesaba çekmeden önce hesaba çeker. Bireyin kendisini hesaba çekişi kötü eğilim ve davranışlarını tesbit ederek kendisini daima takip eden canlı bir ilahî şuur bilinci nedeniyle olumlu eğilim ve davranışlara yönelmesini sağlar.

*“Ey inananlar, bizim size rızık olarak verdiğimizden infak edin.”*¹⁷³ Bu ve benzeri ayetlerin üslûbu ayrıca önemli bir noktaya daha işaret ederler ki, o da verenin aslında kendinin olan bir şeyden değil de Allah'ın malından verdiği, dolayısıyla minnet hakkına sahip olmadığı gerçeğidir.¹⁷⁴

Vicdanlı kişi denildiğinde başkalarının halini anlayabilen, kendisini onların yerine koyarak empati yoluyla, hem kendisine hem de diğer insanlara sevgi ve merhametle, şefkatle bakabilen şahsiyet kastedilmektedir.¹⁷⁵ Bu bağlamda zekât ibadeti bireyin kendisini önce Allah'a sonra da insanlara karşı sorumlu hissetmeye motive ederek kişinin insanlık ailesine karşı ahlâkî bir tutum ve vicdan muhasebesi geliştirmesine katkıda bulunmada etkilidir.

Zekât ibadeti ahlâkî bilinç düzeyini artırma, insanı kötülüklerden alıkoyma, insanları birbirlerine ve Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde davranmaya yöneltmek “vicdan” yapısını güçlendirmektedir. Bu bağlamda insan kendisini vicdanın yergisine konu olacak davranışlardan ne kadar uzak tutarsa, karakterini o ölçüde sağlamlaştırmış ve ahlâkî olgunluğa yükseltmiş olur. Çünkü iyi çalışan bir vicdanî sorumluluk kişiyi kötülüklerden engeller ve iyi olanı yapmaya sevk eder. Bundan dolayı ilahî bir otoritenin emir ve ölçütlerine göre yapılanmayan bir vicdan, tek başına iyiye yöneltmekte yetersizdir. Vicdan, kendi gelişim ve olgunluğunu, dinî değerlerle uyum içerisinde bir yönelişe sahip olmakla sağlayabilir.¹⁷⁶ Bu bağlamda zekât ibadeti, bireyi kötülüklerden alıkoyması ve kişiyi Allah'a ve insanlara karşı sorumluluk bilinci ile hareket etmeye yönlendirmesi yönüyle bireydeki vicdanî sorumluluğu canlı tutmaktadır.

Zekât yoksulların sefaletini ve zenginlerin kayıtsızlığını bertaraf eder. İnsanlar arasında maddî farkları azaltır ve insanları birbirine yaklaştırır. İslâm'ın gayesi zenginliği kaldırmak değil, fakirliği bertaraf etmektir.

¹⁷³ Bakara, 2/254.

¹⁷⁴ Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, s. 45; Nedvi, *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun*, s. 123.

¹⁷⁵ Uysal, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, s. 157.

4.3.2. Zekât Tevbe İlişkisi

Zekâtın, ahirette Allah’a karşı verilecek hesabı temsil etmesiyle ayrı bir manası vardır. Zekâtla insan, bu dünyada mal ve mülkünü hesap ederek gerekli payı fakirlere verir. Böylece ahiretteki hesabı hatırlar. Malını ve ömrünü nasıl ve nerede harcadığının hesabının sorulacağı bilinciyle geçmiş günahlarından tevbe eder.¹⁷⁷

Ayrıca zekâtla insan, günahlarının örtüleceği ve bağışlanacağı umudunu taşır; böylece günahkârlığın yıkıcı etkileri ile başa çıkma noktasında önemli bir güç kazanır ve tevbe eder.

4.3.3. Zekât Şükür-Vefa İlişkisi

Şükür, nimet sahibini bilip onu övmek, yüceltmek, Allah’ın bir ve ortaksız olduğuna inanmak, var olan her şeyin Allah’tan olduğuna samimiyetle inanç duymak demektir.¹⁷⁸ Vefa ise, yapılan bir iyilik karşılığında minnet duymayı, yapılan iyiliği unutmuyarak, iyiliğe yine iyilikle karşılık vermeyi motive eden ilahî bir erdemdir. Vefa duygusunu hisseden, vefa erdemini karakter özellikleri içerisinde taşıyan birey, teşekkür ve takdir etmeyi görev sayan, kendisine yapılan iyiliğin değerini anlayan ayrıca iyilik yapana karşı saygı ve memnuniyet duygusu taşıyan bir insan demektir.

Zekât, verilen nimete bir teşekkürdür. Allah Teâlâ’nın kullarının, bedenlerinde ve mallarında olmak üzere iki nimeti vardır: Bedenî ibadetler, beden nimetinin şükrünü, mâlî ibadetler ise mal nimetinin şükrünü ifa içindir. Namaz ve oruç, sağlıklı bir beden şükrünü; zekât da helâl kazanılan bir servetin şükrünü yerine getirmektedir.

Zengin olan fert zekâtını vermekle Allah’a karşı görevini yapmış, her şeyin Allah’a ait olduğunu itiraf etmiş olur. Zekâtı alan fakir de kendisine verilen zekâttan dolayı zengine karşı sevgi saygı besleyeceği gibi, Allah’a da böyle bir ibadeti zenginlere farz kıldığı için şükredecektir.

4.3.4. Zekât Doğruluk-Dürüstlük İlişkisi

Zekât, kaynakların zenginden fakire nakledilmesini sağlayan ve fırsat eşitliğini önleyen engelleri bertaraf eden bir sistem olarak geliştirilmiştir.¹⁷⁹ İktisadî hayatta kaynaklar ne kadar artarsa verimlilik de o oranda artar. Bu durum toplumdaki sosyal

¹⁷⁷ Bayrakdar, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, s. 63.

¹⁷⁸ Gazalî, *Kimya-ı Saadet*, çev. Abdullah Aydın, Abdurrahman Aydın, Aydın Yay., İstanbul 1992, s. 729.

¹⁷⁹ Zaim, Sabahattin, “Peygamberimizin İktisadî Hayatla İlgili Tebliğlerinden Örnekler” *Diyanet Dergisi*, Peygamberimiz Özel Sayısı, Sayı:IV, s. 39.

dengeyi sağlamakla kalmayıp, yaşam seviyesini de yükseltir. Bir toplumda zengin sayısının az olması, o toplumun hem fakir olduğunu hem de maddî birikimin belirli bir kesimde toplandığını gösterir. Refahın artması ve yayılması için sermayenin de toplumun her kesimine mümkün olduğu kadar eşit şekilde yayılmasını sağlamak gerekir. İşte İslâm'ın zekât müessesesi bu dağılımın oluşmasına yardımcı olan bulunmaz bir organizasyondur.

Zekât toplumda güveni sağlar. Toplumun bir kalesi gibidir, fertler için de bir zırh yerindedir. Gerek ferde, gerekse topluma gelmesi muhtemel tehlikelere karşı insanları korur. Zekâtın düzenli ve disiplinli bir şekilde ödendiği toplumlarda ne korku olur ne de üzüntü... Böyle toplumlara huzursuzluklar, anarşik olaylar, düşmanca ve haince düşünceler giremez. Kimsenin kimseye karşı kıskançlık, düşmanlık besleme, hor bakma, hakir görme zemini oluşmaz. Mal sahipleri malın sahibinin Allah olduğunu bilirler, insanlara ve yoksullara karşı ona göre davranırlar, yoksullar da kendilerine daima şefkat gözü ile bakan mal sahiplerine karşı kıskançlık ve düşmanlık duygularından arındırılmış olurlar. Toplum düşmanları, toplumu bozguna itecek bir zemin bulamaz, dolayısıyla düşmanlıklar söner, tüm toplum kardeş olarak yaşamının mutluluğunu tadar.¹⁸⁰

İslâm, fert ile toplumu birbirine sıkı sıkıya bağlayarak sosyal yapıya önem vermiştir. Bu sosyal yapının korunması ve insanlar arasında düzenin sağlanabilmesinin en önemli şartlarından birisi insanlar arasındaki tabakalarda boşluk kalmamasının gerekliliğidir. Zengin tabaka ve fakir tabaka arasında ilişkinin devamlılığını ve kopmamasını sağlayacak bir bağ olması lazımdır. İşte bu tabakalar arası irtibatı kuracak olan zekât, sadaka ve benzeri yardımlaşma çeşitleridir. İşte İslam, topluma yararlı olmayı kulluk olarak kabul ediyor.¹⁸¹

Bir müslümanın bu yapı içerisinde hiçbir zaman topluma zararlı olmaması gerekir. Bu hususta çok sayıda ayet ve hadis bulmak mümkündür. Buna örnek olması açısından Hz. Peygamber'in şu ifadelerine yer verebiliriz.: “ Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların emin olduğu kimsedir”

Maddî bakımdan desteklenmeyen, kendi haline terk edilen fakir, kendisi için gerekli olan ihtiyaçlarını temin edememekten dolayı hırsızlık, gasp gibi meşru olmayan davranışlarda bulunabilir. Çünkü açlık ferdi, çoğu zaman kötülöklere sürükleyebilir.¹⁸²

¹⁸⁰ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 34.

¹⁸¹ Yavuz, *a.g.e.*, s.20.

¹⁸² Tabbara, *Ruhu'd-Dîn*, s.343.

İşte Allah zenginlerin fakirlere zekât vermelerini isterken, onların maddî ve manevî ihtiyaçlarını gidermeyi hedeflemektedir. Temel ihtiyaçlarını gideren fakir, hem sıkıntı ve ihtiyaç içerisinde zor bir hayat yaşamaktan kurtulacak hem de doğruluk ve dürüstlükten ayrılmayacaktır. Netice olarak; fakir kendisine değer verildiğini, cemiyetin kendisini içine aldığını ve haklarının korunduğunu bilmesi şahsiyetinin oluşması açısından büyük bir kazançtır.¹⁸³

Sonuç olarak doğruluk egemen olunca, toplumun bireyleri arasında güven duygusu pekişir, ilişkiler ve işler, hak, kolaylık ve hayır çizgisinde gelişme gösterir. Yalan, hırsızlık vs. egemen olunca ise bireyler arasında güven kaybolur, toplumsal bünyede çatlama, çökmeler meydana gelir.¹⁸⁴

4.3.5. Zekât Sabır İlişkisi

İnsan, mal mülk edinme hırsına rağmen, zekâtını veriyorsa bu onda güçlü bir irade gücü olduğunu gösterir. İradesi güçlü olan kişi ise arzularını engelleyebilir ve kötü sayılan davranışlardan uzaklaşabilir. Çünkü doymak bilmezliğini irade gücüyle yenmiş kişi zengindir.

Zekât fakirlerin acısını saran en güzel ilaçtır. Fakir, hayattaki açlık, susuzluk gibi zorluklara rağmen sabretmelidir. Sonucunda ise İslâm Dininin emretmiş olduğu zekât müessesesi ile ihtiyaçlarını karşılayarak bir nebze de olsa rahatlama imkanı bulacaktır.

4.3.6. Zekât ve Diğerkâmlık İlişkisi

Zekât, mükemmel bir sosyal dayanışmadır. Bütün Müslümanlar tek bir vücut gibidir, vücudun bir tarafı rahatsız olursa diğerleri de bundan haberdar olur prensibinden hareketle zayıf olan kimselere yardım edilmelidir. İşte bunun en güzel prensiplerinden birisi de zekât müessesesidir.

İslâm, Müslümanların birbirlerine kardeşlik duygularıyla bağlanmalarını istemiştir. Bu bağlamda zekât da kardeşlik ruhunu güçlendirir: Zekât, toplumsal yapı ile ilgili ekonomik bir emir olduğu için, müslümanın, içinde yaşadığı kendi toplumundaki kardeşleri ile arasında sıkı bir kardeşlik bağının kurulmasını sağlar. Çünkü, kişi, malının zekâtını öncelikle Müslüman kardeşlerine vermek zorundadır.¹⁸⁵

¹⁸³ Kardavî, *İslâm Hukukunda Zekât*, II, s. 380-383.

¹⁸⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IV, s. 319.

¹⁸⁵ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 36.

İslâm, kardeşler arasında hiçbir zaman kıskançlığa müsaade etmemiştir. Kıskançlık ruhî bir hastalık olduğu kadar, aynı zamanda bedenî bir hastalıktır. İslâmın böyle bir hastalığın tedavisinde takip ettiği metod; açlık, sıkıntı, hastalık ve fakirliğin doğurduğu çeşitli dertler insana kin ve kıskançlığı telkin ederken bunların kötü ve tehlikeli bir hastalık olduğunu ve bunlardan ruhu kurtarmak gerektiğini telkin ve vaaz ederek tedavi etmeyi kabul etmez. Kalıcı tedavi yolları arar. İslâm, zekâtı emretmiş, fakirlerin yolda kalmışın, kölenin, borçlunun yardımına koşma vazifesini zenginlere yükleyerek onların kin ve kıskançlık girdabına kapılmamalarını sağlamak istemiştir.¹⁸⁶

Zekât yoksulların kıskançlığını yok eder. Yakınları içinde ve yakın çevresinde zengin ve varlıklı insanları gören, bunların yaşayışlarına vakıf olan bir müslümanın, beşeriyet gereği kıskançlık duyguları körüklenmiş olur. Eğer iman gücü ile bu olumsuz duygunun etkisi silinemezse, zaman içinde bu kıskançlıklar düşmanlıklara neden olabilir. Zekât bu kıskançlık duygusunun daha etkili bir şekilde yenilmesine yardımcı olur. Akraba zenginlerinden, yahut yakın çevrede ve toplumdaki zengin kişilerden ihsan ve ikram gören, zekât alan, iltifat edilen yoksul insanların gönülleri hoşnut olur. Böylece gönüllerine su serpilmiş olan yoksullar, zenginlere daima duacı olurlar, daha çok kazanmalarını gönülden isterler.

Yüce Allah insanların fıtratına yardımlaşma duygusunu koymuştur. İşte zekât müessesesi insanın yaratılışı gereği olan yardımlaşmayı sağlar. Sosyal çöküntülere sebep olabilecek nitelikte olan zengin-fakir çekişmesini en asgariye indiren, böylece sosyal dayanışma ve huzuru getiren ilahî tedbir ve düzendir.

Gerçek sevgi, iyilikle insanları sevmektir. İnsanlara maddî ve manevî iyilik etmektir. Gerçek bir sevgide sadece Allah rızasını kazanma gayesi vardır, menfaat ve çıkarıcılık yoktur. *“Yüzlerinizi doğuya veya batıya çevirmeniz iyi olmak değildir. Lakin iyi olan Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab’a, Peygamber’e inanan, O’nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve kölelere uğrunda mal veren, namaz kılan, zekât veren ve ahitleştiklerinde ahitlerini tutanlar, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır.”*¹⁸⁷

İslam bütün inananları kardeş sayar. *“İnananlar ancak kardeşirler”*¹⁸⁸ Zekât veren birey, Allah’ın nimet olarak kendilerine ikram ettiği mal, para ve malî güçler gibi

¹⁸⁶ Kardavî, *İslâm Hukukunda Zekât*, II, s.385.

¹⁸⁷ Bakara, 2/177.

¹⁸⁸ Hucurat, 49/10.

maddî nimetleri ihtiyaç sahibi olan isteyen ya da istemekten çekinen insanlarla paylaşırlar. “Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksula, öksüze ve esire yedirirler. Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz... derler.”¹⁸⁹ Zekât ve infak sayesinde insandaki cimri ve bencil ruh hali etkisini yitirip; iyi, cömert, diğerkâm bir ruh hali gelişir. Böyle bir psikolojik yapı ise, zayıf ve çaresizlere tam bir emniyet ve güven telkin eder.¹⁹⁰ Ayrıca bu paylaşım ve sevgi bağı sayesinde bireyler, toplumsal dengeyi sağlarlar, kıskançlığı, düşmanlığı, başkasının elindekine göz koymayı, hırsızlığı, rüşveti, haksızlığı azaltırlar; dünya kazancı karşısında küçülmezler, bilakis yücelirler.¹⁹¹

Kan bağıyla olan kardeşliğin ötesinde İslam, ondan çok daha kuvvetli olduğu tarihi olaylarla görülmüş olan böyle bir kardeşlik tesis etmiştir. Bunun sosyo-ekonomik açıdan faydalı sonuçları olduğu gibi moral yönünden de faydalı sonuçları vardır. Bu yüzden bu, inananlar için Allah’ın bir nimeti olarak nitelenir. “Allah’ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın. Ve Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz, o, kalplerinizin arasını uzlaştırıp ısındırdı da siz onun nimetiyle kardeşler oluverdiniz...”¹⁹² Allah, inananlar arasında böyle bir kardeşlik yerleştirdikten sonra onların takvalı (Allah’a karşı saygılı) olmalarını ister. Çünkü iyi ilişkiler kurma ve hoşgörülü olmanın yegane yolu takvadır.

4.3.7. Zekât Alçakgönüllülük İlişkisi

Zekât, insanı azgınlıktan korur. İnsanın yaratılışında azgınlık vardır. Başı boş bırakılan kişiler kolay azarlar. Özellikle ekonomik alanlarda sınırsızca kazanan insanlar, kazandıklarının belli bir kısmını düzenli ve disiplinli bir şekilde harcamaya alışmazlarsa, mala karşı olan hırsları daha da artar, dolayısıyla azgınlashırlar. Azgın kişi., kendisine malı veren hazinenin esas sahibini, yani yüce Allah’ı unuttur, kendine ve malına güvenir. O noktaya varır ki azgınlığı.. adeta kendini yüce yaratıcıya da muhtaç hissetmez. İşte, zekât bu azgınlığı gemleyici mükemmel bir tedbirdir. Çünkü, zekâtın mecburî olarak her yıl düzenli ve disiplinli bir şekilde ödenmesi gerektiği için, kişi yüce Allah’ı daha çok hatırlar, esas malı verenin Allah olduğunu tanır, azgınlashmaz. Bu konuda yüce Allah şöyle buyuruyor: “İnsan kendini zengin görünce azgınlashır.”¹⁹³

¹⁸⁹ İnsan, 7-10.

¹⁹⁰ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, s. 81.

¹⁹¹ Ece, *İslâm’ın Temel Kavramları*, s. 305.

¹⁹² Âl-i İmran, 3/103.

¹⁹³ Alak, 95/6-7; Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, s. 33.

Zekât ihtirasları önler, insanı zenginlik hırsından kurtarır. İnsanoğlu doyumsuzdur, ne olursa olsun daha iyisini, daha çoğunu ve daha yenisini ister. Elbette bu dünya hayatında hırs olmadan, gayret gösterilmeden mal kazanılamaz. Ancak, bu hırs aşırı derecede olursa insanı mahv eder. Zekât, müslümandaki aşırı hırsı yenmeye sebeptir. Taparcasına mala bağlanma tehlikesini önler. Böylelikle normal şartlarda kazanma, normal ölçülerde harcama, gerektiğinde hayır işlerine koşma alışkanlığını kazandırır. Bu şekilde zekât, ihtiras zincirini kırar.¹⁹⁴

Zekât, onu veren zengine gerçek mal sahibinin Allah olduğunu öğretmekle onun mal ve mülküne olan aşırı bağlılıktan doğan büyüklük kompleksini kırar, kibir ve gurura kapılmasını önler, onun alçakgönüllü olmasını sağlar. Ayrıca fakirin de aşağılık kompleksine kapılmasını önler.¹⁹⁵ Çünkü zengin, zekâtını vermekle fakire karşı bir üstünlük sağlamayacağını, bunun bir vazife olduğunu bilir. Fakir de kazancından bir kısmını kendisine veren, serveti arttıkça daha çok verecek olan zengine onun malına, düşman gözüyle bakmaz.

¹⁹⁴ Yavuz,,*İslamda Zekât Müessesesi*, s. 44.

¹⁹⁵ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s. 32.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ORUÇ

5.1.Oruç İbadetinin Tanımlanması

“Oruç” aslında Farsça bir kelime olup, sözlükte “tutmak, susmak, hareketsiz kalmak” manasına gelen *Savm* (ç. *Sıyam*) kelimesidir. Hukuk deyimi olarak oruç, “İmsaktan iftara kadar başka bir deyişle fecr-i sadığın doğuşundan güneş batana kadar kişinin kendini yemekten, içmekten ve cinsî birleşme yapmaktan alıkoyması” demektir.¹⁹⁶

Modern hukukçulara göre oruç, “Ramazan ayının her günü ekvator ve sıcak ülkelerde fecirden guruba; yeryüzünün 45. enlem dairesinden uzak bölgelerinde, 45. derecedekilerin tuttuğu zamana eşit bir zamana kadar, mükellefin kendini yemekten, içmekten, cinsî münasebetten alıkoymasısıdır.”¹⁹⁷

Oruç kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de dokuz yerde geçmektedir.¹⁹⁸ Oruç tutmaya veya dilimizde olduğu gibi, orucun başlama vaktine *imsak*; oruç tutmamaya veya dilimizde olduğu gibi orucu bozma vaktine *iftar* denmektedir.

5.2. Oruç İbadetinin Önemi ve Etkisi

Oruç, Allah ile kul arasında bir ibadettir. Ramazan orucu veya aynı miktar oruç Yahudi ve Hristiyanlara da farz kılınmıştır.¹⁹⁹ Oruç ibadetinin Allah’ın razı olacağı umulan şekilde yerine getirilmesi, güçlü bir iman, ihlas, samimiyetin ve Allah korkusunun göstergesidir.

Oruçla insan kötülüklerden uzak durarak nefsini terbiye eder, imanı olgunlaşarak Allah korkusu daha da güçlenir, ahlâkı zaman içinde güzelleşir. Kur’ân-ı Kerim’de “*Ey iman sahipleri! Oruç, sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sizin de üzerinize yazıldı. Umulur ki sakınırsınız.*”²⁰⁰ buyrulmaktadır. Zira nefsini terbiye etmiş, elindeki nimetlerin Allah’a ait olduğunu ve acizliğini fark etmiş bir kişinin hayatında elbette bir takım değişiklikler olur. Allah’ın nimetleri olmadan yaşamanın imkansız

¹⁹⁶ Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâ’î fî Tertîbi’s-Şerâî*, II, s. 75. Ayrıca bkz. Mevlevî, *Fıkhü’l-İbadât*, s. 117.

¹⁹⁷ Hamidullah, *İslâma Giriş*, s. 112.

¹⁹⁸ M. Fuad Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzil Kur’âni’l-Kerim*, Kahire 1988, s. 529.

¹⁹⁹ Ateş, Ali Osman, *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996, s.89.

²⁰⁰ Bakara, 2/183.

olduğunu, açlığı yaşamak suretiyle tecrübe etmiş olur. Böyle bir insanın dünya görüşü de olaylar karşısındaki tepki ve yorumları da farklılaşır.

“Oruç ruh sağlığı ve kalp temizliği yönünden son derece önemli bir ibadettir. İnsandaki hayır duygularıyla şer duyguları birbirleriyle çarpışma halindedir. Beden güçlenip ruha hakim olunca, süflî arzular ve kötü hisler galip duruma geçer. Ruh güçlenip galip duruma geçince de ulvî arzular ve iyi hisler galip duruma geçer. Maddî gıdalar bedeni ve nefsi besleyip güçlenmesini sağladığı gibi; namaz, zekât, hac, zikir, Kur’ân okuma ve oruç gibi ibadet ve taatlar da ruhu besleyip güçlenmesini temin eder. Zira ibadet ruhun gıdasıdır. Bir Müslüman Ramazanda bir taraftan mutad ibadetlerini aksatmadan ifa eder, buna ek olarak zikir ve Kur’ân tilaveti gibi nafil ibadetleri eda eder, zekât, fitra ve sadaka verir. İtikafa çekilir, geçici bir süre için târik-i dünya olur. Bu tür ibadetlerle ruhunu besler ve kuvvetlendirir. Diğer taraftan bedenî ve behimî arzuları besleyen maddî gıdaları azaltarak cismânî tarafını da zayıflatır. Az yemek, az uyumak ve az konuşmak suretiyle cismaniyetin mağlup ve mahkum; ruhaniyetin galip ve hakim duruma geçmesini temin eder.”²⁰¹

Oruç tutan insanlar her yönü ile Allah’ a engelsiz bir hicret ve yolculuk yapmaktadır. Oruç, Allah ile sürekli bağ kurma, bir yenilenme, sadakati ispat ve şükür artırma, vesveselere karşı kendini koruma ve mevcut kusurlardan temizlenme, nefsin baskılarından bir kurtuluş vasıtasıdır.

Oruç, dayanışma, yardımlaşma ve fedakârlık yarışı, gün boyu yeme-içme oburluğundan kurtulma, zaman ve diğer israfları önleme vesilesidir. Nimetin kıymetinin daha iyi anlaşıldığı ve cömertliğin arttığı, zenginlerin yoksulu düşündüğü ve zekât borcunu vermek için fakirleri aradığı bir ibadettir oruç. Zorluklara ve günahlara karşı sabır, aksine hayır yarışı yapma, yardımlaşma ile oluşan sevgi, saygı ve iyilikle hatırlama, kırgınların birbirlerini affederek barış ve bütünleşme, sevginin yayılmasından ötürü anarşiyi önleme zamanıdır. Verimli bir ekim yapmak için tarlayı temizleme gibi oruçlu ve abdestli bir hayat da hayırlı işler yapmak ve Allah’ ın sevgisini kazanmak için kalbi temizleme yani güzel ahlâklı olma hareketidir. Oruç, günahlara karşı bir kalkan ve yerine göre koruyucu bir kaledir, her an Allah’ ı hatırlama yanında; açlığı ve bitkinliği tatmadır, her fırsatta açları ve çaresizleri hatırlamadır, onlarla özdeşleşme ve aynileşmedir. Oruç; yalnız aç kalma değil göz, kulak, burun, ağız, kalp, el, ayak vs. tüm

²⁰¹ Uludağ, Süleyman, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1989, s. 87.

organlarla haramlardan, tüm kötü ahlâk örneği olabilecek tüm davranışlardan sakınmadır.

5.3.Orucun Ahlâkî Boyutu

Ahlâkın bütün zamanlarda ve yerlerde geçerli olagelen değişmeyen değerleri vardır: Aciz olanlara şefkat ve merhamet göstermek, başkalarının kişiliğine saygı göstermek, yakınlarına yardım etmek, dürüst davranmak vs. Bu genel değerler çeşitli cemiyetlerde ve ayrı zamanlarda birbirinden farklı şekiller almış, fakat şekillerin arkasındaki prensipler değişmemiştir.²⁰² İşte oruç da bütün bu ahlâkî değerleri kazanmak için bir vesiledir. Çünkü oruçlu insan açlığı bilfiil yaşayarak başkalarının halinden anlar ve vicdan, diğerkâmlık, sabır, alçakgönüllülük, şükür duyguları gelişir.

Genel olarak bütün ibadetler, insanı beden ve ruhen temizlemek ve sağlıklı kılmak içindir. Nitekim oruç, insanı hem beden ve ruhen temizler. Bunun yanında insanın beden ve ruh sağlığını da sağlar. Zira oruçla insan, bedenini dinlendirir, diyetle çeker. Oruç beden zekâtıdır. Kendi vücudumuza karşı da ahlâkî ödevlerimiz vardır, ahlâklı insanın kendi vücut bütünlüğüne saygı göstermesi gerekir.²⁰³ Oruçluysen, mide/madde değil, rûh/duygu ve mânâ ön plândadır. Madde ağırlığını kaybeder, mânâ hâkimiyeti başlar.

Oruç hem birey, hem de toplum hayatında önemli fonksiyonlar icrâ eder. Kalp, ruh, ve akıl gibi temel duygular, şefkat, merhamet, yardım, nezâket ve nezahet gibi ahlâkî hasletler, oruç ile tekâmül eder.

Oruç tutan başkasının hâlini anlar, empati yapar. Başkasını sever, acır, ona yardım ve merhamet eder.

İslâm Dini, kadın-erkek ilişkilerini her iki cinsin de değerini yükselterek, namus, ahlâk, iffet, haya açısından değerlendirip aile hayatına çok büyük önem vermiş, sarsılmasını istememiş ve zinayı en büyük suçlardan saymıştır. Zinaya giden her türlü yolu yasaklamış, oruçla da insanı, kadın erkek ilişkilerinde aşırılığı önleyecek, cinsel duygularını bastırabilecek seviyeye yükseltmiştir.

“Oruç bir de insan üzerinde uhrevî bir fonksiyon icra eder. Orucun, insanı gündüzleri, yemekten, içmekten, cinsî münasebetten alıkoyması, açlık ve susuzluk duygusu, ona ahiret azabını hatırlatır. Bunun akabinde de insan ahireti, bu dünyada

²⁰² Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 22.

²⁰³ Güngör, *a.g.e.*, s.76.

yaşarcasına bir hayat sürdürür.”²⁰⁴ Yalan konuşmaz, gıybet etmez, kovuculuk yapmaz, dilini hezeyan, ağız bozukluğu, galiz söz gibi kötülüklerden korur. Nitekim Hz. Peygamber “ *Oruç perdedir. Biriniz bir gün oruç tutacak olursa kötü söz sarfetmesin, bağırıp çağırmasın. Birisi kendisine yakışsız laf edecek veya kavga edecek olursa "ben oruçluyum!" desin (ve ona bulaşmasın).*”²⁰⁵ buyurmuştur.

Oruç, sadece yeme-içmeyi ve cinsel ilişkiyi belirli bir zaman terk etmek değildir. Oruçlu insan, kendisini her türlü ahlâksızlıktan, günah ve kötülükten de koruyacak, oruç sayesinde en olgun ahlâk sahibi olmaya çalışacaktır. Zira oruçlunun yalan ve çirkin sözler söylemesi, iftira ve dedikodu ile uğraşması, haramlara bakması ısrarla yasaklanmıştır.

Netice olarak; oruçlu insan ahlâk dışı hareket etmemeye çalışır. Zira ahlâk-dışı hareketler şuurla açılmış birer gedik gibidir; ahlâkî şuuru en ufak tahribattan bile korumak lazımdır. Çünkü açılan gedikler gitgide büyüyerek bütün duvarın yıkılmasına neden olurlar.²⁰⁶

5.3.1. Oruç Vicdan İlişkisi

Oruç, ruha kemal yollarını açan, sadece Allah için, O’nun rızasını kazanma niyetiyle yapılacak fedakarlıkları sembolleştiren bir ibadettir.

Oruç, hayatın yalnız yeme-içme, egoist duygu ve şehvî arzuları tatmin etme felsefesine dayanmadığını öğreten bir ibadettir.

Oruç ibadeti, ahlâkî bilinç düzeyini artırma, insanı kötülüklerden alıkoyma, insanları birbirlerine ve Allah’a karşı sorumluluk bilinci içerisinde davranmaya yönelterek “ vicdan ” yapısını güçlendirmektedir. Bu bağlamda insan kendisini vicdanın yergisine konu olacak davranışlardan ne kadar uzak tutarsa, karakterini o ölçüde sağlamlaştırmış ve ahlâkî olgunluğa yükseltmiş olur. Çünkü iyi çalışan bir vicdanî sorumluluk kişiyi kötülüklerden engeller ve iyi olanı yapmaya sevk eder. Bundan dolayı ilahî bir otoritenin emir ve ölçütlerine göre yapılanmayan bir vicdan, tek başına iyiye yönelmekte yetersizdir. Vicdan, kendi gelişim ve olgunluğunu, dinî değerlerle uyum içerisinde bir yönelişe sahip olmakla sağlayabilir.²⁰⁷ Bu bağlamda oruç ibadeti, bireyi

²⁰⁴ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s. 62.

²⁰⁵ Müslim, *Sıyam*, 164.

²⁰⁶ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s.75.

kötülüklerden alıkoyması ve kişiyi Allah'a ve insanlara karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeye yönlendirmesi yönüyle bireydeki vicdanî sorumluluğu canlı tutmaktadır.

Yapılan araştırmalar âmâ kimselerin çoğu kez gören kimselerin hafızasından daha iyi bir hafızaya sahip olduğunu ve bazı duygularının tam olarak görme duyusundan istifade edenlerden daha kuvvetli teşekkül ettiğini gösterir. Başka bir deyişle, eğer bazı kabiliyetler kullanılmaksızın durursa, bunlar başka bir şekilde diğer kabiliyetleri takviyeye yardım edebilir. Bu ruh ile beden arasındaki ilgilerde de aynıdır. Budanan bir ağacın daha çok meyve ve yaprak vermesi gibi, beden zayıflatılırken ruh takviye edilmiş olur, vicdan geliştirilmiş olur. Kötülük karşısında tahrik edilmiş olan nefis, oruç tutulduğu zaman şeytanın iğvalarına daha çok mukavemet eder.²⁰⁸ Hz. Peygamber “ *Ramazan ayı girince semaların kapıları açılır, cehennem kapıları kilitlenir, şeytanlar da zincire vurulur.* ”²⁰⁹ buyurmuştur. Hayır yapma isteği uyanır, iyilik hisleri coşar, yardım yapma arzuları kabırır, insanlar cömertleşir, semadan gönüllere yağan rahmet ve ruhlara akan bereket oradan taşarak bütün insanlığı kaplar.

5.3.2. Oruç Tevbe İlişkisi

Sözlükte “dönmek, vazgeçmek” anlamlarına gelen ve daha çok Allah’a dönme ve yönelmeyi ifade eden tevbe, günah ve hataların verdiği iç sancısı ve kötü huyları iyi huylarla değiştirmektir.

Oruç tutan insanlar her yönü ile Allah’ a engelsiz bir hicret ve yolculuk yapmaktadır. Oruç, Allah ile sürekli bağ kurma, bir yenilenme, sadakati ispat ve şükrü artırma, vesveselere karşı kendini koruma ve mevcut kusurlardan temizlenme, nefsin baskılarından bir kurtuluş vasıtasıdır.

“Oruç bir de insan üzerinde uhrevî bir fonksiyon icra eder. Orucun, insanı gündüzleri, yemekten, içmekten, cinsî münasebetten alıkoyması, açlık ve susuzluk duygusu, ona ahiret azabını hatırlatır. Bunun akabinde de insan ahireti, bu dünyada yaşarcasına bir hayat sürdürür.”²¹⁰ Neticede de hesabı, ahireti düşüneceğinden geçmişteki günahları için bir daha dönmek üzere tevbe eder.

Sonuç olarak; bir din ve bir vahy kanunuyla emredilen oruç ibadeti, kendisiyle ilahî afvı beraberinde getirir.

²⁰⁸ Akyüz, Vecdi, *Oruç*, İz Yay., İstanbul 2006, s. 19.

²⁰⁹ Buhârî, *Savm* 30.

²¹⁰ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s. 62.

5.3.3. Oruç Şükür-Vefa İlişkisi

Sözlükte “karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek” anlamlarına gelen şükür, ahlâk kavramı olarak “yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilip makbule geçtiğini dile getirmek, iyilik edeni övmek nankör olmamak” demektir. Kişi, Allah’ın lütuf ve nimetlerini dile getirir ve O’nu överse şükretmiş olur. Ancak esas şükür, verilen nimetleri yerli yerince kullanmaktır. Bu da nimeti bilme, elde edilen nimetten dolayı sevinç duyma, nimete karşılık olarak yapılması gerekeni dil, beden ve kalp ile yerine getirmek suretiyle olur.²¹¹

Şükür, Allah’ın nimetinin etkisinin kulun dilinden “ itiraf ve övgü ”, kalbinde “ şahitlik ve muhabbet ”, organlarında da “ itaat etme ve boyun eğme olarak” ortaya çıkmasıdır. Şükür nimet sahibini bilip onu övmek demektir.²¹²

Kur’ân’dan anladığımıza göre insanlar Allah’a üç şekilde şükredebilirler:

- 1) Kalbin Sözcüsü Dil ile Şükür: Nimet sahibini anmak, O’nu övmek, O’nun nimet sahibi olduğuna iman etmekle ve bunu tevhid, övgü, takdir ifadeleriyle ilan etmekle olur.
- 2) Kalp ile Şükür: İmanı kalbe yerleştirdikten sonra nimet sahibinin Allah olduğuna içtenlikle inanarak, yüreğe Allah’tan başkasının sevgisini koymamaktır. Allah’ın nimet sahibi olduğuna içtenlikle inanan birey, minnet, şükür, övgü ve sevgisini kalben sadece O’na sunmaktadır.
- 3) Fiil (Aksiyon-Eylem) ile Şükür: Bedenin organlarıyla, nimet verene itaat ederek ibadetleri yerine getirmek ve O’nun emirlerine itaat etmektir. Fiil ile şükür, Allah’a hakkıyla ibadet etmekle beraber O’nun verdiği nimetleri diğer kulların da istifadesine sunmaktır.²¹³

İşte bu yönüyle oruç şükürün bu üç boyutunu da kapsamaktadır. Oruç ibadeti, kişiyi, Allah’ı minnet, övgü, şükür ve vefa duyguları içerisinde her an anmaya motive etmektedir. Oruç, Allah’ı daha fazla düşünmeye, daha fazla iyilik yapmaya sevkeder.

5.3.4. Oruç Doğruluk Dürüstlük İlişkisi

Oruç, insanın doğru-dürüst bir kişiliğe sahip olmasında ve kötülöklere, günahlara meyiletme yönünü kırmasında büyük bir önem taşır. Bu husus Kur’ân’da

²¹¹ Karaman, Fikret, (Komisyon) , *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 622.

²¹² Gazali, *Mizânü’l-Ahlâk (Ahlâk Ölçüleri)*, çev. H. Ahmet Aslantürkoglu, Sağlam Kitabevi, İstanbul 1974, s. 232,233.

²¹³ Gazâlî, Kimya-ı Saadet, çev. Abdullah Aydın, Abdurrahman Aydın, Aydın Yay. İstanbul 1992, s. 729.

“...Umulur ki oruç sayesinde fenalıklardan korunursunuz.”²¹⁴ şeklinde ifade edilmektedir. Hz. Âdem’den beri, kendilerine peygamber gönderilen her topluluğa oruç farz kılınmıştır.

Bedeni, akıl ve ruha tâbi kılmak, bedenın kuvvetini frenlemek ve ruhun gücünü arttırmak gerekir. Bu hususta hiçbir şey açlık, susuzluk ve hayvanî arzulardan vazgeçmek kadar, yani oruç kadar tesirli değildir.

Oruç, nefsin şehvetlerini kırar, insanın önüne geçilmez ihtiraslarını, azgınlıklarını dizginler. İnsanlar her isteklerine uyarlırsa yeryüzü menfaat kavgalarından geçilmeyen, sömürü, zulüm ve kargaşa içindeki bir arenaya döner. Bu ihtirasları sınırlamak, kişi ve toplum menfaati açısından zaruridir. Oruç tutmadığı zaman insan canının çektiğini yemek ister, ama oruçlu bunu yapamaz. Harama bakmaya meyleden nefsi, oruç bundan men eder, zinanın ve diğer haram hususların sebeplerinden uzaklaştırır, nefsin bayağı iştahlarını kırar. Bundan dolayı Hz. Peygamber, “*kötülöklere karşı bir kalkan olduğunu*”²¹⁵ söylemiş ve demiştir ki: “*İçinizden kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan korur. Buna gücü yetmeyen oruç tutsun. Çünkü oruç, onun şehvetini kırar.*”²¹⁶

Doğruluk; sözün, fiillerin, yaşanan gerçeklerin birbiri ile çelişkiye düşmeden tutarlılık içerisinde korunmasıdır. Doğruluk, toplumsal anlamda sırları, vazifeleri, makam ve konumları, emirleri, insanların can, mal, nesil, akıl, din hürriyeti emanetlerini riayete duyarlı olmak anlamına gelir. Doğru söz de doğru olmanın bir gereğidir. Doğru sözlü olmayan insanların oluşturduğu bir toplumda yalancılık sonucu oluşan iftiralar, haksızlıklar, bölünmeler gibi toplumsal kaosa neden olan olaylar olacaktır.²¹⁷ Doğruluk egemen olunca, toplumun bireyleri arasında güven duygusu pekişir, ilişkiler ve işler hak, kolaylık ve hayır çizgisinde gelişme gösterir. Ama yalan egemen olunca bireyler arasında güven kaybolur, toplumsal bünyede çatlamlar, çökmeler meydana gelir.²¹⁸

Oruçlu insan, sözlerinde, fiillerinde doğru ve tutarlı olmaya çalışır. Zira yaptığı ibadetin kendisini nelerden alıkoyduğunu bilir. Doğru konuşur, doğru olmayan davranışlarda bulunmaz, emanetlerine ve ahidlerine riayet eder.

²¹⁴ Bakara, 2/183.

²¹⁵ Buhârî, *Savm*, 9.

²¹⁶ Buhârî, *Savm*, 10.

²¹⁷ Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 172-173.

²¹⁸ Derveze, *et- Tefsîru’l-Hadis*, IV, s. 319.

5.3.5. Oruç Sabır İlişkisi

Oruç, irade ve sabır eğitimidir. Oruçlu kimse sabahtan akşama kadar nefsinin arzularına set çekmekle, günah fırtınalarına direnmekle muhkem bir kale gibi irade ve tahammül gücü kazanır. Hayat, insan için rahat ve neşeli günlerin yanında, bazen de sıkıntı, zorluk ve belalarla doludur. Sabır, bir hedefe ulaşmanın ve başarının en önemli anahtarlarından birisidir. Orucun kattığı değerlerle sabretmeye alışan kişi hayatının sıkıntılı dönemlerini oldukça kolay atlatır ve başarısının doruğuna ulaşır. Bu yüzden Hz. Peygamber “*Oruç sabrın yarısıdır*”²¹⁹ buyurarak insanın sabır eğitiminde orucun ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir. Yine İslâm Peygamberi, oruçlu kimsenin çirkin, kaba, kötü söz söylememesini, insanlarla dalaşıp kavga etmemesini tavsiye ettikten sonra, karşı taraftan buna benzer saldırı ve hakaretler gelirse de kendisini tutup “*Ben oruçluyum*”²²⁰ demesini isteyerek oruçla sabrın ne kadar özdeşleştiğini ortaya koymuştur.

Oruç, köklü bir irade terbiyesi verir, insanı her yönüyle olgunlaştırır, kendi içinden gelen bazı olumsuz duygulara gem vurmasını sağlar. İnsanlara her türlü zorluklara tahammül etmeyi, yeme içme ve cinsî zevk gibi insanın en doğal ihtiyaçlarında bile aşırılığı önlemeyi öğretir. Zira ahlâkî güzelliklerin ve başarıların kaynağı sabırdır.

Oruç tutma alışkanlığına sahip ve geceleri teravih namazına kendini alıştıranlar, elbette bu idmanları yapmamış olan kimselerle denk değildir. Böyle kimseler zorluklara karşı koymaya kendilerini hazırlamışlardır.

Oruç ibadeti, olumsuz duygu, düşünce ve hareketleri irade gücünü kuvvetlendirme yoluyla ortadan kaldırır. Oruç ibadeti ile insanlar, hırslarını, dünyevî tutkularını, akıl-ahlâk dışı istek, fantezi ve davranışlarını kontrol altına alabilen, hatalarını bilinç düzeyine çıkmadan ortadan kaldırabilen güçlü bireyler haline gelirler.

Oruç, insanı sabra, dayanıklı olmaya alıştıırır. Bugün isteğiyle oruç tutan kimse, bir gün savaş, deprem veya başka felaketler gibi zor şartlar karşısında yiyecek bulamadığı zaman, daha önce kendisini aç kalmaya alıştırdığı için dayanır. Ama hiç oruç tutmayan kimseler, birkaç saat aç kalınca açlıktan öleceklerini zanneder, daha işin başında ruhen çökerler.

²¹⁹ Tirmizî, Deavât 87.

²²⁰ Buhârî, Savm 9.

Bireye kendi davranış ve dürtülerini kontrol etme imkanı veren oruç, kul ile Allah arasında bir bağıdır. Oruç, kalbin kuvvet aldığı, ruhun Allah'a bağlılığını hissettiği, nefsin dünya hayatının değerlerinden daha üstün değerler bulduğu bir bağıdır. Oruç, insanı Allah'ı anmaya, O'nun sevgisini kazanmak uğruna sabır özelliğine sahip olmaya yöneltmektedir. Bu ise ruhun huzura, doyuma kavuşmasının, insan tabiatının yumuşamasının ve olumlu ahlâk özellikleri geliştirmesinin başlıca etkenidir.

Birçok kişi hayatı boyunca dürtülerinin kölesi olarak yaşar. Halbuki kendini denetleyip davranış ve düşüncelerini kontrol etmesi sayesinde birey, rahatlayacak hatta zevk alacaktır. Aynı zamanda karşısındaki insana acı verebilecek, onun aklını karıştırabilecek ya da öfkelenmesine yol açacak bir şey söylemekten de kendini alıkoyacaktır.

Kişi, oruç ibadetinin sabır ve irade gücünü motive etmesi sonucu kendi davranışlarını, duygularını, düşünce ve isteklerini denetleyebilir. Başka bir deyişle öz-denetim kavramıyla ifade edilen kişinin kendi davranışlarına hükmedebilmesi, kendi dürtülerini (örneğin cinsellik, saldırganlık, yeme-içme vb.) dizginleyebilmesi yetisi gelişebilir.²²¹

5.3.6. Oruç Diğerkâmlık İlişkisi

Oruç, insanın duygu ve düşüncelerini inceltir. İnsanı şefkatli, merhametli yapar. Oruç tutan insan, açlığın ne demek olduğunu, sürekli olarak açlık ve sefâlet içinde kıvrananların ıstırabını anlar; onlara elinden geldiğince yardım etmeğe çalışır.

Bireyler, oruç ibadetini olması gerektiği gibi tuttukları takdirde hemen akabinde insanlarla iletişim, dayanışma, paylaşım, yardımlaşma duyguları içerisinde davranırlar. Oruç tutan insan hem Allah'a hem insanlara karşı sorumluluklarını yerine getirme duyarlılığı içinde olur.

Oruç ibadeti, kamerî yıla göre düzenlendiğinden şemsî yıla göre her yıl on bir veya on iki gün daha önce gelmektedir. Oruçla zengin fakirin halini anlar, bilfiil açlığı tecrübe eder. Fakir kişi her mevsimde açlık sıkıntısı çekebilir. Böylece zengin kişi de değişik mevsimlerde fakirin halini anlamış olur. Nitekim Hz. Peygamber “ *Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu (düşmanına) teslim etmez. Kim, (mümin) kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Kim bir kardeşini sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarından*

²²¹ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2000, s. 576.

*birinden kurtarır. Kim bir müslümanı örterse (kusurunu) Allah da kıyamet günü onu (kusurunu) örter.*²²² Oruç tutan bireyler, Allah'ın nimet olarak kendilerine verdiği, ikram ettiği mal, para ve malî güçler gibi maddî nimetleri ihtiyaç sahibi olan isteyen ya da istemekten çekinen insanlarla paylaşmak zorunda hissederler ve akabinde de zekâtlarını, fitrelerini özellikle yardımlaşma ayı olan bu ayda verirler. Bununla beraber oruç ibadetinin motive ettiği fedakarlık ve sevgi merkezli paylaşım unsurları olan zekât ve infak sayesinde insandaki cimri ve bencil ruh hali etkisini yitirip insanda iyi, cömert, diğerkâm bir ruh hali gelişir. Bu tarz bir psikolojik yapı, hayatı çatışma ve ihtiraslardan uzaklaştırıp sevgi ve yardımlaşmaya sevk eder. Zayıf ve çaresizlere tam bir emniyet ve güven telkin eder. Ayrıca paylaşım esnasında bireyler, sevgi bağları kurarlar, toplumsal dengeyi sağlarlar. Kıskançlığı, düşmanlığı, başkasının elindekine göz koymayı, hırsızlığı, rüşveti haksızlığı azaltmaya çalışırlar. Dünya kazancı karşısında küçülmezler, bilakis yücelirler.

Toplumda psikolojik açıdan en sağlıklı kişiler, kendilerinden bir şey eksildiğini düşünmeden veren kişilerdir. Bu kişiler, kendinden bir şey vermenin insanı eksik bırakacağı yanılgısına kapılmazlar.²²³

İnsanların birbirlerini sevmelerine, birbirinin yardımına koşmalarına engel oluşturan konulardan birisi de hasetlik, cimrilik ve ihtiras gibi olumsuz duygulardır. *“Cimrilik insanın hamurunda vardır”*²²⁴ ve tedavi edilmesi gerekir, çaresi ise; rızkı taksim edenin Allah olduğuna, herkesin taksimine düşenden ne az ne de fazla olacağına, temelde bütün insanlarla insan olma açısından eşit yaratıldığına, yardım olarak verdiğinin, kendisinininkini eksiltmeyip bilakis artırdığına, bütün insanların Allah'ın iyali olduğuna içtenlikle inanmaktır. Ancak o zaman insan cimriliğin ne çirkin bir şey olduğunu, cimrilikle kimin malını kim adına hapsedmiş olacağının anlamını kavrayabilir. Bu yüzden İslâm sosyal düzeni bozucu nitelikteki bu kötü duygu üzerinde önemle durmuş ve *kurtuluşa ereceklerin ancak nefsinin cimriliğinden korunanların olacağını*²²⁵ vurgulamıştır. *Cimrilik edenler aslında Allah'ın verdiğinden cimrilik ederler*²²⁶. Bu yüzden bu hareketleri çok anlamsızdır. Ve cimrilik ettikleri Kıyamet günü

²²² Buhârî, *Mezalim*, 3.

²²³ Dowrick, Stephanie, *Sevginin Halleri*, çev. Gral Koca Ayrıntı Yay., İstanbul 2000. s. 173.

²²⁴ Nisa, 4/128.

²²⁵ Haşr, 59/9.

²²⁶ Tevbe, 9/76.

*boyunlarına dolanacaktır*²²⁷. *Onun için cimrilikleri, kendi aleyhlerinedir. Çünkü onlar da muhtaçtırlar ve gerçek zengin olan Allah'tır*²²⁸.

5.3.7. Oruç Alçakgönüllülük İlişkisi

Nefsini terbiye etmiş, elindeki nimetlerin Allah'a ait olduğunu ve acizliğini fark etmiş bir kişinin hayatında elbette bir takım değişiklikler olacaktır. Böyle bir insanın her şeyden önce dünya görüşü olaylar karşısındaki tepkileri ve yorumları farklılaşır. Zira böyle bir kişi, Allah'ın nimetleri olmadan yaşamanın imkansız olduğunu, açlığı yaşamak suretiyle uygulamalı olarak tesbit etmiş ve alçakgönüllü bir şahsiyete bürünmüş demektir.

Oruç tutan bir insan Allah'ın emri gereğince bol bol tasaddukta bulunur. Karun kompleksine kapılmayarak, malının imtihan konusu olduğunu şuurlunda olarak, bağımsız bir varlığa sahip olmadığını, verirken aslında Allah'ın malından verdiğini bilerek, Allah önünde insanlarla eşit konumda bulunduğunu, bütün insanlarla aynı kökten geldiğini ve aynı ortak gaye ile yaratıldıklarını ve daha önemlisi tekrar Allah'a döneceği bilinci ile verir

²²⁷ Âl-i İmran, 3/180.

²²⁸ Muhammed, 47/38. Diğer ilgili ayetler: Hadid, 57/24; Nisa, 4/37; Muhammed, 47/37, Kehf, 17/100.

ALTINCI BÖLÜM

HAC

6.1. Haccın Tanımı ve Tarihçesi

Hac kelimesi, Arapça HCC fiil kökünden gelir. Kur'ân-ı Kerim'de sık sık Siz, *“hadi bilginiz olan şey üzerinde tartışılırsınız. Ama bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışılırsınız...”*²²⁹ ayetinde de olduğu gibi “doğru bilgi için tartışmak”, “doğru bilgiyle delillendirmek” ve “ bilmek ve bilgi aramak” anlamlarında kullanılmaktadır. Istilah olarak ise Allah'ın Evi Kabe'yi ziyaret etmek demektir. O halde daha kelime olarak bile, hac ibadeti bilgi manasını taşır. Nitekim hac ibadeti, Zilhicce ayında yapılmaktadır. Hicce kelimesi de HCC fiil kökünden geldiği için “Bilgi Ayı” demektir. Diğer taraftan , hac esnasında ziyaret edilmesi gereken yerlerden birisi de Arafat Dağı'dır; çünkü Hz. Peygamber “Hacc, Arafattır”²³⁰ buyurmuştur. Arafat da, bilmek manasına gelen ARF Arapça fiil kökünden geldiğinden, “bilgi” demektir; “Bilgi Dağı” demektir.²³¹

Hac kelimesi İbranice'de “ hag ” şeklindedir; “ bayram ” anlamına gelen bu kelime²³² “ bir şeyin etrafında dönmek, dolaşmak ” manasındaki “ hvg ” kökünden türemiştir.²³³ Yine kelime olarak; ziyaret etmek, saygı duyulan büyük ve önemli bir şeye yönelmek, bir yere gidip gelmek, delil ile galip gelmek, gönülden istemek, kastetmek anlamlarına da gelmektedir.²³⁴ Hac sözlükte “ mutlak kasıt ” anlamındadır.²³⁵ İslâm Dininde ise, belli bir zaman diliminde belli fiilleri yerine getirmek gayesiyle belli bir yeri ziyaret etmek demektir.²³⁶

Tarihin her döneminde insanlar kutsal sayılan yerlere yolculuk edegelmişlerdir ve her dinde hac fenomenini hatırlatacak izlere rastlamak mümkündür. Eski Yunanlılarda Apollon'un Delfi'deki, Zeus'un Dodana'daki mabedi, Eski Mısır'da Siwa Vahasındaki Aman tapınağı, Hind'in Benares şehri, Ganj nehri, Gaya şehri, Yahudilerin

²²⁹ Âl-i İmran, 3/66.

²³⁰ Ebu Davud, *Sünen*, Kahire, 1951, Menâsik, 68.

²³¹ Bayraktar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s.57.

²³² Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, s. 124.

²³³ Harman, Ö. Faruk, “ Haccın Tanımı ”, *İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, XIV, s. 382.

²³⁴ Bayyigit, Mehmet, *Sosyo-kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 27.

²³⁵ Zuhaylî, Vehbe, “ Hac ve Umre ” *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1994, III, s. 403.

²³⁶ Gazali, *İhyâu ulûmi'd-din*, II, s. 462.

Kudüs'ü, Hristiyanların Kudüs ve Roma başta olmak üzere azizlerin mezarları birer hac merkezleridir. Bütün tarihî arkeolojik veriler bize aslında her dinin ibadet esasları arasında haccın varlığını göstermektedir. Fakat diğer dinlerin hiç birindeki hac anlayışı, İslâm dinindeki boyutlarıyla insanın manevî, ruhî, hissî ve metafizik bütün duygularını kuşatan evrensel bir eyleme dönüşmemiştir. İslâm'da hac insana derin bir iç tecrübe yaşatır.²³⁷

Hac, İslâm'ın beş esasından biridir. Hicretin 9. yılında farz kılınmıştır. Haccın farz oluşu kitap, sünnet ve icma ile sabittir.²³⁸ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: “Gitmeye gücü yetenlerin Kâbe'yi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. „²³⁹

Hac bilindiği gibi Hz. İbrahim'e kadar uzanan bir ibadettir. Kur'ân ve hadisler bize, Hz. İbrahim'in haccından, insanları hacca çağırmasından bahsetmekte²⁴⁰ Kâbe'nin ve hac menasikinin tarihçesine işaret etmektedir.

Hz. İbrahim Sâbiî dininden olan Bâbil halkına gönderilmişti. Hz. İbrahim'in Allah'ın dinini tebliğ hususundaki bütün gayretlerine rağmen Babil halkı sapıklıklarında ısrar ettiler. Hz. İbrahim'in, halkın ilahlarına kurban sunmak için şehirden çıktıkları bir günde putlarını kırması üzerine de onu cezalandırmak için ateşe attılar. Fakat ateş, bir bahçeye dönüştü. Bu mucizeyi görenlerden bir kısmı iman ettiler. Hz. İbrahim, onları ve ailesini Filistin'e getirdi ve Kudüs civarına yerleşti. Hz. İbrahim, eşi Sare'nin çocuğu olmadığı için bir cariye olan Hacer'le evlendi ve ondan bir çocuğu oldu. Allah, Hz. İbrahim'i imtihan için ihtiyarlık çağında sahip olduğu oğlundan ayrılmasını istedi. Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail ile birlikte Filistin'den yola çıktı. Uzun ve meşakkatli yoldan sonra Mekke'ye geldiler.²⁴¹ Hz. İbrahim, bu çorak vadide ailesini bırakma emri aldı ve geri döndü.

Kısa zamanda azıkları tükenen Hz. Hacer, çocuğunu bırakıp, bir can yoldaşı ve su bulabilmek için yakınlarında bulunan bir tepeye (Safa) çıkıp etrafa bakındı. Hiçbir şey göremeyince, bu sefer karşı taraftaki diğer bir tepeye (Merve) çıktı. Vadiye inince çocuğunu göremediğinden koşuyordu. Bu koşuşturma yedi kez tekrarlandı. Merve'ye son gelişinde susuzluktan ağlayan çocuğun ayaklarının dibinde bir suyun kaynadığını

²³⁷ Ak, M. Ali, “ Hac İnsanın Ölümü ve Dirilişidir ”, *Yol Kültürü Dergisi*, İSFALT Yayınları, Sayı: 9, Ocak 2001, s. 205.

²³⁸ Şentürk, Lütfi; Yazıcı, Seyfettin, “ Hac ” İslâm İlmihali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 282.

²³⁹ Âl-i İmran, 3/97.

²⁴⁰ Hac, 22/27-28.

gördü. Hz. Hacer, sevinçle koşup suyun kumlar arasında kaybolmaması için etrafını kumlarla çevirip havuz haline getirdi. Bu kaynak, günümüze kadar devam eden zemzem kuyusu oldu. O bölgeden geçmekte olan göçebe bir kabile (Cürhümüler) suyu görünce Hz. Hacer'den yerleşme izni istediler. Böylece onun ve çocuğunun bakımını üzerlerine alarak buraya yerleştiler.

Bir süre sonra Hz. İbrahim karısı ve oğlunu görmeye geldiğinde ikinci bir imtihan başlıyordu. Çünkü Hz. İbrahim'e rüyasında oğlunu kurban etmesi emrediliyordu. Hz. İbrahim oğluna konuyu açtığında o, babasından bu emri yerine getirmesini istedi.²⁴² Hz. İbrahim oğlunu Mina'ya götürüp kurban etmeyi düşündü. Yolda şeytan, Hz. İbrahim'i bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştı. Hz. İbrahim şeytanı taş atarak kovdu. Şeytan bu sefer Hz. Hacer'e musallat oldu. O da şeytanı taşladı. Bir sonuç alamayan şeytan, sonunda İsmail'i kurban olmaması için iknaya çalıştı. Fakat ondan da taşla karşılık gördü. Nihayet imtihan anı gelmişti. Küçük İsmail tam bir teslimiyete uzandı. Hz. İbrahim Allah'a bağlılık ve itaatin emsalsiz bilinciyle, oğlunu kurban etmeye yöneldi. Allah yolunda tereddütsüz fedakarlığın bu en yüksek nişanesine karşılık İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gökten bir koç indirildi. Bu bir imtihandı ve kazanılmıştı.²⁴³ Böylece kurban, insanın Allah için yaptığı fedakarlığın timsali olarak bütün ümmetlere farz kılındı.

Bu olaydan sonra, Hz. İbrahim Kâbe'yi yapmakla görevlendirildi. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail Allah'ın gösterdiği yerde Kâbe'yi inşa ettiler. Duvarlar yükselip yerden erişilmez bir hal alınca Hz. İsmail iskele olarak kullanılmak üzere bir taş getirdi. Hz. İbrahim'in ayağı bu taşta bir iz bıraktı. Bugün de “ Makam-ı İbrahim ” adlı ziyaretgah olan taş budur.

Tavafın başlangıç noktası olarak, Hacerü'l-Esved Kâbe'nin köşesine yerleştirildi. Hacerü'l-Esved'in tavafın başlangıç ve bitiş noktasını göstermesinin yanı sıra, onun temsilî bir manası da vardır. O aynı zamanda, Allah'la kul arasında üzerine el konarak ve hürmeten öpülerek yapılan bir akdin, biatin sembolüdür.²⁴⁴

Kâbe'nin inşaatı bittikten sonra, Allah hac için insanları çağırmasını Hz. İbrahim'e vahyetti. Bu ilandan sonra Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail Cürhimîlerle birlikte haccetti. Cebrail'in talimi ile bu ilk hac uygulamasından sonra Hz. İbrahim, oğlu

²⁴² Sâffât, 37/102.

²⁴³ Özek, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Sâffât, 37/103-107.

²⁴⁴ Bayyigît, *Sosyo-kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, s. 35.

Hız. İsmail'e yönetimi devrederek Filistin'e döndü. Hız. İbrahim bundan sonra da birçok kere gerek haccetmek ve gerekse ailesini görmek için Mekke'ye geldi.

Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'den sonra bu ilk usûl ve erkan birkaç asır böylece devam etmiş, Hız. İbrahim'den sonra gelen bütün peygamberler de haccetmişlerdir. Ancak Huzalıların Mekke'yi ele geçirmeleriyle İbrahimî din anlayışı ve dolayısıyla hac da gayesinden saptırıldı. Bu kabilenin reisi Amr b. Luhay Arap Yarımadası'nın sonunda bir yerden “ Hubel ” adlı bir putu getirerek onu, Kâbe'nin içindeki adak kuyusunun üzerine yerleştirip bütün insanlara buna tapmalarını emretmesiyle, Putperestlik dönemi başlamış oldu. Böylece Araplar da putlara tapmaya başladılar ve onları ilah edindiler. Zamanla Arabistan'da, putperestlik o kadar çok yayıldı ki Kâbe adeta putperest mabedi haline geldi.

Bununla beraber, Araplar arasında Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in öğretisini devam ettirenler de vardı; Kâbe'ye saygı, onu tavaf, hac, umre Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfe, kurban sunmak ve telbiye gibi. Bir farkla ki, o da, hac menasıkına ve dualara bir takım ilaveler ve şirk unsurları katarak bu ibadeti sürdürüyorlardı.

Cahiliye döneminde, İslâm'ın doğuşu yıllarında Kâbe ve çevresi, ticaret, eğlence, yarışma vb. faaliyet alanı niteliğine büründü. Bu durum, yani cahiliye hac adetleri Mekke'nin fethine, hatta haccın farz kılındığı hicretin dokuzuncu yılına kadar devam etmiştir. Çünkü fetihden sonra hicretin sekizinci yılında Mekke'de vali bırakılan Attâb b. Esid'in b aşkanlığında, Hız. İbrahim'in sünneti olarak hacceden Müslümanların yanı sıra, Müslüman olmayan Araplar da cahiliye adetlerine göre hac yapmışlardır. Ertesi yıl (Hicrî 9) ilk olarak İslâmî hac, Hız. Ebubekir'in hac emirliğinde ifa edilmiş, bundan sonra da müşriklerin haccetmeleri yasaklanmıştır. Hicretin onuncu senesinde ise, Hız. Peygamber ilk ve son haccını (haccetü'l-veda) ifa etmiş, haccın günümüze kadar değişmeyen esaslarını tesbit ve talim buyurmuştur. Yüzyıllar boyu aslî özellikleri korunarak devam ede gelen İslâmî hac, günümüzde her yıl milyonlarca müslümanın yerine getirdiği bir ibadettir.²⁴⁵

Hac, art arda gelen Zilhicce, Muharrem, Safer ve Rabû'l-evvel ayları olan haram aylarda yapılan bir ibadettir. Bu ayların haramlığı da zaten hac ile ilintili olmasındandır. Çünkü bu dört ay içinde savaş, kavga, kötülüğe sapma, eşler arasında cinsel ilişki haramdır.

²⁴⁵ Bayyigit, *Sosyo-kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, s. 36-37.

6.2. Haccın Önemi ve Etkisi

İnsanda bulunan duyguların, düşüncelerin, tasavvurların ve heyecanların neticesinin dışarıda müşahade edilen bir takım fiillerle ifade edildiği görülür. İşte ibadetleri de manevî olan dinî his ve heyecanların maddî şekillenişleri olarak ifade edebiliriz.²⁴⁶ Hac da dinî his ve heyecanın zirveye çıktığı bir ibadettir.

Günümüzde ilahî olsun olmasın bütün din ve inanç sistemlerinde “ ziyaret ” olayına rastlamak mümkündür. Ancak inanç sistemleri içinde hacca en büyük değeri veren İslâm olmuştur. İslâm, Hz. Adem’den beri var olan, Hz. İbrahim’le müesseseseleşen bu ilahî geleneğin zaman içinde uğradığı tahrifatı temizlemiş, onu aslî esaslarına kavuşturmuş ve artık değişmez kurallar halinde yeniden organize etmiştir. Bugün de Müslümanların hayatında en önemli olaylardan birisi muhakkak ki hacdır.²⁴⁷

Hac sadece bedenimizin seyahati değil, aynı zamanda ruhumuzun da seyahatidir. Belli bir zamanda belli zeminleri ziyaret etmek, mukaddes mekanların havasını teneffüs etmek, dinî hayat açısından birçok bereketi ihtiva eden bir faaliyettir. Zaman, mekan ve kardeş üçlüsü ile gönüller derinlik kazanmakta, “ imanın tadı ” hissedilir hale gelmekte aşkın olanla temasın getirdiği huzur hali yakalanmaktadır.²⁴⁸

Kişinin hayatında hem malı hem de bedeniyle gerçekleştirdiği bir ibadet olan hac, insanın bütün varlığını ilgilendirir ve bu haliyle küllî bir teslimiyetin ifadesidir.

Hac belirli bir zamanda ve belirli bir mekanda gerçekleşen bir ibadet olduğu için insanlara zaman ve mekan mefhumunu, dünyada her şeyin belli bir düzen içinde gerçekleştiği şuurunu kazandırmaktadır.

Hac ibadeti, bir bakıma hem İslâm’daki diğer ibadetlerin topluca bir arada sergilenişi görünümünde olup; hem de namaz, oruç ve zekât ibadetlerinden izler taşır. Hacca giden insan namazlarda yönelip durduğu Allah’ın evine bizzat gelmiş, namazda yaşadığı Allah’la buluşma şuurunu daha yakından hissetmeye başlamıştır. İhrama girmek, namazdaki iftitah tekbiri mesabesindedir; her ikisinde de dünya arkada bırakılmaktadır. İhramlının özel günlerinde birtakım dünyevî zevklerden geri durması da oruç ibadetini çağrıştırır. Hac bir yönüyle de toplumsal bütünleşme, kaynaşma ve arınmanın gerçekleştirilmesidir.

²⁴⁶ Pazarlı, *Din Psikolojisi*, s. 183.

²⁴⁷ Bayyigit, *Sosyo-kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı*, s. 27.

²⁴⁸ Kara, Mustafa, “ Allah’ın Evine Gitmek Muhammed’in Gül Bahçesine Girmek ” , *Yol Kültürü Dergisi*, İSFALT Yayınları, Sayı: 9, Ocak 2001, s. 39.

Mahşer gününde ve temiz niyetle Allah'ın huzuruna çıkar gibi bütün lezzet, şehvet ve arzulardan sıyrılarak, bütün dünyevî bağlardan uzaklaşarak, yaratılışın en başındaki temiz fitrata dönüşü simgeleyen bir kıyafete bürünmesi demek olan ihram²⁴⁹, insanın aslî haline dönmesini simgeler. İhramın beyazlığı sadece saflığı simgelemekle kalmaz, aynı zamanda manevî ölümün de alameti sayılır. Zahirî, sosyal ve sınıfsal ayrımları ortadan kaldırarak “ben” kavramı yerine “biz” kavramını ortaya çıkarır.²⁵⁰

İnsan, yeryüzünde Allah'ın elini sembolize eden Hacerü'l-Esved üzerine elini koyarak, her dönüşün başlangıcında Allah'a olan bağlılığının akid ve yeminini tamamlar.²⁵¹ Tavaf hareketi saatin ters yönündedir. Zira bu ibadeti ifa ederken insan zamanın aşağıya doğru akışının bir sonucu olarak kendi içinde tahakkuk etmiş olan bütün kusurları ve düşüş sürecini tersine çevirmektedir. Tavaflar, ibadetin anlamını içselleştirir.

Tavaf, kişiye her şeyin bir başka şey etrafında belli bir düzen içinde döndüğü ve insanın da bu kozmik düzenin bir parçasını teşkil ettiği şuurunu kazandırır.

İnsan, Allah'ın rahmet ve lütfunu talep etmek için, nefse hoş gelen alışkanlıklardan yüz çevirip, rahat ve zevklerini terk ederek, olanca gücü ile Safa ve Merve arasında koşar. Bu hareketten amaç tavaf ederken Hacer gibi, Makam-ı İbrahim'de, İbrahim ve İsmail gibi Allah'a teslim olmayı sembolize eder.²⁵² Sa'y, kişilerin sırf Allah istediği için katıldığı bir yürüyüştür, insanlar bu sayede kendisi gibi aynı yola girmiş, aynı niyet ve duygularını taşıyanlarla beraber koşmanın ne demek olduğunu fark eder. Sa'y sırasında “ hervele ” denilen çalımlı ve hızlı yürüyüş, niyet ve duygu bütünlüğüyle kaynaşmış ümmet ruhunun azametini yansıtır.

Arafat'ta diğer insanlarla bir arda bulunan, kıyafetleriyle artık bu dünyayı terk ettiğini gösteren Müslüman haşr ve hesaba çekiliş sahnesini temsilî şekilde yaşayarak sorumluluğun ve hesaba çekilmenin idrakine varır.

Haccın sosyal bir boyutu da vardır. Hac başta inananların bir güç gösterisi mahiyetindedir. Hac'da dünyanın dört bir tarafından gelen insanlar, birbirlerinin yanında ve arkasında olduklarını, birbirlerini desteklediklerini münasip bir dille başkalarına göstermiş olurlar. Hac bu dayanışma ruhunun canlı tutulmasının bir vesilesidir. Yani hac ibadetine geçici olarak da olsa İslâm dininin birleştirme gücünü görmek bu sosyal bütünleşmede ona bağlı olarak gelişen ahlâkî değerler en belirgin

²⁴⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 239.

²⁵⁰ Şeriati, Ali, *Hac*, Şura Yayınları, İstanbul 1991, s. 25.

²⁵¹ Şeriati, *a.g.e.*, s. 53.

²⁵² Şeriati, *a.g.e.*, s. 63.

özellikleriyle yaşanır. Görüşüp tanışmaya vesile olması yanında hac, bir yönüyle de üretilen bilginin tanımının yapılacağı uluslar arası bir fuar niteliği de taşır. Hatta İslâm alimlerinin biyografileri incelendiğinde; onların Hac esnasında diğer birçok alimle tanıştığı, bu vesile ile çeşitli fikir ve eserlerden haberdar olduğu, birçoğunun ilmî hayatında gelişmeler meydana geldiği görülür. Kitap basımının ve iletişim imkanlarının çoğaldığı günümüzde de hac seyahatinin bu ilmî fonksiyonu önemini korumaktadır.²⁵³

Hac inanan bir kimsenin inanç kökleriyle bağlantısını tazelemesi bakımından önemlidir. Hac’da, Hz. Peygamber ve arkadaşlarının tevhid ve adaleti hakim kılma mücadelesi, bu süreçte yaşanmış acılar, adeta bir film şeridi gibi bu kutsal mekanları ziyaret eden kişinin gözünün önünden geçer.

Hac, insanın Allah katındaki bilgisini ve imanını tecrübeye koymasındır. Şöyle ki; hacı, “Allah’ın Evi” olan Kâ’be’yi ziyaret etmekle fiilen Allah’ı orada görmüş ve ziyaret etmiş olur; İlâhî Huzur’a kabul edilmiş olur. Hac Allah’ın cemalini manen müşahededir.

Hac ibadeti aynı inanışta bir araya toplanmış insanlarda belirli bir dinî heyecan yaratır. Bu heyecan çok bilinçli olmayan insanlarda muhayyile ve tasavvurane şekilde gelişirken aydın ve bilinçli insanlarda iradeyi kuvvetlendirme şeklinde kendini gösterir.

Hac’da çeşitli renk ve dilden, muhtelif ırk ve fizikî çevreden gelen, çeşitli kültür çevresinden insanlar birbiriyle kaynaşma ve görüşme fırsatı bulurlar. Bu fırsat da, onların birbirlerinden bazı şeyler öğrenmelerini ve fikir alış-verişini sağlar. Nitekim büyük medeniyetler çeşitli ırk ve çevre insanların türlü nedenlerle bir araya geldikleri ortamlarda oluşmuştur. Bunun en bariz misali Yunan, İslâm ve Hind medeniyetleridir. Netice olarak, hac ibadeti, gerek bilgiyi temsil etmesi ve gerekse bilginin aktarılması ve geliştirilmesine vesile olması yönünden çok önemli bir ibadet çeşitidir.²⁵⁴

Hac ibadetini sadece ekonomik ve maddî açıdan izah etmek zordur. Eğer insanlar, turistik seyahat veya alış-veriş amacıyla ziyaret düşünselerdi, dünyanın çok daha güzel ve lüks yerleri vardır. İşte hac ibadetinin diğer ziyaretlerden farkı, seyahat ve turizm dünyasında bir benzeri olmayan eşsiz bir seyahat olmasıdır. Çünkü diğer ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetinde de esas olan Allah ile kul arasındaki ilişkidir,

²⁵⁴ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s. 59.

yoğunlaşma, nefsin terbiye edilmesi ve ahlâkın güzelleştirilmesidir. Her insanın dünyadaki bütün manevî yolculuğunun bir özetidir.²⁵⁵

6.3. Haccın Ahlâkî Boyutu

Hac malî ve bedenî bir ibadettir. Namaz, oruç, zekât, kurban, sadaka, sabır, tekbir, zikir, şükür, fikir, tesbih, dua gibi çok yönlü ibadetleri içerisinde barındırdığı için insanın güzel ahlâk sahibi olmasında çok önemli bir yere sahiptir. Hac bir sabır eğitimidir. Birçok meşakkat ve zorluklara katlanarak ictimaî şuura ulaşan hacılar, aile, cemiyet, din, dava, iyilik, güzellik ve insanlık için her türlü meşakkate katlanırlar.

Hac esnasında hiçbir şeye zarar vermemek esas olduğundan, insanın çevresiyle ilişkisinde son derece dikkatli davranması gerektiği ortaya çıkar. Bu husustaki titizliğin ölçüsü, Kur'ân-ı Kerim'deki yasaklardan ve bu yasakların çiğnenmesi halinde verilecek cezaları bildiren ayetlerin açık üslûbundan anlaşılmaktadır.²⁵⁶ Özellikle bitki ve hayvan türünden canlılara karşı gösterilmesi gereken hassasiyet, kişiye başka zamanlarda kazanamayacağı ölçüde duyarlılık sağlar. Bunun yanında öfkelenmemek, kimseyi incitmemek ve güler yüzlü olmak gibi ahlâkî davranışlar da haccı gereği gibi yerine getirenlerin elde edecekleri manevî kazançlar arasında yer alır. Sonuç olarak; hac esnasında insan daha önce teorik olarak haberdar olduğu, fakat yaşamadığı bir dizi ahlâkî özellikler kazanır, sahip bulunduğu olumlu niteliklerde ise daha çok sebat ve güç kazanır.

Ahlâk ile ilgili tutum ve davranışlar bir şuur meselesidir. Şuur ise, kendinin farkına varma, kendi benliğinden haberdar olmaktır. Hac ibadeti içerisinde şuur hali çok önemlidir. Çünkü yapılan ibadetin farkında olunması insana mutluluk ve haz verecektir.

İslâm dininde dünya ve ahiret hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olan hac, samimi ve ihlaslı bir şekilde yerine getirildiği zaman, insanı günahlarından arındırır. Allah katındaki derecesini yükseltir, cenneti kazanmasına vesile olur, kişiyi ahlaken olgunlaştırır.²⁵⁷

Hac ibadeti, insanın kalbini Allah aşkıyla dolduran psikolojik bir eğitimidir. Çünkü hac, insanın hem malı hem de bedeniyle ifa ettiği bir ibadet şekli olup, tümüyle Allah'a teslimiyetin ifadesi, bireysel planda da nefsî bir eğitimidir. Mesela zorluklara,

²⁵⁵ Lekesiz, Ömer, “ Mescid-i Haramdaki Simgeler ve Anlamları” *Yol Kültürü Dergisi*, İSFALT Yayınları, Sayı: 9, Ocak-2001, s.59.

²⁵⁶ Bakara, 2/158.

²⁵⁷ Özbuğday, Şükrü, “ Haccın Hikmetleri ve Faydaları ” , *Diyanet Aylık Dergisi*, Sayı: 146, Şubat 2003, s. 8.

sıkıntılara göğüs germe, sabır, fedakârlık, paylaşma, yardımlaşma ve kardeşlik duygularının gelişimi ve öğretimidir.²⁵⁸

Hac ibadeti ferdin inanma ve sığınma dürtülerinin en doruğa çıktığı bir ibadet şeklidir. Hac ibadetini yerine getirme sırasında, insanların karşılaşmış olduğu obje, kavram ve mekanların, o insanların şahsiyetlerinin değişmesi, ahlâklarının güzelleştirilmesi ve inançlarının sağlamlaştırılmasında önemli bir yer tuttukları gerçektir. Kısaca hac ibadeti, dinî-ahlâkî değer ve normlarla alakalı olduğu için, hem ferdin iradî yönünü hem de sosyal yönünü etkilemektedir.²⁵⁹

Mukaddes mekanlarda, binlerce insanın katılımıyla müşterek dua ve duygularla yüklü olarak müşterek şuur ve heyecan içinde ifa edilen hac ibadeti, insanların gönüllerine, benliklerine nüfuz etmekte, inanmış kalpler, mana ve şahsiyet bazında adeta yeniden yapılanmaktadır.

Hac bir taraftan Allah’a iman, tevhid inancı, peygamberlere iman, ahiret inancı gibi inanç esaslarını pekiştirdiği gibi, diğer taraftan da Müslümanlara takva, sabır, sevgi, saygı, kardeşlik, fedakârlık, cömertlik vb. ahlâkî güzellikleri kazanma ve yaşama imkanı sunar. Bu yönleriyle hac, hem akaid, hem ibadet, hem de ahlâk dersleri yoğunlaştırılmış olan bir eğitim merkezidir.

6.3.1. Hac Vicdan İlişkisi

Sözlükte “bulma, bir şeyi bir halde görme, duygu ve kalp ile hissetme” gibi manalara gelen vicdan, terim olarak insanın kalbine doğan gizli bir his olup iyilik işlemekten hoşlanan, kötülük etmekten huzursuz olan, iyiyi kötünden ayıran ve seçici bir yapıya sahip olan duygudur. Yaratıcı, insanın yaratılışına, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini ve yararlı ile zararlıyı birbirinden ayıracak bir meleke vermiştir. İşte insandaki bu seçici ve ayırt etme melekesine vicdan denir.²⁶⁰

Vicdan, insanı hayvandan ayıran, belli norm ve değerlere sahip kılan, kendisi ve diğer insanların hakkına riayet etmesini sağlayan, fiil ve davranışlarını beşerî planda hür iradesiyle gerçekleştirmesini temin eden bir olgunluk derecesidir.²⁶¹

İnsanlar bir ufuktan diğerine akan beyazlar içinde yok olur, adeta ölmeden önce ölümü ve ahiret hayatını yaşarlar. İhram süresince toplumsal barışı ve bütünlüğü bozucu, bencilliği uyandırıcı, geride bırakılan geçici haz ve menfaatleri hatırlatıcı

²⁵⁸ Özbuğday, *a.g.e.*, s. 145.

²⁵⁹ Uysal, Veyssel, *Psiko Sosyal Açıdan Oruç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 24-25.

²⁶⁰ Karaman, (Komisyon) , *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 693.

²⁶¹ Uysal, *a.g.e.*, s. 157.

mahiyetteki her türlü her türlü eşya ve fiiller yasaklanmıştır. Arafat vakfesi, insanın dünyaya ayak basışını ve kıyamette Allah'ın huzurunda bekleyişini hatırlatır. Hac ibadeti, ruhun Allah'a yükselişini temsil ettiğinden, Kabe hedef değil, belki sonsuzluğa ve bu manevî atmosfere geçişin başlangıcıdır. Kabe etrafında dönerek gerçekleştirilen tavaf, kainatın ve yaratılışın özeti, teslimiyetin ve ilahî kadere boyun eğişin sembolü sayılır. Koşmak anlamına gelen sa'y, bir canlılık, bir arayıştır. Hacda sembolik davranışlar şeklinde gözüken her ibadetin ve şeklin bir anlamı, insanı eğitici ve bilinçlendirici bir yönü vardır. Bu bağlamda hac, bireyin kendisini önce Allah'a sonra da insanlara karşı sorumlu hissetmeye motive ederek kişinin insanlık ailesine karşı ahlâkî bir tutum ve vicdan muhasebesi geliştirmesine katkıda bulunur.

6.3.2. Hac Tevbe İlişkisi

Sözlükte “dönmek, vazgeçmek” anlamlarına gelen ve daha çok Allah'a dönme ve yönelmeyi ifade eden tevbe, günah ve hataların verdiği iç sancısı ve kötü huyları iyi huylarla değiştirmektir.

İbadetlerin bir kısmı belirli bir mekan unsurunu gerektirir: Namaz ve hac gibi. Oruç ve zekâta olduğu gibi de bir kısım ibadetlerde de mekan unsuru yoktur. Namaz ve hacdaki en önemli mekan unsuru Kâ'be'dir; namazda ona yönelinir; hacda bizzat orada olmak gerekir. Kâ'be, “Allah'ın Evi” olarak da adlandırılmasından anlaşılacağı üzere, Allah'ın orada hâzır ve nâzır olduğunu sembolize eder. Aslında Allah sadece Kâ'be'de değil her yerde hâzır ve nâzırdır. Kâ'be, ibadetin mekânî unsuru olarak belirlenmesiyle özel bir öneme hâizdir. Bu da, namazla günde beş vakit, hacca en az yılda bir kere, insanı Allah'ın her yerde hâzır ve nâzır olduğunun şuuruna erdirmek içindir. Şüphesiz Allah mekandan münezzehdir. Fakat bu münezzehlik Allah'ın zatı itibariyledir. Allah, yaratan, yaşatan, öldüren vs. olarak isimleri ve fiilleriyle kâinatta hâzır ve nâzırdır.²⁶² Bunu bilen insan hacda Allah'ın her an hâzır ve nâzır olduğunu tekrar hatırlayarak geçmişte yaptığı günahlardan dolayı af dileyip bundan sonra da her an bu şuurla Allah'a iyi bir kul olma yolunda ilerleyecektir. Dolayısıyla iyi bir ahlâka sahip olacaktır.

Hz. Peygamber “günahkârların en hayırlısı tevbe edenlerdir” buyurmuştur. Yani her insan günah işlemeye meyillidir. Önemli olan hiç günah işlememek değil, günahla ısrar etmemektir. Hac, kişinin Allah'a doğru yolculuğu ve yükselişidir. Hac sırasında kılınan toplu namazlar, Müslümanları heyecanlandırır. Müslümanlar,

²⁶² Bayraktar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s.10.

ibadet vazifelerinden daha çok zevk alırlar. Gözyaşları içinde, Yüce Allah’a yalvarırlar. Bütün günahlarına tevbe ederler. Böylece günahlarından arınmış olurlar. Nitekim Hz. Peygamber, hac ibadetini gereği gibi yerine getirenlerin yeni doğmuş bir bebek gibi günahsız olacaklarını müjdelemiştir.²⁶³

Hac ibadeti esnasında, haccın hikmetlerine nüfuz edebilen insanlar eski hata ve günahlarından arınarak hayata yeni bir canlılık ve şuurla dönerler. Geçmişteki hatalarından öyle bir dönerler ki; hac onların hayatlarında kalıcı etkilere sahip bir dönüm noktası olur.

Haccın önemli bir boyutu, mahşeri andırmasıdır. Farklı dil, ırk, bölge ve kültürlerle, sosyal konum ve ekonomik güce sahip insanların eşit statüde ve aynı renk ve tip elbiseler içinde toplanmasıdır. İnsanların akın akın koşturması ve topluca ibadet etmesi, bir bakıma ahirette Yaratıcının huzurunda dirilişi ve toplanışı hatırlatır. Hac ibadeti, insanı ahiretteki bu diriliş ve toplanmaya hazırlar., bu bilinci kazanmasında ona yardımcı olur. Zira hacca gidecek kimse birtakım hazırlıklarda bulunmalıdır.

Hacca gidecek olan kimse her türlü kul haklarını ödemeli ve bütün günahlarından halisâne tevbe etmelidir. Çünkü Hz. Peygamber “ *Her insan hata eder. Hata işleyenlerin en hayırlıları tevbe edenlerdir.* ” buyurmuştur.²⁶⁴

İnsanın evinden çıkıp, Kâ’be yoluna düşmesi, ona, her an adım adım ahirete yaklaştığını, ömrünün tükenmekte olduğunu hatırlatırken, Kâ’be’ye yaklaşıncı elbiselerini çıkarıp ihrama girmesi, bir gün kefeni sarılacağını, bunun için üzerindeki günahları elbisesini çıkardığı gibi çıkarmasını hatırlatır. Tavafta Kâ’be’yi hedef alarak insanlar arasında koşması, Allah’la buluşmanın ve mahşerin yakın olduğunu bilmesine vesile olmalıdır. Bütün bunları idrak eden insan ise yapmış olduğu günahlardan dolayı büyük pişmanlık duyarak bir daha yapmamak üzere tevbe etmelidir.²⁶⁵ Zira kendisine çeki düzen vermeyip yine eski isyanına dönenlerin bu yolculukta ellerine yorgunluk ve zahmetten başka bir şey geçmez.

6.3.3. Hac Şükür-Vefa İlişkisi

Sözlükte “karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek” anlamlarına gelen şükür, ahlâk kavramı olarak “yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilip makbule geçtiğini dile getirmek, iyilik edeni övmek nankör olmamak” demektir. Kişi,

²⁶³ Buhârî, Hac 4.

²⁶⁴ Tirmîzî, *Kıyame*, 49.

²⁶⁵ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s.62.

Allah'ın lütuf ve nimetlerini dile getirir ve O'nu överse şükretmiş olur. Ancak esas şükür, verilen nimetleri yerli yerince kullanmaktır. Bu da nimeti bilme, elde edilen nimetten dolayı sevinç duyma, nimete karşılık olarak yapılması gerekeni dil, beden ve kalp ile yerine getirmek suretiyle olur.²⁶⁶ Nitekim hac ibadetinde bütün bu unsurlar mevcuttur.

İslâm'ın evrensel ve alemşümul boyutunun somut olarak yaşandığı hac ibadetinde Müslümanlar, ifa ettikleri vazife ve ibadetlerin tazammun ettiği remzî ve sembolik anlatımlarla nefislerine ve şeytana karşı oluşlarını, Allah yolunda daim ve kaim olduklarını ifade etmekte, bu duygu ve şuur içinde olduklarını sayısı milyonları bulan topluluklar içinde ilan ve izhar etmektedirler.²⁶⁷ Böylece hacca giden kimse, kendisini bu makamlara ve mertebelere ulaştırdığı için Allah Teâlâ'ya bir nev'i şükrünü eda etmektedir.

Müslüman ömrü boyunca günde beş defa namaz kılmak için Allah evini (Kâbe'yi) ziyaret etmeyi en büyük manevî zevk olarak telakki eder. Hem Hac'da önemli olan sadece bir fiilin yapılması değil onun özel bir amaçla, yani Allah'ın emrine uymak niyetiyle yapılmasıdır. Dolayısıyla haccın en önemli psikolojik yönlerinden biri de insanların, Allah'ın emri olduğundan yurtlarını, ailelerini, dostlarını ve mallarını terk etmeye, bazı arzularına karşı koyup sıkıntıları göğüslemeye hazır olduklarını yani vefalarını göstermeleridir.

Şükür, nimetin sahibinin Allah olduğunu bilip O'nu yüceltmek; Allah'ın bir ve ortaksız olduğuna inanmak; var olan her şeyin Allah'tan olduğuna samimiyetle inanç duymaktır.²⁶⁸ Bu noktada hac ibadeti, minnet, övgü, şükür ve vefa duyguları içerisinde Allah'ı yaratılmışlara ait bütün noksan sıfatlardan uzak kılmak ve O'nun ismini, adını ve şanını yüceltmek; O'ndan başka ilah olmadığını ifade etmek ve O'nu hamd, övgü, minnet duyguları içerisinde anmayı mümkün kıldığı için şükrün özüne kişiyi yaklaştırır.

Hac esnasında çeşitli münasebetlerle yapılan dualar sadece Allah'a teslim olmanın ve şükretmenin özlü bir ifadesidir.

6.3.4. Hac Doğruluk Dürüstlük İlişkisi

Doğruluk, insanın inancında, özünde, sözünde, niyetinde, sözleşmelerinde, ticaretinde kısaca bütün fiil ve davranışlarında doğru dürüst olma, hakkı gözetme, adil

²⁶⁶ Karaman, (Komisyon) , *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 622.

²⁶⁷ Yılmaz, M. Nuri, “ Hac ve Hikmetleri ”, *Diyanet Aylık Dergisi*, Sayı: 64, Nisan 1996, s. 1.

²⁶⁸ Gazzâlî, *Kimya-ı Saadet*, s. 729.

ve samimi olma halidir. Hile, yalan, batıl, iki yüzlülük, riya ve sahtekârlık doğrulukla bağdaşmaz. Doğruluk kavramı Kur’ân ve Sünnette “sıdk, ihlas, istikamet ve hak” kavramları ile ifade edilmiştir.²⁶⁹

*Kim Allah için hacceder de kötü söz ve davranışlardan ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, (kul hakkı hariç) annesinin onu doğurduğu günkü gibi (günahlarından arınmış olarak hacdan) döner.*²⁷⁰ Yani kişi hac seyahatinden tertemiz bir kalple, tertemiz bir yoldan hayır işlere karşı azimetini her zamankinden daha kuvvetli, şer kuvvetlerin tahrikine karşı daha sağlam bir halde dönmektedir. Haccın Allah katında kabul derecesi ne kadar fazla ise, normal hayattaki canlı tesiri de şüphesiz o kadar fazla olacaktır.

Hac’da insan, tabiatında yer alan kötü eğilimleri ve bunlar vasıtasıyla kışkırtmaya çalışan şeytanın etkilerini ortadan kaldırmak ve böylece benliği tam manasıyla tasfiye etmek suretiyle akıl ve iradeyi yüceltip, kişilikte hakim duruma geçirmek için, kötülüğün sembolü olan şeytana karşı adeta savaş açar.²⁷¹ Yani şeytanı temsil eden sütunların taşlanması ile bu ibadetin sadece zahirî bir eylem değil de, aynı zamanda içindeki şeytanla (nefsiyle) derunî mücadele için haricî bir destek demektir.

Şeytan taşlama, nefsi kötü huylardan arındırmak için terbiye etmenin gerektiğini bildirdiği gibi, hacc esnasında canlı hiçbir şeyin öldürülmemesi, gerçek ve ölümsüz hayatın ahiret hayatı ve orada insanın ebedî kalacağına işaret eder.²⁷²

Hacca giden kişi, ihrama girerken büründüğü elbiseyle, kabre girerken bürüneceği kefenin benzerliğinin farkında olarak artık bir bakıma dünya dışı bir düzene ayak uydurduğunu hisseder. İhrama giren kişi, bu kıyafetin içinde bulunduğu sürece, kendisine diğer zamanlarda meşru olan bir dizi davranıştan uzak durmak zorundadır. Bu program dışı hayatı, kişinin alışkanlıklarından ve bağımlılıklarından kurtulmasına ve kendisiyle hesaplaşmasına imkan tanıyan önemli bir fırsattır. Bütün bunların bilincinde olan kişi ise elbette bundan sonraki yaşamında doğru dürüst bir birey olarak yaşamını sürdürmeye gayret eder. Yalan söylemez, kimseye iftira atmaz, emanetlerine ve ahidlerine riayet eder.

²⁶⁹ Karaman, *a.g.e.*, s. 127.

²⁷⁰ Buhârî, Hac 4.

²⁷¹ Hökelekli, *DinPsikolojisi*, s. 240.

²⁷² Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s.63.

6.3.5. Hac Sabır İlişkisi

Hac bir sabır eğitimidir. Birçok meşakkat ve zorluklara katlanarak ictimâî şuura ulaşan hacılar, aile, cemiyet, din, dava, iyilik, güzellik ve insanlık için her türlü meşakkate katlanırlar.

Hac esnasında hiçbir şeye zarar vermemek esas olduğundan, insanın çevresiyle ilişkisinde son derece dikkatli davranması gerekir. Bu husustaki titizliğin ölçüsü, Kur'ân-ı Kerim'deki yasaklardan ve bu yasakların çiğnenmesi halinde verilecek cezaları bildiren ayetlerin açık üslûbundan anlaşılmaktadır.²⁷³

Hac, art arda gelen haram aylarda yapılan bir ibadettir. Bu ayların haramlığı da zaten hac ile ilgili olmasıdır. Çünkü bu dört ay içinde savaş, kavga, kötülüğe sapma, eşler arasında cinsel ilişki haramdır. İhramlı için konulan yasaklar, hiç kimseye hatta haşerelere bile zarar vermeme, bütün yaratıklara şefkat ve merhamet, insanı sabretmeye alıştırmaya, kısaca kişiye düzenli ve disiplinli yaşama melekesi kazandırır. Hac'daki yasaklardan kaçınma konusunda sebat eden insanlar, kuvvetli bir iradeye sahip oldukları için başka insan ve toplumların esiri olmayacaklardır. Kuvvetli şahsiyet yapıları ile pasif değil, güç sahibi birey ve toplumlar olacaklardır.²⁷⁴ Bu nedenle sebat ve azim gücünü motive eden hac ibadeti, kuvvetli bir irade gücü ile beraber bütünleşmiş bir şahsiyet yapısının oluşmasında da etkin olacaktır.

Gelmesi elde olmayan, kaldırılması mümkün olmayan belaları sükunet içerisinde karşılamak, ibadetlerde devam göstermek, isyan ve hatalara dönmek hac ibadeti ile mümkün olmaktadır.

Hac ibadeti, hem sabır eğitimi niteliği taşıyan hem de güçlülere direnç noktasında bireye güç ve dayanıklılık sağlayan bir ibadettir.

6.3.6. Hac Diğerkâmlık İlişkisi

Türkçede özgecilik kelimesiyle de ifade edilen “diğerkâmlık”, başkalarını düşünmek, onların hukukunu korumak hususunda özverili olmak, başkalarının hukuku konusunda fedakâr ve feragat sahibi olmak demektir.²⁷⁵

“İslâm'ın beş temel esasından biri olan hac; İslâm'ın evrenselliğini, birlik ve beraberliğini, ırk, renk, cinsiyet, dil, ülke ve kültür ayrımı yapmadan müminlerin kardeşlik ve eşitliğinin temsil edildiği bir ibadettir.”²⁷⁶

²⁷³ Bakara, 2/158.

²⁷⁴ Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 160-161, 168.

²⁷⁵ Karaman, Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 121.

Hac, dünya üzerindeki bütün Müslümanların birlik ve beraberliğinin sembolüdür. Aynı dine aynı Allah’a inanan milyonlarca insan, Kabe’nin çevresinde toplanırlar. Irk, renk, dil ve millet ayırımına bakmadan birbirleriyle kucaklaşırlar. Birbirlerinin dertlerine ve sevinçlerine ortak olurlar. Dünya Müslümanlarının ortak problemlerini tartışırlar.

Hac ibadetinde insan, İslâm’a gönül vermiş olmanın mutluluğunu daha yakından idrak eder. Yeryüzündeki bütün Müslümanlarla birlikteliğin şuuruna erer. Dünyanın çeşitli bölgelerinden adeta her biri bir temsilci ve gözlemci sıfatıyla Mekke’ye akın eder. Mikat denilen belirli sınırlarda dünyevî farklılığı temsil eden elbiselerini çıkarıp hepsini birleştiren ihram elbiselerini giyerler. Artık “ ben” yok, “ biz” vardır.

Hac, Hz. Peygamber döneminde Müslümanların yıllık toplantısı niteliğinde idi. Hac, insana İslâmî-insanî bilgiler öğreten çok büyük ve geniş bir üniversitedir. Dünya Müslümanlarının bir araya gelerek birbirlerinin dertleriyle ilgilendikleri ve ortak çözüm yolları aradıkları yıllık bir kongredir.

Hac ibadeti, Hz. Peygamber’e, O’na yardım eden kimselere ve Kur’ân’a tabi olan insanlara karşı sevgi ve bağlılığı artırmaktadır. Dünyanın her tarafındaki Müslümanlara karşı kardeşlik duyguları uyanmakta hacıların gönüllerinde İslâm’ın yüce prensiplerine uyma istek ve gayreti artmaktadır. İşte bütün bu duygular insanların ruhu üzerinde derin tesirler bırakmaktadır. İnsanın Allah’a olan ibadet aşkı artmaktadır.

Hac ibadeti esnasında hesap gününün, bütün mülkün ve nimetlerin sahibinin Allah olduğunu düşünen birey, gerçekte kendisinin sahip olmadığı nimetleri harcama noktasında cimrilik edemez. Dolayısıyla kendisine emanet edilen mülkü Allah’ın yarattığı bütün varlıklarla harcayabilir.

Hac ibadeti bireyin kendini aşma tecrübesini düzenli olarak yaşamasını sağlar. Kendini aşma, kişinin sadece kendisiyle meşgul olmayı bırakıp kendini başkalarına, işine, bir davaya adayabilmesi demektir. Zaten ibadet, kişinin kendisini daha aşkın bir varlığa adanmasının sonucudur. Hac bize bütün insanlık için en güzel nimet paylaşımı olan, dua etmeyi öğretmektedir.

²⁷⁶ Karagöz, İsmail; Keskin, Mehmet; Altuntaş, Halil, *Hac İlmi Halî*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 21.

6.3.7. Hac Alçakgönüllülük İlişkisi

Hac esnasında günlük giysilerden soyunup, bembeyaz lekesiz ihram örtülerine bürünen insanlar her türlü gösterişten uzaklaşmayı, ziynet ve servetle böbürlenmemeyi, insanlar arasındaki eşitliği, ölümü ve ötesini hatırlamayı fiilen yaşayıp öğrenirler. Kötü arzu ve alışkanlıklarından da sıyrılıp, tertemiz yeni bir yaşayışa başlama iradesini de sergilerler.

Hac’da birey, Allah’ın huzuruna gelip, O’nun hesap gününün sahibi olduğunu tasdik ederken, Allah hesaba çekmeden kendisini hesaba çeker; kendi hata ve eksiklerini sorguya çeken insan, kendi hata ve eksiklerini görerek kusursuz olanın sadece Yüce Yaratıcısı olduğunun farkına varır. Bu anlayışla birey, Allah’ın huzurunda O’nun isim ve sıfatlarındaki mükemmelliği kavradım; kendi kusurlarımın, eksiklerimin farkına vararak O’nun eşsizliğini tasdik ederim demektedir. Bu nedenle birey yine kusurlarının farkına vararak ideal olmadığını anlar ve Allah huzurunda alçakgönüllü olmayı öğrenir. Bunun akabinde de diğer insanlarla ilişkilerinde de alçakgönüllü olarak tevazu içerisinde davranır.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu çalışma, İslâm'daki temel ibadetler olarak vasıflandırılan namaz, oruç, zekât ve haccı ahlâkî açıdan incelemeyi hedeflemektedir. Araştırmada, ahlâk ve ibadet kavramlarının analizleri, bu ibadetlerin psikolojik etkileri, sembolik ve semantik anlamları ile bu ibadetlerin ahlâkî gelişim üzerindeki etkinlik düzeyi incelenmiştir.

Konunun tabiatı icabı, bu ibadetlerin sembolik anlamlarının açığa çıkarılması, unsurlarının ayrıştırılması, ahlâkî açıdan incelenmesi birçok kaynaktan yorumlanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızın en önemli bulgularını şöyle özetleyebiliriz:

1-) İbadetlerin daha çok şeklî yönüne vurgu yapan ilmihal kitapları, ibadetlerin insanların ahlâk gelişimi üzerindeki olumlu etkisini göz ardı etmektedirler. Halbuki ibadetlerin güzel ahlâkın kazanılmasında olumlu etkisini ifade eden çok sayıda ayet ve hadis bulunmaktadır.

2-) Bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir şekilde yerine getirildiği takdirde bu ibadetlerin, ahlâkî bakımdan olgunluğa ulaştırmada anlamlı ve önemli bir etkisi vardır.

3-) İnsanlar bu ibadetlerin anlamlarını düşünerek hakkıyla yerine getirdikleri takdirde, maddî şeylere bağlanıp kalmaktan kurtulurlar, düşünce ufuklarını genişletirler, maddî ve manevî olarak yücelirler.

4-) Bu ibadetleri sadece şeklî ve ilmihalî tarzda ele alan eserler ve buna dayalı öğretim usulleriyle yetişen insanların güzel ahlâk sahibi olmamaları bu ibadetlerin ahlâkî güzelleştirici bir fonksiyonu olmadığı anlamına gelmez. Bu ibadetleri yerine getiren insanların yeterli ahlâkî olgunluğa ulaşamamaları, bu ibadetlerin sadece şeklî ve yüzeysel düzeyde yerine getirilmesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda ayet ve hadisler ışığında algılanan duygu-bilinç düzeyi yüksek olarak ifa edilen bu ibadetlerin güzel ahlâk üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisinin olacağı açıktır.

Araştırmamızda namaz, oruç, zekât ve haccın sorumluluk duygusu, vicdanlılık, sabır, sosyal ve ahlâkî değerleri koruma, tevbe, diğerkâmlık, alçakgönüllülük, doğruluk ve dürüstlük, şükür ve vefa gibi karakter özellikleriyle ilgili olarak ahlâk gelişimi üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Son olarak tavsiye niteliğinde birkaç hususu belirtmek istiyoruz:

a-) Bu ibadetlerin şekilsel yönünün ötesinde, sembolik anlamları, günlük hayata etkileri irdelenerek kalp, beden, dil ve aklın bu ibadetlere odaklanması sağlanmalıdır. Bu odaklanma bilincini harekete geçirecek metodlar geliştirilmelidir.

b-) Bu ibadetlerin anlamları, sembolik unsurları, tasavvuf büyüklerinin algılayış tarzıyla anlatılmalıdır.

c-) Bu ibadetlerle Allah'a yakınlığın önemi benimsetilmeli, Allah sevgisi hedeflenmelidir.

d-) Bu ibadetlere odaklanmaya engel olan her unsur için, bu ibadetlere başlamadan önce Allah'a sığınma ve O'ndan yardım dileme motivasyonu sağlanmalıdır. Sıkıntının kaynağını keşfederek bireyin sıkıntısına çözüm bulabileceği inancı, Allah huzurunda bulunma hassasiyeti ile birleşirse problemin çözüleceği görülecektir.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul ty.
- AK, M. Ali, (2001), “ Hac İnsanın Ölümü ve Dirilişidir ”, *Yol Kültürü Dergisi*, İSFALT Yayınları, Sayı: 9, Ocak.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, (1943), *İslâm*, Matbaa-i Ebu Ziya, İstanbul.
- _____ (1972), *Namaz Sûrelerinin Türkçe Terceme ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- _____ (1968), *Ahlâk Dersleri*, Üçdal Neşr., İstanbul.
- AKYÜZ, Vecdi, (1999), *Hayatın İçinden Fıkıh*, Rağbet Yay., İstanbul.
- ATEŞ, Ali Osman, (1996), *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İstanbul.
- ATEŞ, Süleyman, (1997), *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-X, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî, (1967), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yay., İstanbul.
- BAYRAKDAR, Mehmet, (1987), *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yay., Ankara.
- BAYYIĞİT, Mehmet, (1998), *Sosyo-kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- BİLGİN, Beyza; SELÇUK, Mualla, (1999), *Din Öğretimi*, Gün Yayıncılık, IV. Baskı, Ankara.
- BODUR, Hüsnü, (1989), *Sosyo-Ekonomik Açıdan İslâm'da Harcama Felsefesi ve İktisadî Dengesizlikleri Önlemedeki Rolü*, Erzurum.
- BUDAK, Selçuk, (2000), *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebu'l-Hasen İsmail b. İbrahim, (1982), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul.
- CASSAS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, (1993), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- CANATAN, Burhanettin,(ty.), *İslamiyette Ruh Sağlığı*, Denizkuşları Matb., Konya.
- ÇAM, Ömer, (1996), “*Ahlâk Eğitimi*”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. III, İstanbul.

- ÇAMDİBİ, H. Mahmut, (1994), *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ, Mehmet, (2000), “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tasavvuf İlmi ve Araştırma Dergisi*, sy. III, Ankara.
- DERVEZE, İzzet M., (1998), *et-Tefsîru’l- Hadis*, çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, I-VI, Ekin Yay., İstanbul.
- Dinî Terimler Sözlüğü*, Türkiye Gazetesi Yay.
- DIHLEVÎ, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahman, (1994), *Huccetu’llâhi’l-Baliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, I-II, İz Yay., İstanbul.
- ECE, Hüseyin, (2000), *İslâm’ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul.
- ERDEM, Hüsameddin, (1996), *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde AHLÂK*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya.
- ESED, Muhammed, (1997), *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid, (1971), *Amellerde İlahî Terazi*, Batur Matb., İstanbul.
- _____ (1974), *İhyâ-u Ulûmi’d-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu , III. Baskı, Bedir Yay., İstanbul.
- _____ (1974), *Mizânü’l-Ahlâk (Ahlâk Ölçüleri)*, çev. H. Ahmet Aslantürkoğlu, Sağlam Kitabevi, İstanbul.
- _____ (1992), *Kimya-ı Saadet*, çev. Abdullah Aydın, Abdurrahman Aydın, Aydın Yay., İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol, (1997), *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- HAMİDULLAH, Muhammed, (2005), *İslâm’a Giriş*, çev. Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ISFAHÂNÎ, Ebu’l-Kasım Ragıp, (1983), *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Lütfi Doğan, Bahar Yay., İstanbul.
- _____ (1986), *el-Müfredat fi’l-garibi’l-Kur’ân*, Karaman Yay., İstanbul.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, (1982), *Müsned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul.
- İBN HİŞÂM, Abdulmelik, (1936), *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Beyrut.
- İBN MACE, (1981), *Sünen*, I-II, neşr. Muhammed Fuad Abdülbâki, Çağrı Yay., İstanbul.

- HÖKELEKLİ, Hayati, (2001), *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- JUNG, C. G., (1999), *Keşfedilmemiş Benlik*, çev. Canan Ener Sılay, İlhan Yay., İstanbul.
- KANAR, Yüksel, (1984), *İbadet*, Zafer Matb., İstanbul.
- KARAGÖZ, İsmail; KESKİN, Mehmet; ALTUNTAŞ, Halil, (2005), *Hac İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KARA, Mustafa, (2001), “ Allah’ın Evine Gitmek Muhammed’in Gül Bahçesine Girmek ”, *Yol Kültürü Dergisi*, İSFALT Yayınları, Sayı: 9, Ocak.
- KARAMAN, Hayreddin, (1975), *İslâm Hukukunda İctihad*, T.D.V. Yay., Ankara.
- _____ (2001), *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul.
- _____ (2001), *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yay., İstanbul.
- _____ (2001), *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yay., İstanbul.
- _____ (1999), *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşr., İstanbul.
- _____ (2002), *Hayatımızda İslâm*, İz Yay., İstanbul.
- _____ (ty.), *Fıkıh Usulü*, İstanbul.
- KARAMAN, Fikret, (Komisyon), (2006), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KARDAVÎ, Yusuf, (1986), *İbadet*, çev. Hüsamettin Cemal, Pınar Matb., Trabzon.
- _____ 1984, *İslâm Hukukunda Zekât*, çev. İbrahim Sarmış, I-II, Fatih Matb., İstanbul.
- KÖROĞLU, Nuri, (2002), *Hız. Mevlana’nın İrşadı*, Adım Yay., Konya.
- KUTUB, Seyyid, (1968), *fî Zilâli’l-Kur’ân*, çev. M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüller, Hikmet Yay., İstanbul.
- LEKESİZ, Ömer, (2001), “ Mescid-i Haramdaki Simgeler ve Anlamları” *Yol Kültürü Dergisi*, İSFALT Yayınları, Sayı: 9, Ocak.
- LUELLA, Cole – MORGON, John J.B., (2001), *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. Belkıs Halim Vassaf, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- MAVERDÎ, Ebul Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, (1985), *Edebü’l-Dünya Ve’l-Dîn*, Elif Ofset, İstanbul.
- MEKKÎ, Ebu Talib, (1999), *Kutü’l-Kulub*, çev. Muharrem Tan, I-IV, İz Yay., İstanbul.
- MEŞHUR, Mustafa, (1990), *Namazla Dirilme*, çev. Orhan Aktepe, Ziya Ofset, İstanbul.

- M. FUAD ABDÜLBAKÎ, (1988), *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzil Kur'âni'l-Kerim*, Kahire.
- MEVLEVÎ, Faysal, (ty.), *Fıkhu'l-İbadât*, Beyrut.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysaburî, (1982), *Sahihu-Müslim*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul.
- NAKVÎ, N. Haydar, (1985), *Ekonomi ve Ahlâk*, çev. İlhan Kutluer, İnsan Yay., İstanbul.
- NECATÎ, Muhammed Osman, (2000), *Hadis ve Psikoloji*, çev. Mustafa Işık, Fecr Yay., Ankara.
- NEDVÎ, Ebu'l-Hasen Ali Hasenî, (1969), *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun*, çev. İsmet Ersöz, İslamî Neşr., Konya.
- NESÂÎ, (1981), *Sünen*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul.
- OKUTAN, Ahmet, (2002), *İslâm Dininin Evrensel Güzellikleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara.
- OLGUN, Tahiru'l-Mevlevî, (1963), *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, II. Baskı, Bilmen Basımevi, İstanbul.
- ÖZEK, Ali; Karaman, Hayreddin; Aydın, M. Âkif; Erkal, Mehmed, (1992), *İbadet ve Müessesese Olarak Zekât*.
 _____ (1992), (Komisyon), *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Mealî*, Kral Fehd Musaf Basım Kurumu, Suudi Arabistan Krallığı.
- ÖZSOY, Ömer; GÜLER, İlhami, (1998), *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yayınevi, III. Baskı, Ankara.
- PAZARLI, Osman, (1982), *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, III. Baskı, İstanbul.
- PEKER, Hüseyin, (2000), *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, XI. Baskı, Samsun.
- RAZÎ, Fahrüddin, (1988), *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Ğayb*, çev. Suat Yıldırım, Lutfullah Çelebi, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, I-VVIII, Akçağ Yay., Ankara.
- SABÛNÎ, M. Ali, (1990), *Safvetü't- Tefâsir, Tefsirlerin Özü*, çev. S.Gümüş, N.Yılmaz, I-VII, Ensar Neşr., İstanbul.
- SENİH, Saffet, (2000), *İbadetin Getirdikleri*, Nil Yay., İzmir.
- SERAHSÎ, Ebubekr b. Muhammed,(ty.), *Mebûsât*, XXX, Beyrut-Lübnan.

SHAIKH, Muhammad al- Ghazali, (1997), *A Thematic Commentary on the Qur'an*, çev. Ashur A.

Shalmis, *of International Institute Islamic Thought Herndon*, Virginia USA.

SUNAR, Cavit, (1965), “*Namazdan Maksat Nedir*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ŞAFÎÎ, Muhammed b. İdris, (1997), *er-Risale*, çev. Abdülkadir Şener; İbrahim Çalışkan, TDV., Ankara.

_____ (1993), *el-Ümm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-Lübnan.

ŞENTÜRK, Lütfi; YAZICI, Seyfettin, (2001), “*Hac* ” *İslâm İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Baskı: VIII, Ankara.

ŞERİATÎ, Ali, (1991), *Hacc*, Şura Yayınları, İstanbul.

ŞERİF, Reyhan, (1989), *İslâmî Topluma Doğru*, çev. Celal Halil, Akebe Yay., İstanbul.

TABBARE, Afif Abdü'l-Fettah, (1979), *Ruhu's-Salati-fi'l-İslâm*, Daru'l-İlim, Beyrut.

_____ 1988, *Ruhu'd-Dini'l-İslâm*, XXVII. Baskı, Daru'l-İlmi'l-Meleyyin, Beyrut.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, (1981), *Sünen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul.

ULUDAĞ, Süleyman, (1989), *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, T.D.V. Yay., Ankara.

UYVAL, Veysel, (1994), *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, T.D.V. Yay., Ankara.

YAVUZ, A. Fikri, (1977), *İslâm İlmihali*, İstanbul.

YAVUZ, Yunus Vehbi, (1992), *Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşu Olarak Zekât*, Tuğra Neşr. İstanbul.

YAZICI, Seyfettin, (1991), *Temel Dînî Bilgiler*, Gaye Matb., Ankara.

YAZIR, Muhammed Hamdi, (1982), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Eser Neşr., İstanbul.

YILMAZ, M. Nuri, (1996), “*Hac ve Hikmetleri* ” , *Diyanet Aylık Dergisi*, Sayı: 64, Nisan.

ZAIM, Sabahattin, “Peygamberimizin İktisadî Hayatla İlgili Tebliğlerinden Örnekler” *Diyanet Dergisi*, Peygamberimiz Özel Sayısı, I-XXV.

ZERKÂ, Mustafa Ahmed, (1993), *Çağdaş Yaklaşımla İslâm Hukuku*, çev. Servet Armağan, Timaş Yay., İstanbul.

ZEYDAN, Abdülkerim, (1993), *Fıkıh Usulü*, çev. Ruhi Özcan, İ.F.A.V. Yay., İstanbul.

ZİYA EFENDİ, Ahmed, (1996), *İslâm Hukukunun Genel İlkeleri*, çev. Ali Osman Koçkuzu, Esra Yay., İstanbul.

ZUHAYLÎ, Vehbe, (1990), *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, çev. Komisyon, I-X, Acar Matb., İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Mürüvvet TEZEKİCİ

Doğum Yeri – Yılı : Adana, 1979

Medenî Durumu : Evli

Telefon (Ev) : 0 322 261 58 76

(Cep) : 0 536 433 51 94

EĞİTİM DURUMU

2003-2007 Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam

Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

1997-2002 Lisans, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Adana.

1994-1997 Tepebağ İmam Hatip Lisesi, Adana

YABANCI DİL: İngilizce, Arapça.

BİLGİSAYAR BİLGİSİ: Word, Excel.

İŞ DENEYİMİ

2007-... Gökoğlu Kız Kur'an Kurs'unda Öğreticilik, Adana.